ayel

1844 FELSEFE YAZILARI

KARL MARX

KARL MARX

1844 FELSEFE YAZILARI

PAYEL YAYINLARI : 19
Bilgi Dizisi : 11

Kapak düzeni : A. Necmi

Kapak filmleri : Ebru Grafik

Kapak baskısı : Çetin Ofset

Dizgi : Asya Matbaası

Baskı : Divan Matbaası

Cilt : Numune Mücellithanesi

KARL MARX

1844 FELSEFE YAZILARI

İngilizceden Çeviren
MURAT BELGE

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

Yapıtın adı : 1844'ün İktisadî ve Felsefî Yazıları

●

Türkçe birinci basım : Haziran 1969

●

İkinci basım : Aralık 1975

GİRİŞ

1844'ün İktisadî ve Felsefî Yazıları, Karl Marx'ın ilk iktisadî araştırmalarının müsveddeleridir. Elimize bitmemiş şekliyle geçen bu yayımlanmamış kitabın konusu, burjuva politik iktisadının ve burjuva iktisat sisteminin eleştirilmesidir.

Marksizm-Leninizm Kurumu'nun verdiği **1844'ün İktisadî ve Felsefî Yazıları** adı altında üç müsvedde toplanmıştır. Bunların birincisi ve en eskisi, genellikle hazırlayıcı bir niteliktedir; bu bölümde Marx'ın kendi gözlemleri ve yargılarıyla burjuva ve küçük burjuva iktisatçılardan alıntılar yer almaktadır. İkinci el yazmasının yalnız son dört sayfası kalmıştır. Üçüncü el yazması ise ikincinin eksik sayfaları üzerine açıklayıcı sözlerden meydana gelmektedir. Burada özel mülkiyet ve emek, özel mülkiyet ve komünizm, ve burjuva toplumunda paranın gücü gibi sorunlar ele alınmıştır. Üçüncü el yazmasının büyük bir kısmı Hegelci diyalektiğin ve bir bütün olarak Hegelci felsefenin eleştirel bir çözümlemesine (analizine) ayrılmıştır.

El yazmalarının üçünde de, kapitalist toplumda «emeğin yabancılaşması» ya da «işçinin yabancılaşması» konusu vurgulanmıştır. «Yabancılaşma» kategorisi Hegel'in felsefesinde ve özellikle Feuerbach'ın felsefî din eleştirisinde önemli bir yer tutuyordu. Ne var ki, Hegel insanın kendi bilincine varmasındaki yabancılaşmadan,

Feuerbach da tarihi olmayan, bir sınıfı olmayan, soyut insanın yabancılaşmasından söz ediyordu. Marx, işçinin «yabancılaşma»sından söz eder. «Yabancılaşma» kavramına bütünüyle yeni iktisadî, sınıfsal ve tarihî bir içerik kazandırır. Marx'ın «yabancılaşma» terimiyle anlatmak istediği, işçinin kapitalist için zorla çalışması, işçinin çalışmasının ürününü kapitalistin kendine mal etmesi, ve kapitalistin mülkiyetinde bulunduğu için işçinin karşısına yabancı, köleleştirici bir güç olarak çıkan üretim araçlarından işçinin ayırılmasıdır. Burada Marx kapitalist sömürünün özelliklerini hemen bütünüyle açıklar.

Burjuva iktisatçılarını sosyalist görüş açısından eleştirirken Marx emekle sermayenin «karşılıklı düşmanca antitezini» ortaya koyar ve vurgular. Kapitalizmde işçinin, ürettiği servetin çokluğu oranında yoksullaştığını, kapitalist toplumun iktisadî gelişme sürecinin kendisinin kaçınılmaz şekilde devrime yol açtığını gösterir ve «insanlığın evrensel kurtuluşunu içerdiğini» söylediği işçilerin kurtuluşu sorusunu ortaya atar.

«Emeğin yabancılaşması»ndan iktisadî bir olgu gibi söz etmekle, Marx, gerçek, nesnel hayatın sözkonusu olduğunu ve bu yabancılaşmayı ortadan kaldırma çabasının, bütün toplumu sosyalistleştirme çabası demek olduğunu belirtir. İnsanlık tarihinde maddî üretimin— «olağan endüstriyel üretim»— büyük önemini ve bunun din, hukuk, ahlâk, bilim, sanat, v.b. üzerindeki etkisini anlatır. Hegel ve Feuerbach'ın tersine, Marx insanın belirli, maddeci bir incelemesini yapar ve insanın doğa ve toplumdaki etkin rolünü vurgular.

1844'ün İktisadî ve Felsefî Yazıları'nda Marx hâlâ Feuerbach'ın etkisindedir ve bu güçlü etki, özellikle, Feuerbach'a fazla değer vermesinde, o sıralarda geliştirmekte olduğu yeni dünya görüşünün bazı noktalarını tanıtlarken (ispatlarken), bu terimlere yeni bir içerik

kazandırmakla birlikte, «insan-tür varlığı,» «doğalcılık» ve «insanîlik» gibi Feuerbach'çı kavramları kullanmasında yüze vurur. Marx el yazmalarının üçünde de, Feuerbach'ınki gibi, Hegel'in terminolojisini de kullanmaktadır. Ama Feuerbach'ın hatırı sayılır etkisine karşın, Marx bu gençlik çağı çalışmasında, az sonra Kutsal Aile'de ve özellikle Alman İdeolojisi'nde geliştirdiği devrimci maddeci dünya görüşünün temelini kurmaktadır.

1844'ÜN İKTİSADÎ VE FELSEFÎ YAZILARI (1)

ÖNSÖZ

Deutsch - Französische Jahrbücher (2) de **Hegelci** Hukuk Felsefesi'nin bir eleştirisi şeklinde hukukun ve poli-

---

(1) **1844'ün İktisadî ve Felsefî Notları** her birinin kendine göre sayfa numaralandırması (Roma sayılarıyla) olan üç el yazması şeklinde kalmıştır. İkinci el yazmasından (s. XL-XLIII), yalnız son **dört** sayfa kurtulmuştur. Birinci el yazmasının yirmi yedi sayfasından her biri iki dikey çizgiyle üç sütuna ayrılmış ve sayfalardaki sütunlardan her birine önceden yazılmış bir başlık konmuştur: **Emeğin Ücreti, Sermayenin Kârı, Toprağın Rantı.** Sayfa XVII'den sonra (o sayfa da içinde olmak üzere) yalnız **Toprağın Rantı** sütunu doldurulmuştur, ve s. XXII'den sonra birinci el yazmasının bitimine kadar Marx sütun başlıklarına aldırmayıp sayfaları boydan boya doldurmuştur. Bu altı sayfanın metni (s. XXII - XXVII) bu kitapta editörün koyduğu **Yabancılaşmış Emek** başlığı altında verilmiştir. Üçüncü el yazmasında kırk üç büyük sayfa vardır, bunlar ikişer sütuna bölünmüştür ve numaralarını Marx kendisi koymuştur. Üçüncü el yazmasının sonunda (s.XXXIX-XL) bu kitabın başlangıcında verilen «Giriş» ve birinci el yazmasından önce gelen «Giriş» bölümü yer almaktadır.

Marx'ın eserinin adı ve el yazmalarının çeşitli bölümlerinin başlıkları, parantez içinde, Marksizm-Leninizm Kurumu tarafından verilmiştir. El yazmalarının bölümleri Marx'ın yaptığı sıralamaya göre yayımlanmıştır; yalnız «Giriş» bölümü başa konmuş ve **Hegelci Diyalektiğin ve Felsefenin Bir Bütün Olarak Eleştirisi,** Marx'ın «Giriş»de söylediği söze uygun olarak sona konmuştur.—Ed.

(2) **Deutsch-Französische Jahrbücher** (Alman-Fransız Yıllığı) K. Marx ve A. Ruge tarafından Almanca olarak yayımlanmıştı. Çıkan tek nüshası 1844 Şubat'ında Paris'de yayımlanan bir çift sayı oldu. Burada Marx'dan **Zur Judenfrage** (Yahudi Sorunu üzerine) ve **Zur Kritik der Hegelschen Rechts Philosophie Einleitung** (Hegelci Hukuk Felsefesi Eleştirisine Katkı. Giriş) ve Engels'den **Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie** (Politik İktisat Eleştirisinin Ana Çizgileri) ile **Die Lage Englands** *(İngiltere'nin Durumu) yayımlanmıştır.* Thomas Carlyle'ın **«Past and Present»**ı **(«Geçmiş ve Şimdiki Zaman») da** burada yayımlanmıştır. Bu eserler Marx'la Engels'in maddeciliğe ve komünizme geçişinin son aşamalarıdır. Marx'la burjuva köktenci (radikal'i) Ruge'nin aralarındaki ilke ayrılıkları derginin daha fazla yayımlanamamasının nedenidir.—**Ed.**

tika biliminin eleştirisini vermiştim. Yayımlanmak üzere işlenirken, yalnızca kurguya (speculation) karşı yöneltilmiş eleştiriyle çeşitli konuların kendile inin eleştirisi karışıp, fikrin gelişmesine engel oldu ve anlamayı güçleştirdi. Ayrıca, ele alınacak konular o kadar çok ve çeşitliydi ki, bunların hepsini bir kitapta sıkıştırmak için bütünüyle özdeyişsel bir üslup gerekiyordu; oysa bu çeşitten bir özdeyişsel sunuş, keyfî bir sistemleştirme izlenimini verebilirdi. Onun için, hukuk, aktöre (etik), politika eleştirilerini ayrı, bağımsız bir dizi broşürle yayımlayacağım, sonra özel bir eserde bunları birbirinden ayrı parçaların karşılıklı ilişkile ini gösteren bağıntılı bir bütün olarak sunacağım, son olarak da, bu gereçlerin (malzemenin) kurgusal işlenişinin eleştirisini yapacağım. Dolayısıyla şimdiki eserde politik iktisatla devlet, hukuk, aktöre, toplumsal yaşayış arasındaki karşılıklı bağıntı, ancak, politik iktisadın bu konulara **ex professo** (3) ilgisi oranında ele alınacaktır.

Politik iktisada yakınlığı olan okurlara, buradaki sonuçların, politik iktisadın titiz bir eleştirel incelemesine dayanan bütünüyle deneyci (empiric) bir çözümleme yoluyla elde edildiğini söylemem hiç gerekli değil.

(Oysa toptan bilgisizliğini ve ussal yoksulluğunu gizlemek isteyen bilgisiz eleştirmen, «utopik cümlecik» lâkırdısını olumlu eleştirmenin üstüne fırlatıyor ya da şöyle sözler söylüyor: «katıksız, kararlı, alabildiğine eleştirel eleştiri,» ya da «yalnızca hukukî değil aynı zamanda toplumsal —alabildiğine toplumsal— toplum,» ya da «yoğun, kitlesel kitle,» ya da «kitlesel kitlenin hitabetçi hatipleri;» (4) bu eleştirmenin, dinbilimsel aile-işleri dışın-

---

(3) Özellikle.—**Ed.**

(4) Marx burada, Yahudi sorunu üzerine kitap, yazı ve broşürleri ele alan iki uzun eleştiriyi, **Allgemeine Literatur-Zeitung**'da yayımlayan Bruno Bauer'e değiniyor. Yukarıdaki alıntıların çoğu bu eleştirilerden-

da, **dünyevî** sorunların tartışılmasına bir katkıda bulunabileceğinin kanıtlanması gerekmektedir.) (5)

Fransız ve İngiliz Sosyalistleri'nin yanı sıra, şüphesiz Alman Sosyalistler'den de yararlandım. Gelgelelim, bu bilimde önemi olan **özgün** Alman eserleri—Weitling'in yazıları dışında—yalnızca Hess'in **Einundzwanzig Bogen'**-deki denemeleri (6) ve Engels'in **Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie**'sidir. (7) **Deutsch-Französische Jahrbücher'**de çıkan bu eserin temel öğelerini aynı yerde çok genel bir şekilde belirtmiştim.

«Politik iktisada eleştirel dikkatlarını veren bu yazarlara borçlu olduktan başka, bir bütün olarak olumlu eleştiri—dolayısıyla Alman politik iktisadının olumlu eleştirisi de—gerçek temelini **Feuerbach'**ın buluşlarına borçludur. Feuerbach'ın **Philosophie der Zukunft** (8) ve **Anecdotis**'deki (9) **Thesen zur Reform der Philosophie**'si,

---

dir: **Allgemeine Literatur-Zeitung,** Heft I, Dezember 1843; Heft 4, März 1844. «Utopik cümlecik» ve «yoğun kitle» deyimleri için bkz. B. Bauer, «Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?» **Allgemeine Literatur-Zeitung,** Heft 8, Juli 1844.

Allgemeine Literatur-Zeitung (Genel Edebî Gazete) Genç Hegelci B. Bauer'in Aralık 1843'den Ekim 1844'e kadar süreyle Charlottenburg'da yayımladığı aylık bir Alman dergisiydi. K. Marx ve F. Engels **Die Heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik** adlı eserlerinde bu dergiyi ayrıntılı bir eleştirel değerlendirmeden geçirdiler.—**Ed.**

(5) Parantez içindeki bölümleri Marx el yazmalarında çizmişti. —**Ed.**

(6) Bu yazı derlemesinin tam adı şöyledir: **Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz** (İsviçre'den Yirmi Bir Yazı), Erster Teil, Zürich und Winterthur, 1843.—**Ed.**

(7) Engels'in **Politik İktisat Eleştirisinin Ana Çizgileri.—Ed.**

(8) Ludwig Feuerbach, **Grundsätze der Philosophie der Zukunft** (Geleceğin Felsefesinin İlkeleri), Zürich und Winterthur, 1843.—**Ed.**

(9) Marx'ın kısaltınası; aslı **Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik** (Modern Alman Felsefesi ve Yazılarıyla İlgili Yayımlanmamış Gereçler). A. Ruge'nin İsviçre'de yayımladığı iki ciltlik bir derleme. İçinde Marx'ın **Prusya'nın Sansörlere Son Emirleri Üzerine Notlar'**ı ve **Luther—Strauss'la Feuerbach Arasındaki Arabulucu**'su, Bruno Bauer'in, Ludwig Feuerbach'ın, Friedrich Köppen'in, Arnold Ruge'nin v.b. bazı yazıları da vardı.—**Ed.**

(10) kaynak gösterilmeden yararlanılan eserler oldukları halde, kimisinin basit kıskançlığı, kimisinin de gerçek gazabı, bu eserlerin genel bir **sessizlik** havası içinde karşılanmalarına yol açmıştır.)

Olumlu, insancı ve doğalcı (pozitif, hümanist ve natüralist) eleştiri **Feuerbach**'la başlar. Feuerbach'ın yazıları ne kadar az gürültü koparırlarsa, etkileri de o kadar kesin, derin, yaygın ve kalıcı olur. Hegel'in **Phenomenologie**'si ve **Logik**'inden beri gerçek **kuramsal devrim yalnız** onun yazılarında görülmüştür.

Günümüzün **eleştirel dinbilimcilerine** (11) karşı, şimdiki eserin son bölümünü—bir bütün olarak **Hegelci diyalektik** ve Hegelci felsefe ile son hesaplaşmanın yapılması—bugüne kadar gerçekleştirilmemiş, son derece gerekli bir iş sayıyorum. Bu işin yeterli dikkatla yapılmamış olması bir raslantı değildir, çünkü **eleştirel** dinbilimci de önünde sonunda bir **dinbilimcidir.** Dolayısıyla, ya yetkisini kabul ettiği felsefenin belirli ön-varsayımlarından yola çıkmıştır; ya da kendi eleştirisi sürecinde ve başkalarının buluşları sonucunda, bu ön-varsayımlardan şüpheye düşmüşse, bunları haklı göstermeksizin, korkakça bir tutumla kenara itmiş, bu ön-varsayımlara uşakça bağımlanmasını, ve bağımlılığına da olumsuz, bilinçsiz ve safsatacı bir tarzda öfkelenmesini gösteren **soyutlamalar** yapmıştır.

[Bu durumda eleştirel dinbilimci kendi eleştirisinin **katıksızlığını** tekrarlar durur, ya da, eleştirinin şimdi, kendi dışında başka bir olgunlaşmamış eleştiri okulunu—sözgelişi, on sekizinci yüzyıl eleştirisini—ve halk

---

(10) Ludwig Feuerbach, **Vorläufige Thesen zur Reformation der Philosophie** (Felsefede Reform Üzerine Başlangıç Tezleri), yayımlandığı yer, **Anekdota,** Bd. II.—**Ed.**

(11) Marx bunları, **Allgemeine Literatur-Zeitung**'la ilgisi olan **B.** Bauer ve arkadaşlarını düşünerek söylüyor.—**Ed.**

yığınlarının geriliğini ele almaktan öte yapacağı bir iş yokmuş gibi bir hava yaratmaya çalışır; gerek kendisinin, gerekse gözlemcinin dikkatini asıl gerekli işten, yani **eleştiriyle** çıkış noktası arasında—Hegelci **diyalektik** ve bir bütün olarak Alman felsefesi—son hesaplaşmayı yapmaktan başka bir yere çekmek için yapar bunu; gerekli olan işi, yani modern eleştirinin kendi sınırlılıklarından ve kabalığından kurtarılmasını unutturmak için bunu yapar. Gelgelelim, kendi felsefî ön-varsayımlarının özelliğiyle ilgili (Feuerbach'ınkiler gibi) buluşlar ortaya atılınca, eleştirel dinbilimci bir yandan bunları kendi başarmış gibi görünmek ister ve böyle görünebilmek için bu buluşların sonuçlarını alıp, onları geliştirmeyi becerememediği halde, felsefenin sınırlarını hâlâ aşamamış olan yazarlara ilgi çekici sözler olarak fırlatır bunları; bir yandan da, örtük, kötü niyetli ve şüpheci bir tarzda, Hegelci **diyalektiğin,** bu diyalektiğin kendisinin eleştirilmesinde hâlâ yetersiz kalan öğelerini (çünkü bunlar henüz onun kullanabileceği şekilde, eleştirel bir şekilde eline verilmemiştir) bu çeşit eleştiri karşısında gizlice öne sürerek, bu buluşlar karşısında kendi üstünlüğüne inanmayı başarır—bu diyalektiğin öğelerini birbirleriyle gerekli ilişkileri içine sokmayı denememiştir ve denese de başaramaz bunu, örneğin, ara bulan tanıtlama (mediating proof) kategorisini, olumlu, kendinden-doğma doğru kategorisine karşı, Hegelci diyalektiğe özgü bir şekilde öne süremez. Çünkü eleştirel dinbilimci her şeyi felsefenin **yapması** gerektiğine inanır, dolayısıyla katıksızlık, kararlılık ve bütünüyle eleştirel eleştiri üzerine **gevezelik edebilir;** Hegel'deki bir uğrağın (12) Feuerbach'da bulun-

(12) «Uğrak» Hegelci felsefede düşüncenin çok önemli bir öğesi anlamına gelen teknik bir terimdir. Düşüncenin bir süreç olduğunu, onun için bir düşünce sisteminin öğelerinin aynı zamanda bir devinimdeki aşamalar olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.—**Ed.**

madığını görünce kendini **felsefenin** gerçek **fatihi** sanır —çünkü «kendi-bilincinde-olma»nın ve «zihin»in mânevî putataparlığına ne kadar düşkün olursa olsun, dinbilimsel eleştirmen, duyguyu aşıp bilinçliliğe ulaşamaz.] (13)

İyice incelendiğinde **dinbilimsel eleştiri** —akımın başlangıcında gerçekten ilerici olduğu halde—son çözümlemede, eski **felsefi**, ve özellikle **Hegelci aşkınlığın** (transcendentalizm), **dinbilimsel bir karikatüre** dönüşmüş sonucundan başka bir şey değildir. Her zaman için felsefenin en zayıf noktası olan dinbilime üstelik felsefenin olumsuz çözülüşünün—yani, çürüme sürecinin— portresini kendinde çizme rolünü veren ilgi çekici tarihî adalet örneğini, bu tarihî öcalmayı başka bir zaman göstereceğim. (14)

(Öte yandan, **Feuerbach**'ın felsefenin özelliğiyle ilgili buluşlarının hiç değilse **tanıtlama** olarak, felsefî diyalektikle eleştirel bir hesaplaşmayı gerektirdikleri benim açıklamamdan anlaşılacaktır.)

KARL MARX

---

(13) Hegel'de «duygu» (**Empfindung**) zihnî hayatın, öznelle nesnelin hâlâ birbirinden ayrılamadığı, oldukça aşağı bir şekli anlamına gelir. «Bilinçlilik» (**Bewusstsein**)—**Zihnin Fenomenolojisi**'nin ilk bölümüne Hegel'in verdiği ad—zihnin ilk olarak bir nesneyi kavramaya çalıştığı zihnî etkinlik şekilleri anlamına gelir. «Kendi bilincinde-olmak» ve «zihin» ise, «saltık bilgi»nin ya da «saltık»ın evriminin sonraki, daha yüksek aşamalarını belirtir.—**Ed.**

(14) Kısa bir süre sonra Marx, Engels'le birlikte yazdığı **Die Heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik**'de bu sözünü yerine getirdi.—**Ed.**

EMEĞİN ÜCRETİ

Ücretler, kapitalist işçi arasındaki düşmanca boğuşma yoluyla belirlenir. Zaferi kazanan, zorunlukla, kapitalist olur. İşçinin kapitalistsiz yaşayabileceğinden daha uzun yaşar kapitalist işçisiz. Kapitalistler arasında birleşme alışılmış bir şeydir ve etkilidir; işçilerin birleşmesi yasaktır ve kendileri için acı sonuçlar verir. (15) Ayrıca, toprak sahibi ve kapitalist gelirlerini endüstrinin ürünleriyle çoğaltabilirler; işçinin endüstriyel gelirine ek olarak ne toprak rantı ne de sermayeden alacağı kâr vardır. İşçiler arasındaki rekabetin yeğinliği bundan ötürüdür. Dolayısıyla, sermayenin, toprak mülkiyetinin ve emeğin ayrılması yalnız işçi için kaçınılmaz, özsel (essential) ve zararlı bir ayrılmadır. Sermaye ve toprak mülkiyetinin bu soyutlamada, işçilerin emeği gibi yerleşik kalması gerekmez.

Sermayenin, toprak mülkiyetinin ve emeğin ayrılması böylelikle işçi için öldürücü bir şeydir.

---

(15) Marx'ın burada ücretin belirlenmesi, işçilerin birleşmesi, v.b. üzerine söylediklerini karşılaştırınız: Adam Smith, **The Wealth of Nations** (Everyman Library edition, Cilt I, s. 58-60). Bu el yazmasının ilk üç bölümünde Marx, kendisinin de sonradan söylediği gibi, sürekli olarak klasik politik iktisatçıların, ve özellikle Smith'in sözlerinden yararlanıyor. Burada olduğu gibi, Marx alıntı kullandığını ya da özetlediğini açıkça belirtmese bile, kaynaklar genellikle bunlardır. Marx'ın kullandığı **The Wealth of Nations** metni Garnier'nin 1802 tarihli Fransızca çevirisiydi (**Recherche sur la Nature et les Causes de la richesse des Nations: par Adam Smith. Traduction nouvelle, avec les notes et observations;** par Germain Garnier, Tomes I-V, Paris, 1802).—**Ed.**

En aşağı ve tek gerekli ücret-oranı, işçinin çalışması süresince hayatta kalmasını, ve bunun dışında yalnızca ailesini geçindirmesini ve işçi soyunun ölüp tükenmemesini sağlamaya yetecek orandır. Normal ücret, Smith'e göre, ortak insanlığa verilebilecek en aşağı ücrettir (yani, sığırlar gibi bir varoluşu sürdürebilecek kadar). (16)

İnsanlara duyulan gerekseme, başka herhangi bir metanın olduğu gibi, insanların üretilmesini de zorunlukla yönetir. Eldeki kadrolar gereksenen toplamdan çok daha fazlaysa, işçilerin bir kesimi dilenciliğe ya da açlığa düşer. İşçinin varoluşu böylece başka herhangi bir metanın varoluşuyla aynı koşullara girer. İşçi bir meta olmuştur ve kendine bir alıcı bulması bir talih işidir. İşçinin hayatının bağımlı olduğu gerekseme, zenginlerin ve kapitalistlerin kaprisine bağımlıdır. Eldeki kadro gerekli olandan fazlaysa, fiyatı meydana getiren parçalardan biri—kâr, toprak rantı ya da ücretler—normal **orandan** (17) daha azıyla ödeniyor demektir; bu etmenlerden (faktör) bir tanesi böylelikle bu işlemden çıkmış olur ve dolayısıyla piyasa fiyatı, merkez nokta olan doğal fiyata yaklaşır. Ama (i) iş bölümünün ilerlemiş olduğu bir yerde işçinin emeğini başka kanallara yöneltmesi çok güçtür; (ii) kapitalistin boyunduruğu **altında olduğu için,** ilk sıkıntı çekecek kimse işçidir.

Böylece piyasa fiyatının doğal fiyata yaklaşmasında işçi en fazla şeyi zorunlukla yitirecek olan kişidir. Kapitalistin sermayesini başka bir kanala yöneltme yeteneği, kendini belirli bir iş dalıyla sınırlamış olan işçiyi perişan eder ya da onu kapitalistin her dediğine boyun eğmeye zorlar.

Piyasa fiyatındaki raslansal ve beklenmedik dalgalan-

---

(16) A. Smith, **Wealth of Nations,** Everyman edisyonu, Cilt I, s. 60-61.—**Ed.**

(17) **Aynı yerde,** s. 71-72 ve s. 50-51.—**Ed**

malar toprak rantını, fiyatın kâr ve ücrete dönüşen kısmı kadar etkilemez; ama kârı vurduğundan çok ücreti vurur bu dalgalanmalar. Çoğu zaman, yükselen her ücret karşılığında, biri **olduğu gibi** kalır, biri de **düşer.**

Kapitalist kazanınca işçinin de kazanması gerekmez, ama kapitalist kaybedince işçi zorunlukla kaybeder. Böylece, kapitalist bir yapımcılık ya da ticaret ustalığıyla, ya da tekel sayesinde ya da malının elverişli konumuyla (situation), piyasa fiyatını doğal fiyatın üstünde tutmayı başarırsa, işçi bundan bir şey kazanamaz.

Üstelik: **emeğin fiyatları yiyecek fiyatlarına göre çok az değişir,** çoğu zaman bu ikisi ters orantılıdır. Bir pahalılık yılında gerekseme azaldığı için ücretler de azalır, ama yiyecek fiyatlarındaki yükselme dolayısıyla yükselirler—böylece denge olur. Her ne durumda olursa olsun, belli sayıda işçi ekmeksiz kalır. Ucuzluk yıllarında gerekseme arttığı için ücretler de artar, ama yiyecek fiyatları düştüğü için ücretler de düşer—böylece denge olur. (18)

İşçinin karşısına dikilen bir başka güçlük: **çeşitli cinsten işçilerin emek-fiyatları arasında, sermaye yatırılan çeşitli dalların kârları arasında olduğundan daha fazla ayrılıklar vardır.** Çalışmada bireysel etkinliğin mânevî, doğal, toplumsal bütün çeşitleri çeşitli oranlarda ödenir, oysa ölü sermayenin yüzü hiç değişmez ve **gerçek** bireysel etkinlik karşısında kayıtsızdır.

Genel olarak görülmelidir ki işçiyle kapitalistin eşit derecede sıkıya girdikleri durumlarda, işçinin varoluşu sıkıya girer, kapitalistin ölü servetinden edineceği kâr sıkıya girer.

İşçinin yalnız fiziksel geçiminin araçlarını sağlamak için uğraşması yetmez: iş bulmak için, yani, kendi etkinliğini gerçekleştirecek olanağı ve araçları bulmak için de

(18) A. Smith, **Wealth of Nations,** Cilt I, s. 77.—**Ed.**

uğraşmalıdır. Toplumun içinde bulunabileceği üç ana koşulu ve bu koşullar altında işçinin durumunu düşünelim: (19)

(1) Toplumun serveti azalırsa herkesten çok işçi sıkıntı çeker, çünkü: işçi sınıfı zenginleşmiş bir toplumda mülkiyet sahipleri sınıfı kadar kazanamaz ama **toplumun gerilemesi durumunda hiç kimse işçi sınıfı kadar acı çekmez.** (20)

(2) Şimdi zenginliği artmakta olan bir toplumu ele alalım. İşçi sınıfı için yararlı tek durum budur. Burada kapitalistler arası rekabet başlar. İşçilere gerekseme, hazır kadrolardan fazladır. Ne var ki:

İlk başta, ücretlerin yükseltilmesi, işçiler arasında fazla çalışmaya yol açar. Daha fazla kazanmak istedikleri oranda, zamanlarını harcamalı ve kölece çalışmalarını sürdürmelidirler, böylece açgözlülüğün kurbanı olarak bütün özgürlüklerini yitirirler, dolayısıyla da hayatlarını kısaltırlar. Hayat süresinin kısalması bir bütün olarak işçi sınıfı için elverişli bir durumdur, çünkü bunun sonucunda her zaman yeni bir emek deposu gerekli olur. Bu sınıf, bütünüyle yok olmamak için, kendinden bir parçayı hep feda etmek zorundadır.

Ayrıca: bir toplum kendini ne zaman zenginliği artar bir durumda bulur? Bir ülkenin sermayesi ve gelirleri arttığı zaman. Ama bu da ancak şu durumlarda gerçekleşebilir:

a) Sermaye birikmiş emek, demek olduğuna göre, çok fazla emeğin birikimi sonucunda; yani, işçinin üret-

---

(19) Karşılaştırınız, **Wealth of Nations,** Cilt I, s. 230; aynı zamanda s. 61-65, burada Smith, Bengal, Çin ve Kuzey Amerika'nın çağdaş koşullarına değinerek toplumun bu üç olası durumunu gösteriyor. (**The Wealth of Nations** ilk 1776'da yayımlandı.) **—Ed.**

(20) Krşl. Smith, **s.g.o.,** s. 230; Marx'ın el yazmasında bu cümlenin son cümleciği Fransızca'dır ve doğrudan doğruya Garnier'nin çevirisinden alınmadır: Cilt II, s. 162.**—Ed.**

tiklerinin, gittikçe yükselen bir derecede elinden alınması, kendi emeğinin, gittikçe yaygınlaşan bir şekilde, karşısına bir başkasının mülkiyeti olarak çıkması ve varoluşunun ve etkinliğinin araçlarının, gittikçe, kapitalistin ellerinde toplanması sonucunda.

b) Sermaye birikimi iş bölümünü artırır, iş bölümü de işçi sayısını artırır. Bununla ters yönlü bir süreç de, iş bölümünün sermaye birikimini artırması gibi, işçi sayısındaki artışın da iş bölümünü artırmasıdır. Bir yandan iş bölümü, bir yandan da sermaye birikiminin gelişmesiyle, işçi emeğe gittikçe bağımlanır, üstelik emeğin özel, son derece tek-yanlı, mekanik bir tarzına bağımlanır. Böylelikle fiziksel ve manevî baskı altında makinalaşır ve insan olmaktan çıkarak soyut bir etkinlik ve bir mide olurken, bir yandan da piyasa fiyatlarındaki bütün dalgalanmalara, sermaye yatırımlarına ve zenginlerin ruhî durumlarına gitgide daha çok bağımlanır. Aynı şekilde, bütünüyle emeklerine bağımlı insanların sınıfındaki sayı artışı aralarındaki yarışmayı sertleştirir, böylece fiyatlarını düşürür. Fabrika sisteminde işçinin bu durumu son sınıra varır.

c) Serveti gittikçe artan bir toplumda yalnız en zengin insanlar para faiziyle geçinebilirler. Başka herkesin sermayesiyle bir işe girmesi ya da sermayeyi ticarete yatırması gerekir. Bunun sonucunda, kapitalistler arasındaki yarışma sertleşir. Sermayenin tek elde toplanması hızlanır, büyük kapitalistler küçükleri ezer, eski kapitalistlerin bir kesimi işçi sınıfına karışır; bu yeni katılmalar sonucu işçi sınıfında da gene ücretlerin düşmesi sıkıntısı başgösterir ve işçi sınıfının birkaç büyük kapitaliste bağımlılığı artar. Kapitalistlerin sayısı azaldığı için, işçi bulma konusunda rekabetleri hemen hemen hiç kalmaz; işçi sayısı arttığı için de onların kendi aralarındaki rekabet iyice kızışmış, sertleşmiş, doğallıktan uzak-

laşmıştır. Bunun sonucunda, orta kapitalistlerin bir kesiminin çalışanlar sınıfına katılması gibi zorunlu olarak, işçi sınıfının bir kesimi de dilenenler ve açlıktan ölenler sırasına girer.

Bu yüzden, işçi için en elverişli toplumsal durumda bile işçinin zorunlulukla karşılaşacağı sonuç, fazla çalışma ve zamanından önce ölüm, makinalaşmak, karşısında tehlikeli bir şekilde yığılan sermayeye kölelik, daha fazla rekabet, ve işçilerin bir kesimi için de açlık ve dilenciliktir.

Ücretlerin artışı işçide kapitalistin zengin olma manisini uyandırır, ama bu isteği ancak zihnini ve bedenini feda ederek doyurabilir. Ücret artışı sermaye birikimini öngörür ve gerektirir, böylece emeğin ürünü işçinin karşısına büsbütün yabancı bir şey olarak çıkar. Aynı şekilde, iş bölümü onu daha da tek-yanlı ve bağımlı kılar, yalnız insanlar arasında değil, makinalar arasındaki rekabeti de yanı sıra getirir. İşçi bir makina düzeyine indirgendiği için, makinayla bile bir rakip gibi karşılaşabilir. Son olarak, sermayenin toplanması endüstri toplamını ve buna bağlı olarak işçi sayısını artırdığı için, aynı endüstri toplamının **daha büyük bir ürün toplamı** yaratmasına yol açar; sonu; fazla üretimdir ve, ya işçilerin büyük bir kısmı işten atılır, ya da ücretler en aşağı düzeye iner. İşçi için en elverişli toplumsal durumun, yani, **artan, ilerleyen servet** durumunun sonuçları bunlardır.

Gelgelelim, bu artış durumu eninde sonunda doruğa varmak zorundadır. İşçinin durumu şimdi ne olacaktır?

(3) «Servetin son derece arttığı bir ülkede gerek emeğin ücreti, gerekse hisse senedi faizleri çok düşük olmalıdır. İşçiler arasında, iş bulmak için rekabet öylesine fazla olacaktır ki ücretler ancak belirli sayıda işçinin geçimine yetebilecek bir nok-

taya indirgenecektir; ülke nüfusu zaten yeterince kalabalık olacağına göre, bu sayı artırılamaz.» (21)

Fazlalıkların ölmesi gerekir.

Böylece toplumun gerileme durumunda işçinin sefaleti artar; ilerleme durumunda, sefalet ve güçlükler vardır; toplumun tam gelişmiş durumunda, dural (statik) sefalet.

Ama, Smith'e göre, çoğunluğu acı çeken bir toplum mutlu olamaz (22) —oysa toplumun en zengin durumu bile çoğunluğun acı çekmesine yol açıyor—ve **iktisadî sistem** (23) (ve genel olarak özel çıkar üzerine kurulu bir toplum) bu en zengin duruma götürdüğüne göre, çıkan sonuç, iktisadî sistemin amacının, toplumun **mutsuzluğu** olduğudur.

İşçiyle kapitalist arasındaki ilişkilerden söz ederken şunu da eklemek gerekir: kapitalist, iş-saatı toplamının azalmasıyla, ücret artışının karşılığını fazlasıyla görmüş olur, ve ücretlerin artışıyla sermaye faizinin artışı meta fiyatında basit ve bileşik sermayenin yarattığı etkiyi yaratır.

Şimdi duruma bütünüyle politik iktisatçı açısından bakalım ve onunla birlikte işçilerin kuramsal ve pratik iddialarını karşılaştıralım.

Başlangıçta ve kuramda, emeğin bütün ürününün iş-

---

(21) Krşl. A. Smith, **Wealth of Nations,** Cilt I, s. 84 (Garnier, Cilt I, s. 193). Marx tırnak açıyor ama bu Smith'den tam bir alıntı değil, birkaç cümlesinin özeti.—**Ed.**

(22) Krşl. A. Smith, **Wealth of Nations,** Cilt I, s. 70.—**Ed.**

(23) Bu cümledeki «iktisadî sistem» cümleciği Almanca **Nationalökonomie** teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır—Marx bu el yazmalarında bu terimi «Politik İktisat» anlamında kullanır. Burada ve başka yerlerde Marx **Nationalökonomie**'yi bir kuram bütünü olarak Politik İktisat anlamında değil, klasik politik iktisatçıların resmettiği ve savunduğu iktisadî sistem, gelişen endüstriyel kapitalist sistem anlamında kullanır. —**Ed.**

çiye ait olduğunu görürüz. (24) Ama aynı zamanda, işçinin aldığı, ürünün en küçük ve onsuz edilemeyecek kadar gerekli bir parçasıdır—bir insan olarak değil bir işçi olarak varoluşunu, ve insanlık olarak değil köle işçiler sınıfı olarak soyunu sürdürmek için yeterli olandır.

Politik iktisatçı, her şeyin emekle satın alındığını, sermayenin birikmiş emekten başka bir şey olmadığını söyler bize; ama aynı zamanda işçinin, herhangi bir şey satın alabilmek bir yana, kendini ve insanca kimliğini satması gerektiğini söyler.

Tembel toprak sahibinin rantı genellikle toprağın ürününün üçte biri kadarken, ve çalışkan kapitalistin kârı faizinin iki katıyken, işçinin en iyi zamanlarda kazandığı «biraz fazla» öylesine azdır ki dört çocuğundan ikisi açlıktan ölmelidir. Politik iktisatçılara göre insan doğanın ürünlerinin değerini yalnız emeğiyle artırabilir ve emek insanın hareket halindeki mülkiyetidir, ama bu aynı politik iktisatçıya göre, sıfatlarından dolayı ayrıcalıklı, tembel tanrılar olan toprak sahibi ve kapitalist, her yerde işçiden üstündürler ve işçinin uyacağı yasayı onlar hazırlar.

Politik iktisatçılara göre emek her şeyin değişmez fiyatıdır, oysa emeğin fiyatı gibi raslantılara bağlı, dalgalanmalardan onun kadar etkilenen hiçbir şey yoktur.

İş bölümü toplumun zenginliğini ve inceliğini artırır, emeğin üretici gücünü yükseltirken, işçiyi yoksullaştırır ve bir makina derekesine indirger. Emek, sermayelerin birikimini ve böylelikle de toplumun artan refahını sağlarken, işçiyi kapitaliste gittikçe daha bağımlı kılar, görülmedik yeğinlikte bir rekabete iter ve fazla üretimin hızlı akımına, sonra da bunu izleyen durgunlaşmaya sürükler.

---

(24) Krşl. A. Smith, **Wealth of Nations,** Cilt I, s. 57.—**Ed.**

Politik iktisatçıya göre işçinin çıkarı hiçbir zaman toplumun çıkarıyla çatışmaz, oysa toplum her zaman ve zorunlukla işçinin çıkarına karşı durur.

Politik iktisatçılara göre, işçinin çıkarı hiçbir zaman toplum çıkarıyla çatışmaz: 1) çünkü ücret artışları, iş saatı toplamının azalması sonucunda, ve yukarıda anlatılan başka sonuçları dolayısıyla, fazlasıyla karşılanmış olur; 2) çünkü toplumla ilişkisinde bütün katışık (gayri sâfî) ürün, katıksız üründür, ve yalnız özel bireyle ilişkisinde «katıksız **ürün**»ün bir önemi vardır.

Ama emeğin kendisinin, yalnız şimdiki koşullar altında değil, genel olarak ve amacının sadece zenginliği artırmak olması oranında—böyle emeğin, diyorum, zararlı ve yıkıcı olduğu, kendi bunun bilincine varmasa da, politik iktisatçının kanıtlamalarından çıkan bir sonuçtur.

Kurama bakılırsa toprağın rantıyla sermayenin faizi, ücretlerden yapılmış indirimlerdir. Ama gerçekte, ücretler toprağın ve sermayenin, işçiye gitmesine izin verdikleri bir indirimdir, emeğin ürününden işçilere, emeğe feragat edilir.

Toplum gerileme durumundaysa en büyük acıyı işçiler çeker. **Yükünün** özel ağırlığını işçi olarak kendi durumuna borçludur, ama **yükün** kendinden toplum sorumludur.

Ama toplum ilerleme durumundaysa, işçinin yıkımı ve yoksullaşması, kendi emeğinin ve ürettiği zenginliğin ürünüdür. Dolayısıyla sefalet, şimdiki durumuyla emeğin kendi **özünden** doğar.

Olabilecek en fazla zenginlik durumunda toplum bir ülküdür, ama bu ülküye az çok yaklaşılmıştır ve buraya erişmek toplum kadar politik iktisadın da amacıdır. İşte bu toplum işçiler için **dural sefalet** anlamına gelir.

Proleter'in, yani, sermayesi ve rantı olmayan, yalnızca emeğiyle yaşayan ve tek-yanlı, soyut emeğiyle yaşayan

adamın politik iktisat tarafından yalnızca bir **işçi** olarak düşünüldüğü açıkça görülüyor. Bu yüzden politik iktisat proleterin, tıpkı bir beygir gibi, çalışmasını sağlayacak kadar kazanması gerektiğini önerebilir; çalışmadığı zaman onu bir insan olarak düşünmez; bu çeşit düşünceleri, ceza kanununa, doktorlara, dine, istatistiklere, politikaya ve yoksullar evine bırakır.

Şimdi politik iktisat düzeyinin üstüne çıkalım ve, aşağı yukarı politik iktisatçıların kullandıkları kelimelerle yukarıda yapılan açıklamaya göre iki soruyu cevaplandırmaya çalışalım:

(1) İnsanlığın evriminde, insanlığın büyük çoğunluğunun soyut çalışmaya indirgenmesinin anlamı nedir?

(2) Ya bir ücret **artışı** ve bu yoldan işçi sınıfının durumunu düzeltmek isteyen, ya da ücret **eşitliğini** (Proudhon gibi) toplumsal devrimin hedefi sayan perakende reformcuların yanılgıları nelerdir?

Politik iktisatta **emek,** sadece **ücret-kazanma etkinliği** şeklinde ortaya çıkar.

«Belirli yetenekleri ya da daha uzun süre eğitilmeyi gerektiren işlerin şimdilerde genellikle daha kârlı oldukları söylenebilir; öte yandan, her insanın aynı kolaylıkla öğrenebileceği mekanik ve tekdüzeli etkinlikten edinilecek kazanç, rekabet sonucunda düşmüştür ve zaten böyle olması gerekirdi. İşin şimdiki örgütlenişinde en yaygın olan çalışma hâlâ bu *tip* çalışmadır. Dolayısıyla, birinci kategoriden bir işçi şimdi, diyelim elli yıl önce kazandığının, yedi katını kazanıyorsa, ve ikinci kategoriden bir işçinin kazancı hiç değişmemişse, bu durumda şüphesiz her ikisi de **ortalama olarak** eskisinden dört kat fazla kazanmaktadırlar. Ama birinci kategori belirli bir ülkede yalnız bin işçiden meydana geliyorsa, ikinci kategori de bir milyon kişilikse, demek ki 999.000 kişinin durumu elli yılda hiç düzelmemiştir — hele bu süre içinde yaşamak için gerekli nesnelerin fiyatları arttıysa daha da **bozulmuştur** durumları. İnsanlar böyle yüzeyde **ortalama hesaplarıyla,** nüfusun en kalabalık kesimi konusunda kendi-

lerini aldatmak isterler. Üstelik, **ücret**'in büyüklüğü **işçi geliri**'nin hesaplanmasında yalnızca bir etmendir, çünkü geliri doğru ölçebilmek için **sürekliliğin** garantisini de hesaba katmak gerekir — oysa aralıksız dalgalanmaları ve durgunluk dönemleriyle serbest rekabet denen anarşide elbette bunun olanağı yoktur. Son olarak, eski alışılmış **iş saatları** ve şimdikiler göz önüne alınmalıdır. İngiliz pamuk işçilerinin iş saatları, müteahhitlerin kâr çılgınlığı sonucunda, son yirmi beş yıl içinde günde on iki-on altı saata yükselmiştir — yani, tam emek tasarrufu sağlayan makinaların kullanılmaya başlandığı sıralarda; tek ülkede ve tek iş dalındaki bu artış başka yerleri de az çok etkiledi; çünkü zenginlerin yoksulları sınırsız sömürme hakları her yerde hâlâ kabul edilmektedir.» (Wilhelm Schulz, **Üretim Akımı,** s. 65.) (25)

«Ama toplumun **her** sınıfının ortalama gelirinin arttığı yanlış değil de doğru olsaydı bile, gelir ayrılıkları ve **görece** (relative) gelir uzaklıkları gene de büyüyebilir ve zenginlikle yoksulluk arasındaki karşıtlık daha da keskinleşebilirdi. Çünkü toplam üretim arttığı **için** — ve arttığı ölçüde — gereksemeler, istekler, hak iddiaları da artar ve böylece saltık (mutlak) yoksulluk azalırken **görece** yoksulluk çoğalabilir. Balık yağı ve kokmuş balık yiyen Samoyet yoksul değildir çünkü kapalı topluluğunda herkesin gereksemesi aynıdır. Ama **hızla ilerleyen** bir devlette, sözgelişi, on yıl içinde, üretim toplamını nüfusuna oranla üçte bir ölçüde arttıran bir toplumda, bu on yılın başında aldığını sonunda da alan işçi aynı refah düzeyinde kalamaz, üçte bir oranda yoksullaşır.» **(Aynı yerde,** s. 65-66.)

Ama politik iktisat işçiyi ancak çalışan bir hayvan olarak tanır—en vazgeçilmez bedenî gereksemelerle sınırlı bir hayvan.

«Daha geniş bir manevî özgürlük içinde gelişebilmek için, insanlar bedenî gereksemelerine köle olmaktan kurtulmalıdırlar — bedenlerinin kölesi olmamalıdırlar. Dolayısıyla, her şeyden önce, manevî yaratıcı etkinlik ve manevî zevk alma için ayıracak **zamanları** olmalıdır. İşin örgütlenmesindeki gelişmeler bu zamanı kazandırır. Gerçekten, yeni hareket güçleri ve ileri makinalar-

(25) **Die Bewegung der Produktion, eine geschichtlich-statistische Abhandlung,** von Wilhelm Schulz, Zürih ve Winterthur, 1843.—**Ed.**

la, pamuklu dokuma fabrikalarında bir işçi bugün, eskiden yüz, hatta ikiyüz, ikiyüzelli, üçyüz işçi gerektiren işleri başarabilir. Üretimin bütün dallarında buna benzer sonuçlar görürüz, çünkü **dış**sal doğal güçler gittikçe artan bir ölçüde insan emeğine katılmaya zorlanmaktadır. Belirli ölçüde maddî gereksemelerin yerine getirilmesi eskiden belirli bir zaman ve insan emeği harcaması gerektiriyorken bu gerekli harcama şimdi yarıya inmişse, herhangi bir maddî rahatlık kaybı olmaksızın, manevî etkinlik ve zevk alanında aynı anda aynı oranda bir genişleme olmuştur... Ama ganimetin, koca Kronos'un (26) kendi özel ülkesinden kazandığımız şeyin paylaşılma tarzı hâlâ kör, adaletsiz Talih'in attığı zara bağlıdır. Fransa'da, üretim gelişmesinin şimdiki aşamasında, çalışabilen herkesin günde ortalama beş saat çalışmasıyla toplumun bütün maddî çıkarlarının karşılanabileceği hesaplanmıştır... Makinaların yetkinleşmesiyle zaman kazanıldığı halde, büyük bir nüfusun fabrikalarda köle gibi çalışması zamanı büsbütün artırmıştır.» **(Aynı yerde,** s. 67, 68.)

«Birleşik el emeğinden geçiş, bunun daha küçük işlemlerine bölünmesine dayanır. Ama başlangıçta, belirli bir düzenlilik içinde tekrarlanan işlemlerden yalnız **bazıları** makinalarla ilgili olacak, bazıları insanlarla ilgili kalacaktır. Eşyanın doğasına ve pekiştirici deneylere göre, bu çeşitten bitip tükenmez tekdüzeli işler beden kadar zihin için de zararlıdır; böylece, makinalaşmayla, daha fazla sayıda işçinin iş bölümünün **birleşimi,** ister istemez, iş bölümünün bütün zararlarını açığa vuracaktır. Bu zararlardan biri, işçiler arasında ölümlerin artmasıdır... İnsanların ne dereceye kadar makina **ile** çalıştıkları ve ne dereceye kadar makina **gibi** çalıştıkları arasındaki büyük ayrıma gereken önem verilmemiştir.» **(Aynı yerde,** s. 69.)

«Ne var ki, ulusların gelecekteki hayatlarında, makinalarda çalışan cansız doğa güçleri bizim kölelerimiz ve hizmetçilerimiz olacaktır.» **(Aynı yerde,** s. 74.)

«İngiliz iplik tezgâhlarında 196.818 kadın ve yalnız 158.818 erkek çalışıyor. Lancashire pamuklu dokuma fabrikalarında çalışan her 100 erkek işçiye karşılık 103 kadın ve İskoçya'da 209 kadın var. Leeds'deki İngiliz keten dokuma fabrikalarında çalışan her 100 erkek işçiye karşılık 147 kadın işçi bulunuyordu. Druden'de ve İskoçya'nın Doğu Kıyısı'nda kadın işçiler 280 kadardı. 1833'de, Kuzey Amerika'nın pamuklu dokuma fabrikaların-

(26) Yunan mitolojisinde zaman tanrısı.—**Ed.**

da 18.593 erkek, 38.927 kadın işçi vardı. İngiliz ipekli tezgâhlarında kadınlar çoktu... Çalışmanın daha fazla fiziksel güç gerektirdiği yünlü dokuma fabrikalarında erkek işçi sayısı daha çoktu. İş örgütlenmesindeki değişmelerin bir sonucu olarak, kadınların payına daha kazançlı ve geniş bir iş alanı düşmüştür... Kadınlar şimdi iktisadî bakımdan daha bağımsız bir durumdalar... Erkekler ve kadınlar toplumsal durumlarında birbirlerine daha fazla yaklaştılar.» (**Aynı yerde,** s. 71, 72.)

«İngiltere'de buhar ve suyla çalışan dokuma yapımevlerindeki işçilerin durumu 1835'de şöyleydi: 20.558 sekiz ve on iki yaşları arasında çocuk; 35.867 on ikiyle on üç yaş arası çocuk; son olarak da, 108.208 on üçle on sekiz yaş arasında çocuk... Hiç şüphesiz, makinalaşmadaki ilerlemeler, tekdüzeli bütün işleri gittikçe insanların elinden alarak, bu toplumsal kötülüğün yavaş yavaş ortadan kalkması yönünde çalışıyorlar. Ama bu oldukça hızlı ilerlemelerin yolunda duran bir engel var: kapitalistler, en kolay ve ucuz yoldan, alt sınıfların enerjilerini çocuklarında toplayarak, mekanik araçlar **yerine** çocukları kullanabiliyorlar.» (**Aynı yerde,** s. 70 - 71.)

«Lord Brougham'ın işçilere çağrısı — 'Kapitalist olun'... Milyonlarca insan, bedenleri yıkan, ahlâkî ve usal bakımdan onları sakatlayan ağır işleri yaparak bir lokmayı ancak kazanabiliyorlar; **böyle** bir iş bulmak talihsizliği bile onlar için büyük talih oluyor.» (**Aynı yerde,** s. 60.)

«Öyleyse, yaşamak için, mülkiyetsiz olanlar, dolaylı ya da dolaysız yoldan, mülkiyet sahiplerinin **hizmetine** girmelidirler — yani onlara bağımlı olmalıdırlar.» (Pecqueur, **Théorie nouvelle d'économie soc.,** s. 409.) (27)

«Hizmetçilere — ödenek; işçilere — ücret; memurlara — maaş.» (Aynı yerde, s. 409, 410.)

«Emeğini birine kiralamak»; «Emeğini birine faizle vermek»; «Bir başkasının yerinde çalışmak.»

«Emek gereçlerini kiralamak»; «Emek gereçlerini birine faizle ödünç vermek»; «Kendi yerine başkalarını çalıştırmak.» (**Aynı yerde,** s. 411.)

«Böyle bir iktisadî düzen insanları öyle aşağılık işlere, öy-

---

(27) **Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Etude sur l'organisation des Sociétés,** par C. Pecqueur, Paris, 1842. Bu ve bundan sonra Pecqueur, Buret ve Loudon'dan bütün alıntılar Marx'ın el yazmasında Fransızca'dır.—**Ed.**

lesine yıkıcı ve acı bir alçalmaya mahkûm eder ki, bununla karşılaştırıldığında vahşiler kral gibi olur.» **(Aynı yerde,** s. 417, 418.) «Mülkiyetsiz sınıfın her şekilde fahişeleştirilmesi.» **(Aynı yerde,** s. 421 v.s.) «Eskiciler.»

Loudon, kitabında (**Solution du problème de la population, etc.**, Paris, 1842) (28), İngiltere'deki orospuların sayısının altmışla yetmiş bin arasında olduğunu söylüyor. Namusu şüpheli kadınların sayısı da bir bu kadarmış (s. 228).

«Günah mesleklerine başladıktan sonra bu talihsiz yaratıkların sokakta geçen hayatlarının ortalaması altı ya da yedi yıldır. Altmış, yetmiş bin orospunun sürekli olarak varolması için, bu aşağılaştırıcı mesleğe yılda en az sekiz ya da dokuz yüz bin kadın girmeli, ya da başka bir söyleyişle günde yirmi dört yeni kurban olmalıdır — saatta bir yani; aynı orantı bütün dünyada geçerliyse, her an bu çeşitten kadınlardan bir buçuk milyonu yaşıyor olmalıdır.» **(Aynı yerde,** s. 229.)

«Yoksulların sayısı yoksullukla birlikte artıyor ve sefaletin en aşırı ucunda en çok sayıda insan acı çekme hakkı için birbiriyle boğuşuyor... 1821'de İrlanda'nın nüfusu 6.801.827'ydi. 1831'de 7.764.010'a yükselmişti — on yıl içinde yüzde on dört oranında bir yükseliştir bu. En zengin yöre olan Leinster'de nüfus artışının oranı yüzde sekizdi sadece; oysa en yoksul yöre olan Connaught'da artış yüzde yirmi bire varıyordu. **(Extracts from the Enquiries Published in England on Ireland,** Viyana, 1840.)» (Buret, **De la Misère, etc.,** Cilt I, s. 36, 37.) (29)

Politik iktisat emeği soyut bir şey olarak düşünür; «emek bir metadır.» Fiyat yükselirse, metanın isteklisi çok demektir; fiyat düşükse, meta çok olmalıdır, «emeğin bir meta olarak fi-

---

(28) **Solution du problème de la population et de la subsistance, soumise à un médicin dans une série de lettres,** par Charles Loudon, Paris, 1842, s. 229. Bu eser, herhalde hiç yayımlanmayan İngilizce bir el yazmasının biraz kısaltılmış Fransızca çevirisiydi. Ama 1836'da Loudon, Leamington'da İngilizce kısa bir broşür yayımladı—**The Equilibrium of Population and Sustenance Demonstrated;** ama yukarıda değinilen, Fransızca 336 sayfalık kalın bir kitaptır.—**Ed.**

(29) **De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France,** par Eugène Buret, Cilt I-II, Paris 1840.—**Ed.**

yatı gittikçe düşmelidir.» Bunu kaçınılmaz yapan şeylerden biri kapitalistle işçi arasındaki, öbürü de işçiyle işçi arasındaki rekabettir. «Çalışan nüfus, emek satıcısı, ürünün en azını kabullenme durumuna zorunlukla indirgenir... Bir meta olarak emek kuramı, kılık değiştirmiş bir kölelik kuramından başka ne olabilir?» **(Aynı yerde,** s. 43.) «Öyleyse emekte değişim-değeri dışında bir şey görülmemesinin nedeni nedir?» **(Aynı yerde,** s. 44.) Büyük iş yerlerinde kadınlarla çocukların emeğini satın almayı tercih ederler, çünkü bu erkeklerinkinden daha ucuzdur. **(Aynı yerde)** «İşveren karşısında işçi hiçbir zaman **özgür bir satıcı** durumunda değildir... Kapitalist her zaman emeği kullanıp kullanmamakta serbesttir, işçi her zaman emeğini satmak zorundadır. Her an satılmadıkça emeğin değeri yoktur. Gerçek emteanın tersine, emek ne biriktirilebilir ne de tasarruf edilebilir. Emek, hayattır ve hayat her gün yiyecekle değiş tokuş edilmezse, az zaman sonra yok olur. İnsan hayatının bir meta olduğunu ileri sürmek için, dolayısıyla, köleliği kabul etmek gerekir.» **(Aynı yerde,** s. 49, 50.) Bu durumda, emek bir meta ise, son derece talihsiz yüklemleri olan bir meta olmalıdır. Ama politik iktisadın ilkelerine göre bile bir meta değildir, çünkü **özgür bir değiş tokuşun özgür bir sonucu** değildir. Şimdiki iktisadî rejim aynı anda emeğin hem fiyatını, hem de karşılığını azaltıyor; işçiyi kusursuzlaştırırken insanı alçaltıyor. **(Aynı yerde,** s. 52-53.) «Endüstri bir savaş, ticaret de bir kumar oldu.» **(Aynı yerde,** s. 62.)

Pamuklu dokuyan makinalar (İngiltere'de) tek başlarına 84.000.000 el işçisini temsil ederler. **(Aynı yerde,** s. 193.)

Şimdiye kadar, endüstri, bir savaş durumundaydı — bir fetih savaşı: «Ordusunu meydana getiren insanların hayatlarını, büyük fatihlerin kayıtsızlığıyla harcadı. Amacı, insanların mutluluğu değil, servete sahip olmaktı.» (Buret, **sözü geçen yerde,** s. 20.) «Bu çıkarlar (yani iktisadî çıkarlar), kendi başlarına bırakıldıklarında, zorunlukla çatışırlar; savaştan başka sonuca karar verecek yoktur ve savaşın kararları, bazılarına zaferi sunmak için, ötekilere yenilgiyi ve ölümü vermelidir... Bilim, karşıt güçlerin çatışmasında düzeni ve dengeyi arar: buna göre, **sürekli savaş,** barışı elde etmenin tek yoludur; bu savaşa rekabet denir.» **(Aynı yerde,** s. 23.)

«Endüstriyel savaşın başarıyla yürütülmesi için bir noktaya yığılabilecek ve istendiği kadarı yok edilebilecek büyük ordular

gerekir. Ve bu ordunun askerleri kendilerine zorla kabul ettirilen buyruklara ne görev, ne de bağlılık duygusundan dolayı boyun eğerler, katı açlık zorunluğundan kurtulabilmek için buyruklara uyarlar. Patronlarına karşı ne sevgi, ne de şükran duyarlar, patronları da onlara bağlayan şey bir iyilikseverlik değildir. Patronlar onları insan olarak tanımaz, en az masrafla en fazla üretimi sağlayacak araçlar olarak tanır. Gittikçe kalabalıklaşan bu işçi kitleleri her zaman iş bulabilecekleri güvencesine bile sahip değillerdir. Onları bir araya toplayan endüstri, gereksemе duyduğu sürece yaşamalarına izin verir, ve onları defedebildiği an, en ufak bir üzüntü duymaksızın hepsini terkeder; ve işçiler bedenlerini ve güçlerini koparabildikleri fiyata sunmak zorunda kalırlar. İşleri ne kadar uzun, ne kadar acı, ne kadar tiksindirici olursa, ücretleri de o kadar azdır. Aralarında, günde on altı saat çalışıp didindikten sonra, ölmeme hakkını bile güç kazananlar vardır.» **(Aynı yerde,** s. 68-69.)

«El tezgâhı dokumacılarının durumlarını inceleyen komisyon üyeleri gibi biz de inanıyoruz ki, çevredeki köylerden sürekli olarak sağlıklı insanları çekmeselerdi, büyük endüstriyel şehirler işçi nüfuslarını çok kısa zamanda kaybederlerdi.» **(Aynı yerde,** s. 362.)

SERMAYENİN KÂRI

1. SERMAYE

1) **Sermaye**'nin, yani başkalarının emeğinin ürününün özel mülkiyetinin temeli nedir?

«Çünkü sermaye kendisi düpedüz bir hırsızlık ya da dolandırıcılık değilse bile, mirası kutsallaştırmak için hukukun işbirliği ve yardımı gerekmektedir.» (Say, cilt I, s. 136, dipnotu.) (30)

İnsan, üretici bir sermayeye nasıl sahip olur? Bu sermaye yoluyla yaratılan ürünlere nasıl sahip olur?

Mevzu hukuk sayesinde. (Say, Cilt II, s. 4.)

İnsan sermayeyle, sözgelişi, büyük bir mirasa sahip olmakla neler elde eder?

«Kendisine büyük bir miras kalan kimse böylece zorunlukla politik bir güç kazanmış olmaz... Bu servetin ona doğrudan doğruya ve dolaysız bir şekilde verdiği güç, **satın alma gücüdür;** o sırada piyasada bulunan bütün emeğin, ya da emeğin bütün ürünlerinin üzerinde bir egemenliktir.» (**The Wealth of Nations,** Adam Smith, Cilt I, s. 26-27.)

Demek ki sermaye, emeği ve ürünlerini yöneten güç-

---

(30) **Traité d'économie politique**, par Jean - Baptiste Say (**Politik İktisat Üzerine İnceleme,** yazan Jean - Baptiste Say), 3. baskı, Cilt I-II, Paris, 1817.—**Ed.**

tür. Kapitalist, bu güce, kişisel ya da insanî niteliklerinden dolayı değil, sermayenin **sahibi** olduğu için tasarruf eder. Gücü, sermayesinin karşı konulmaz satın alma gücüdür.

İlkin, kapitalistin, sermayesi yoluyla, emek üzerindeki yönetici gücünü nasıl kullandığını göreceğiz, daha sonra da, sermayenin kapitalist üzerindeki yönetici gücünü.

Sermaye nedir?

«Kullanılmak üzere biriktirilen ve muhafaza edilen belirli bir emek niceliği.» (**Aynı yerde,** Cilt I, s. 295.)

Sermaye, **biriktirilmiş emektir.**

2) Stok, toprağın ya da yapımcılığın ürünlerinin birikimidir. Stok, yalnız sahibine bir gelir ya da kâr getirdiği zaman **sermaye** olur. (Aynı yerde, Cilt I, s. 243.)

2. SERMAYENİN KÂRI

Sermayenin kârı ya da kazancı, emeğin ücretinden bütünüyle ayrıdır. Ayrım, iki şekilde ortaya çıkar: bir kere, değişik sermayelere bağlı denetleme ve yönetme emeği aynı da olsa, sermayenin kârı bütünüyle, kullanılan sermayenin değerine göre düzenlenir. Ayrıca, büyük iş yerlerinde bu iş, aldığı aylıkla yönetilmesi işini üzerine aldığı sermaye arasında hiçbir düzenli orantı bulunmayan bir baş görevliye bırakılır. Bu durumda mal sahibinin emeği hemen hemen hiçe indirgenmiştir, ama o gene de sermayesi oranında kâr ister. (**Aynı yerde,** Cilt I, s. 43.)

Kapitalist kârla sermaye arasındaki bu orantıyı niçin ister?

«İşçilerinin çalışmaları sonucunda, satıştan, elindeki stokun ücret olarak ödediği kısmını karşılayacak olandan daha fazlasını bekliyor olmasa, işçi çalıştırmakta hiçbir **çıkarı** olmazdı; kârı

da, kullandığı birikimin genişliğiyle orantılı olmadıkça, küçük bir stok yerine büyük bir stok kullanmakta hiçbir **çıkarı** olmazdı. (**Aynı yerde,** s. 42.)

Demek ki kapitalist ilkin ücretlerden, sonra da ortaya koyduğu ham maddelerden kâr eder.
Öyleyse, sermayeye göre kârın oranı nedir?

Ücretlerin olağan ortalama düzeyini belirli bir yerde ve belirli zamanda belirlemek zaten güç bir iş olduğuna göre, sermayenin kârını hesaplamak daha da güçtür. Kapitalistin ürettiği malların fiyatında bir değişiklik, rakipleriyle alıcılarının işlerinin iyi ya da kötü gitmesi, malların taşınırken ya da ambarlarda başlarına gelebilecek binlerce kaza — kârın günden güne, neredeyse saattan saata değişmesine yol açar. (**Aynı yerde,** s. 78-79.) Ancak, sermayenin kârını kesinlikle hesaplamak olanaksız da olsa, **paranın faizi** düşünülürse bu konuda bir fikir edinilebilir. Para kullanarak çok şeylerin kazanılabildiği bir yerde, kullanma hakkını elde etmek için de çok şeyler verilecektir; kazancı az olacaksa, verilen de az olacaktır. (**Aynı yerde,** s. 79.) Faizin normal piyasa oranının açık kâr oranına göre orantısı, kârın yükselişine ve düşüşüne göre zorunlukla değişir. Büyük Britanya'da yüzde yüz faiz, tüccarların **un profit honnête, modéré, raisonnable** (31) dedikleri bir şey sayılır, yani **olağan ve normal bir kârdır** bu. (**Aynı yerde,** s. 87.)

Kârın **en düşük** oranı nedir? **En yükseği** nedir?

Sermayenin normal kârının **en düşük** oranı, sermayenin her kullanılışında karşı karşıya kaldığı bir olasılık olan kayıpları karşılamak için gerekli olanın **biraz fazlasıdır.** Ancak bu fazla, net ve açık kâr olabilir. Faizin en düşük oranı için de aynı şey sözkonusudur. (**Aynı yerde,** s. 86.)

Normal kârın ulaşabileceği **en yüksek** oran, emteanın fiyatında **toprak rantının tamamını yutan** ve ortaya çıkan metadaki emek ücretini **en düşük orana,** çalışan işçiyi ancak yaşatacak kadarına indirgeyen orandır. İşçi çalışabilmek için şu ya

---

(31) Smith burada «iyi, ılımlı, akla yakın kâr» diyor,—Ed.

da bu şekilde beslenmelidir; toprak rantı büsbütün ortadan kalkabilir. Örneğin: Bengal'de Doğu Hindistan Şirketi'nin hizmetkârları. **(Aynı yerde,** s. 86-87.)

Bu durumda kapitalistin sonuna kadar yararlanabileceği, sınırlı rekabetin avantajlarından başka, kapitalist, yasalara karşı gelmeksizin, piyasa fiyatını doğal fiyatın üzerinde tutabilir.

Bunun **bir şekli,** pazar, pazara mal sürenlerden çok uzakta ise, **ticaret sırlarını** saklamak, yani, fiyat değişikliğini, fiyatların doğal düzeyin üzerine çıkacağını gizli tutmaktır. Bu gizlilik, öbür kapitalistlerin sermayelerini endüstrinin ya da ticaretin bu dalına yatırmamaları sonucunu sağlar.

İkinci şekli, yapımcılığın sırlarını saklamaktır; kapitalist böylece üretimin maliyetini düşürür ve mallarını rakiplerinin mallarıyla eşit fiyata ya da onlarınkilerden düşük fiyata sürebilir, bir yandan da onlardan fazla kâr eder. (Aldatmanın sır saklama şeklinde olanı ahlâksızlık değil mi? Borsa oyunları) **Üstelik, Ayrıca,** üretimin belirli bir yörede yapılması (ender bir şarap gibi), ve **efektif talebin** hiçbir zaman yeterince karşılanamadığı durumlarda böyle kazanç kolaydır. **Son olarak, bireylerin** ya da şirketlerin yönettiği **tekeller** fiyat yükseltebilir. Tekel-fiyatı olabilecek en yüksek fiyattır. **(Aynı yerde,** s. 53-54.)

Sermayenin kârını yükseltebilecek başka raslansal nedenler: yeni ülkelerin ya da yeni ticaret kollarının ele geçirilmesi, zengin bir ülkede bile çoğu zaman sermayenin kârını artırırlar, çünkü sermayenin bir kısmı eski ticaret kollarından çekilir, rekabet azalır, piyasaya, nicelikçe azalan ve böylece fiyatları yükselen mallar sürülür: bu çeşit mallar üzerinde çalışanlar böylece daha yüksek faizle borç para alabilirler. **(Aynı yerde,** s. 83.)

Bir meta ne kadar işlenirse — yapılmış bir nesne olduğu oranda — fiyatının ücrete ve kâra giden kısmı, ranta giden kısmına oranla o kadar artar. Bir metanın yapımı ilerledikçe, yalnızca kârların sayısı artmakla kalmaz, daha sonraki bütün kârlar da öncekilerden fazla olur; çünkü çıktığı sermaye her seferinde daha büyümüş olmalıdır. Sözgelişi, kumaş dokumacılarına iş veren sermaye, iplik eğirenlere iş veren sermayeden daha büyük olmalıdır; çünkü yalnız sermayesini kârlarıyla yeniden çı-

karmış olmaz, dokumacıların ücretlerini de öder; ve kâr her zaman sermayeyle orantılı olmalıdır. **(Aym yerde,** s. 45.)

Demek ki, doğa ürününü doğanın yapılmış ürününe çeviren insan emeğinin ilerlemesi yalnız emeğin ücretini değil, kısmen kâr getirebilecek sermayelerin sayısını ve kısmen de, daha öncekilere oranla daha sonraki sermayelerin büyüklüğünü artırır.

Kapitalistin iş bölümünden sağladığı yararlar üzerinde ileride daha çok duracağız.

Kapitalist çifte kâr sağlar—ilkin, iş bölümü sayesinde; sonra da, insan emeğinin doğal ürün üzerinde sağladığı ilerleme sayesinde. Meta üzerinde insanın payı ne kadar fazla olursa, ölü sermayenin kârı da o kadar artar.

Aynı toplumda, sermayeden kârın ortalama oranı, ayrı iş dallarında ödenen ücretlere göre, çok daha eşittir. **(Aym yerde,** s. 100.) Sermayenin çeşitli alanlarda kullanılışında, normal kâr oranı, gelirlerin kesinliğine ya da kesinsizliğine göre değişir. «Stokların normal kârı, girilen rizikoya göre arttığı halde, her zaman onunla oranlı olarak artmaz.» **(Aym yerde,** s. 99-100.)

Mübadele araçlarının ucuzlamasıyla ve elde edilmelerinin kolaylaşmasıyla (örneğin, kâğıt para) da kârlar yükselir.

3. SERMAYENİN EMEK ÜZERİNDEKİ EGEMENLİĞİ VE KAPİTALİSTİN AMAÇLARI

Herhangi bir sermaye sahibinin sermayesini tarımda, yapımcılıkta, toptancılığın belli bir dalında ya da perakendecilikte kullanmasını belirleyen tek amaç, kendi özel kârını düşünmesidir. Harekete geçirebileceği **üretici emeğin** değişik nicelikleri, ülkesinin yıllık toprak ve emek ürünlerine katabileceği değişik değerler aklına bile gelmez. **(Aynı yerde,** s. 335.)

Kapitalist için sermayesini kullanmanın en faydalı yolu, eşit

rizikolarla, en büyük kârı sağlayacak yoldur; sermayenin bu yolda kullanılması toplum için her zaman faydalı olmayabilir; en faydalı kullanma yolu, doğanın üretici güçlerinden yarar sağlayan yoldur. (Say, cilt II, s. 130-31.)

Sermayeyi kullananların planları, tasarıları, emeğin en önemli çalışmalarının hepsini düzenler, yönetir ve **kâr,** bütün bu planların, tasarıların önerdiği amaçtır. Ama kâr oranı, rant ve ücret gibi, toplumun zenginliğiyle yükselip toplumun gerilemesiyle düşmez. Tersine, zengin ülkelerde doğal olarak alçak, yoksul ülkelerde de yüksektir, ve en büyük hızla yıkılmaya doğru giden ülkelerde her zaman en fazla yükselir. Dolayısıyla bu sınıfın çıkarıyla toplum çıkarı arasındaki ilişki, öbür iki sınıfta olduğu gibi değildir... Ticaretin ya da yapımcılığın herhangi bir dalındaki kişilerin özel çıkarı her zaman için kamu çıkarından bazı bakımlardan ayrılır ve çok zaman kamu çıkarıyla taban tabana karşıt olabilir. Pazarı genişletmek ve satıcıların rekabetini daraltmak her zaman tüccarların işine gelir. Bu, hemen hemen hiçbir zaman toplumla çıkar birliği olamayan bir sınıftır; tüccarların çıkarı genellikle halkı aldatmak ve ezmekle gerçekleşir. (Smith, Cilt I, s. 231-32.)

4. SERMAYELERİN BİRİKİMİ VE KAPİTALİSTLER ARASINDAKİ REKABET

Sermayelerdeki artış, ücretleri yükseltir ve kapitalistlerin kârını düşürme eğilimindedir; bunun nedeni, kapitalistler arasındaki **rekabettir. (Aynı yerde,** s. 78.)

«Belirli bir kasabanın bakkaliye ticareti için gerekli sermaye iki ayrı bakkal arasında bölünmüşse, rekabet yüzünden ikisi de daha düşük fiyatla satış yapmak zorunda kalacaktır; aynı sermaye yirmi kişi arasında bölünecek olursa, rekabet de bu oranda artacak ve fiyatları yükseltmek üzere bir araya gelmeleri **de o** kadar güçleşecektir. **(Aynı yerde,** s. 322.)

Tekel fiyatlarının varabilecekleri en yüksek noktaya varmış olduklarını bildiğimize göre, kapitalistlerin çıkarları, politik iktisatçıların görüş açısından bile, toplumla düşmanca bir karşıtlık durumunda olduğuna göre,

ve kârlarda bir yükselme, metanın fiyatı üzerinde bileşik faiz etkisi yaptığına göre (Aynı yerde, s. 87-88.), demek ki kapitalistlerin tek savunma yolu **rekabettir,** rekabet, politik iktisadın sunduğu kanıtlara göre, gerek ücretleri yükselterek, gerekse metaların fiyatlarını düşürerek, tüketicilerin yararına çalışır.

Ama rekabetin olabilmesi için sermayeler çoğalmalı, birden fazla elde toplanmalıdır. Birçok sermayenin meydana gelebilmesi için, çok yanlı bir sermaye birikimi gerekir, çünkü sermaye ancak birikim sonucu varolabilir; çok yanlı birikim ise zorunlukla tek yanlı birikime dönüşür. Sermayeler arasında rekabet, sermayelerin birikimini artırır.

Özel mülkiyetin egemen olduğu bir yerde birikim, sermayenin bir iki elde **toplanması** demektir; sermayelerin kendi doğal yollarını izlemelerine izin verildiğinde ulaşacakları kaçınılmaz sonuç genellikle budur ve sermayenin bu doğal hedefine varması için aşması gereken yolu rekabet engellerden temizler.

Sermayenin kârının, sermayenin büyüklüğüyle orantılı olduğunu gördük. Dolayısıyla büyük bir sermaye, büyüklüğüyle orantılı olarak küçük bir sermayeden daha hızlı artıp birikecektir—bilinçli rekabeti göz önüne almasak bile.

Buna göre, büyük bir sermayenin birikimi, rekabet olsun olmasın, küçük bir sermayenin birikimine göre daha hızlı ilerleyecektir. Bu süreci daha izleyelim.

Rekabet yüzünden, sermayenin artışıyla, sermayenin kârı azalır. Onun için, sıkıntıyı ilk çekecek olan, küçük kapitalisttir.

Sermayelerin çoğalması ve çok sayıda sermaye olmasının önkoşulu ülkede zenginliğin artmakta olmasıdır üstelik.

«Zenginliğinin en yüksek noktasına erişmiş bir ülkede... net kârın normal oranı çok az olacağından, bundan sağlanacak faizin normal piyasa oranı da çok düşecektir; öyle ki, ancak en zengin kimseler paralarının faiziyle yaşayabileceklerdir. Bundan daha az serveti olan herkes, kendi stoklarının kullanılışını kendi denetlemek zorunda kalacaktır.» **(Aynı yerde,** s. 86.)

Politik iktisadın en fazla hoşlandığı durum budur.

«Böylelikle, sermayeyle gelir arasındaki orantı, her yerde, çalışkanlıkla tembellik arasındaki orantıyı yönetir gibidir; sermaye nerede egemense, orada çalışır; iradın olduğu yerde ise tembellik hüküm sürer.» **(Aynı yerde,** s. 301.)

Öyleyse, bu artan rekabet durumunda, sermayenin kullanılışı nasıl olacaktır?

«Stoklar arttıkça, faizle ödünç verilecek stokların niceliği gitgide büyür. Faizle ödünç verilecek stokun niceliği arttıkça, faiz... azalır...» (i) çünkü «genel olarak, eşyaların niceliği arttıkça, piyasa fiyatları düşer...» ve (ii) çünkü **herhangi bir ülkedeki sermayelerin artışıyla,** «o ülkede yeni bir sermayeyi kullanmanın kazançlı bir yöntemini bulmak **gitgide güçleşir.** Bunun sonucunda değişik sermayeler arasında bir rekabet doğar, bir sermayenin sahibi, öbür sermaye sahibinin iş alanını ele geçirmek ister. Ama bu iş alanını ele geçirebilmesi için, ötekinden daha elverişli koşullar sunmaktan başka çaresi yoktur. Yalnızca sattığı şeyi daha ucuza satmakla kalmayacak, bazan aldığı şeyi de daha pahalıya alacaktır. Üretici emeğe karşı istek, bunu sürdürmesi kaçınılmaz olan fonların da artışıyla, her gün daha çok fazlalaşır. İşçiler kolayca iş bulur, ama sermaye sahipleri iş verecek işçi bulmakta güçlük çekerler. Rekabetleri emek ücretini yükseltir ve stoklarının kârlarını düşürür.» **(Aynı yerde,** s. 316.)

Dolayısıyla küçük kapitalist şu iki yol arasında bir seçme yapmak zorundadır: 1) bundan sonra faizle geçinemeyeceğine göre sermayesini tüketmeli ve böylece kapitalist olmaktan çıkmalı; ya da: 2) kendi başına bir iş

kurmalı, malını daha ucuza satmalı, daha zengin kapitalistten daha pahalıya mal almalı ve daha fazla ücret ödemeli—böylece kendini iflâsa götürmelidir, çünkü baştan varsaydığımız yeğin yarışmanın sonucunda piyasa fiyatının zaten çok düşük olması gerekir. Gelgelelim, büyük kapitalist küçük kapitalisti ezmek istiyorsa, kapitalistin bir kapitalist olarak işçi karşısında sahip olduğu bütün avantajlara, küçük kapitalist karşısında büyük kapitalist de sahiptir. Sermayesinin büyüklüğü, kârının azlığını karşılar ve zaten, küçük kapitalist iflâs edip rekabetten çekilinceye kadar bazı geçici zararlara da katlanabilir. Böylece, küçük kapitalistin kârlarını biriktirir.

Dahası: büyük kapitalist her zaman küçük kapitalistten daha ucuza alabilir, çünkü daha büyük nicelikler satın almaktadır. Onun için daha ucuza satmaktan da çok zarar görmez.

Ama faiz oranlarında bir düşme orta kapitalistleri rant alan adam durumundan iş adamı durumuna getiriyorsa, sermayelerin artması ve bundan dolayı kârın düşmesi de faiz oranının azalmasına yol açar.

«Bir sermaye kullanılarak elde edilebilecek kârlar azalınca... onu kullanabilme hakkı karşılığında ödenen fiyat da... zorunlukla düşecektir.» **(Aynı yerde,** s. 316.)

«Zenginlik, ilerleme ve nüfus arttıkça, faiz düştü,» ve dolayısıyla sermayenin kârı da düştü. «bunlar azaldıktan sonra, stoklar yalnızca artmakla kalmaz, her zamankinden daha büyük bir hızla artarlar... Az kâr getiren büyük bir stok, çok kâr getiren küçük bir stoktan daha hızlı çoğalır. Atasözünde olduğu gibi, para parayı çeker.» **(Aynı yerde,** s. 83.)

Varsaydığımız sert rekabet durumunun gerektirdiği üzere bu büyük sermayenin karşısında küçük kârları olan küçük sermayeler bulunuyorsa, büyük sermaye onları ezip geçer. Bu rekabetin gerekli sonucu, büyük şe-

hirlerde olduğu gibi, malların bozulması, hile, uydurma üretim ve halkın zehirlenmesidir.

Büyük ve küçük sermayeler arasındaki yarışta önemli bir etken de, durgun (sabit) sermaye ile dönen sermaye arasındaki ilişkidir. (32)

«**Dönen sermaye,** yapımcılıkta ya da ticarette, gerekli malları sağlamakta kullanılan sermayedir. Böyle kullanılan sermaye sahibinin elinde durdukça ya da aynı şekilde kaldıkça herhangi bir gelir ya da kâr getirmez. Elinden bir biçimde çıkmakta ve başka bir biçimde eline dönmektedir ve işte bu dönüşüyle, yani böyle arka arkaya değiş tokuş ve dönüşümlerle kâr bırakır. **Durgun sermaye,** toprağın islâhına, faydalı makinaların satın alınmasına, ticaret araçlarının, buna benzer başka şeylerin elde edilmesine yatırılmış sermayedir.» **(Aynı yerde,** s. 243-44. Alıntı yaparken Marx bu bölümü kısaltmıştır.)

Durgun sermayeyi desteklemek için yapılacak harcamalarda her tasarruf, toplumun net gelirinde bir düzelmedir. Her bir işe giren herkesin sermayesinin bütünü, durgun ve dönen sermayesine ayrılır. Sermayesinin bütünü hep aynı kaldığı halde, bir parçası daha az, bir parçası daha fazla olmalıdır. Emeğin gereçlerini ve ücretini sağlayan, endüstriyi harekete geçiren, dönen sermayedir. Onun için, durgun sermayenin olduğu gibi kalması için yapılan harcamalarda, emeğin üretici güçlerini azaltmayan her tasarruf, endüstriyi harekete geçiren fonları artırır.» **(Aynı yerde,** s. 257.)

Durgun sermayeyle dönen sermaye ilişkisinin küçük kapitalistten çok büyük kapitalistin yararına çalıştığı daha baştan bellidir. Büyük bir bankacının, küçük bir bankacıdan daha çok durgun sermaye fazlasına sahip olması gerekmez. Durgun sermayeleri bürolarından başka bir şey değildir. Büyük toprak sahibi için gerekli gereçler toprağının büyüklüğü oranında artmaz. Aynı şekilde, büyük bir kapitalistin küçük bir kapitaliste göre

---

(32) Marx, Fransızca **capital fixe** ve **capital circulant** terimlerini kullanıyor.—**Ed.**

çok fazla olan kredi bulma olanağı, durgun sermayesinden aynı oranda tasarrufta bulunduğu anlamına gelir— yani, her zaman elinde bulunması gereken nakit para toplamından tasarrufu. Son olarak, endüstri emeğinin yüksek bir aşamaya vardığı, dolayısıyla da bütün el emeğinin fabrika emeğine dönüştüğü bir yerde, küçük kapitalistin bütün sermayesinin kendisine gerekli durgun sermayeyi bile sağlayamayacağı açıktır. (33)

Büyük sermayelerin birikiminin yanı sıra, daha küçük kapitalistlere ilişkin durgun sermaye de daha az elde toplanır. Büyük kapitalist, iş araçlarını örgütlemeye başlar.

«Aynı şekilde, endüstri alanında her fabrika ve yapımevi, daha geniş maddî servetin, çeşitli ve çok sayıda usal yeteneklerin ve teknik ustalıkların, **ortak** bir amaca, üretim amacına hizmet ettiği, geniş kapsamlı birleşimlerdir kombinedir... Yasaların toprak mülkiyetinde büyük birimlere izin verdiği yerlerde, artan nüfusun fazlası zanaatlara üşüşür ve böylece Büyük Britanya'da endüstride olduğu gibi, proleterler büyük sayılarda bir araya toplanırlar. Oysa toprağın sürekli bölünmesine yasaların izin verdiği yerlerde, Fransa'da olduğu gibi, borçlarından bir türlü kurtulamayan küçük toprak sahiplerinin sayısı artar; hiç durmayan parçalanma, bölünme süreci onları yoksullar ve hoşnutsuzlar sınıfına iter. Bu parçalanma ve borçlanma sonunda daha bile yüksek bir dereceye varınca, büyük toprak mülkiyeti küçük toprak mülkiyetini yeniden yutar; büyük çapta endüstrinin küçük endüstriyi yutması gibi. Böylece yeniden büyük çiftlikler kurulurken, toprağın işlenmesinde yeri kalmayan çok sayıda mülksüz işçi gene endüstriye itilir.» (Schulz, **Bewegung der Produktion,** s. 58, 59.)

«Belli bir çeşitten mallar, üretim yöntemlerindeki değişiklikler, ve özellikle makinaların kullanılışı sonucunda nitelik bakımından değişirler. 3 şilin, 8 peni değerindeki bir libre pamuktan, ticarî değeri 25 gine olan, 167 İngiliz mili (yani, 36 Alman

---

(33) Marx burada Fransızca olarak şu notu eklemiştir: «Bilindiği gibi, geniş çapta ekicilik ancak az sayıda insana iş alanı açar.»—**Ed.**

mili) uzunluğunda çile iplik eğirmek, ancak insan gücünün yerine makinanın gelmesiyle gerçekleşebilmiştir.» **(Aynı yerde,** s. 62.) (34)

«İngiltere'de son kırk beş yıl içinde pamuklu elbiselerin ortalama fiyatları on ikide on bir oranında düştü, Marshall'ın planlarına göre de 1814'de 16 şilin karşılığında alınan fabrika malları şimdi 1 şilin 10 peni karşılığında alınabilir. Endüstri ürünlerinin ucuzluğu hem yurttaki tüketimi hem de dış pazarı genişletiyor, bu yüzden de Büyük Britanya'da makinaların kullanılmaya başlanmasından sonra pamuk işçilerinin sayısı düşmemekle kalmadı, kırk binden bir buçuk milyona yükseldi. Endüstride sorumluların ve işçilerin kazançlarına gelince: fabrika sahiplerinin artan rekabeti, ürünlerin toplamına ilişkin olarak kârların zorunlukla düşmesiyle sonuçlandı; 1820-23 yılları arasında Manchester'da bir parça basma üzerinden yapımcının katışık kârı dört şilin 1 1/3 peniden bir şilin 9 peniye düştü. Ama bu kaybı karşılamak üzere, yapımcılığın hacmi de aynı şekilde genişlemiştir. Bunun sonucu... değişik endüstri dalları bir dereceye kadar fazla üretimin zararını görmüştür; sık sık görülen iflâslarda mülkiyet, kapitalistlerin ve emeğin efendilerinin sınıfı **içinde** dengesiz bir şekilde dalgalanmakta ve el değiştirmekte, böylece iktisadî bakımdan yıkılanlar da proletaryaya katılmaktadır; ve gene sık sık iş yerini kapatmak ya da işçi sayısını azaltmak gerekli olmaktadır ki, bunun acı sonuçlarını da ücretli emekçiler sınıfı her zaman çekmektedirler.» **(Aynı yerde,** s. 63.)

«İnsanın emeğini kiralaması, köleleşmeye başlaması demektir. Emeğin gereçlerini kiralamaksa insanın özgürlüğünü kurmasıdır... Emek, insandır; öte yandan, çalışma gereçleri, insanî olan hiç bir şeyi içermezler.» (Pecqueur, **Théorie sociale,** v.b., s. 411-12.)

«**Emek** ögesi olmadıkça, kendi başına herhangi bir zenginlik yaratma yeteneğine sahip olmayan **madde** ögesi, onlar (35) için verimli olmak gibi büyülü bir özellik edinir, sanki onlar kendi eylemleriyle, onsuz edilmez bu ögeyi oraya yerleştirmişler gibi.» **(Aynı yerde.)**

«Tut ki bir işçinin gündelik çalışması ona yılda ortalama

---

(34) İngiliz para sisteminde, 12 peni bir şilin ve 20 şilin de £ 1 eder.—**Çev.**

(35) Bu maddeye, bu emek nesnesine sahip olanlar.—**Ed.**

dört yüz frank kazandırsın ve bu para herhangi bir yetişkin insanın bir çeşit kaba saba hayat yaşamasına yetsin, bir çiftlikten, bir evden, v.b., rant ya da faiz olarak 2000 frank alan bir mal sahibi, bu durumda, dolaylı olarak beş kişiyi kendi için çalışmaya zorluyor demektir; 100.000 franklık bir gelir iki yüz elli kişinin, 1.000.000 franklık bir gelir ise iki bin beş yüz insanın (ve 300 milyonluk gelir — Louis Philippe'inki — 750.000 işçinin) emeğini temsil etmektedir. **(Aynı yerde,** s. 412-13.)

«İnsanların yasaları, mülk sahiplerine kullanma ve kötüye kullanma hakkını vermiştir — yani, çalışma gereçleriyle istedikleri şeyi yapabilme hakkını... Yasa onları mülksüzlere gerektiği zaman ve her zaman iş sağlamaya, ya da onlara yeterli bir ücret ödemeye, v.b. hiç zorlamaz.» **(Aynı yerde,** s. 413.) «Üretimin yapısıyla, niteliği, niceliği, fırsatıyla ilgili tam özgürlük; zenginliğin kullanılışı ve harcanışında tam özgürlük; çalışma araçları üzerinde yüzde yüz egemenlik; herkes kendi malını istediği şeyle değiş tokuş etmekte serbesttir, bir birey olarak kendi çıkarından başka herhangi bir şeyi düşünmesi beklenmez.» **(Aynı yerde,** s. 413.)

«Rekabet sadece, değişim özgürlüğünün dile getirilmesidir ve bireyin üretim araçlarının hepsini kullanma ve kötüye kullanma hakkının mantıkî sonucudur. Kullanma ve kötüye kullanma hakkı, değişim özgürlüğü ve keyfî rekabet — bir birim meydana getiren bu üç iktisadî uğrak, şu sonuçları doğurur; herkes istediği şeyi, istediği gibi, istediği yerde, istediği zaman üretir, iyi ya da kötü üretir, az ya da fazla üretir, geç ya da erken üretir, çok yüksek fiyatla ya da çok düşük fiyatla üretir; kimse bilmez satacak mı, nasıl satacak, ne zaman satacak, nerede satacak, kime satacak. Satışlar konusunda da durum aynıdır. Üretici gereksemeleri ve kaynakları bilmez, talepten ve piyasada bulunan maldan habersizdir. Satmak istediği zaman, satabildiği zaman, istediği yerde, istediği kimseye, istediği fiyattan satar. Ve aynı şekilde satın alır. Bütün bu durumlarda talihin oyuncağı, en güçlünün, en az sıkıntıda olanın, en zenginin yasasının kölesidir... Bir yerde bir şeyin kıtlığı çekilirken o şey başka yerde doludur ve boşa harcanmaktadır. Bir üretici çok ya da yüksek fiyatla ya da büyük bir kârla satarken öbür üretici bir şey satamaz ya da zararına satar... Kaynak istekten, istek kaynaktan habersizdir. Tüketiciler arasında yaygın bir zevke, modaya göre üretirsiniz. Ama malı ortaya çıkarmaya hazır olduğunuz anda

moda geçmiş, başka bir ürün moda olmuştur... Kaçınılmaz sonuçlar: durmadan ve her yerde iflâs; yanlış hesaplar, birdenbire iflâs ya da servet beklenmedik servet, ticarî buhranlar, işsizlik, bir dönemde malın yığılıp bir dönemde ortadan kalkması; ücretlerle kârların dengesizliği ve düşüşü, vahşi rekabetin arenasında servetin, zamanın ve çabaların kaybı ya da boşu boşuna harcanması.» (**Aynı yerde,** s. 414-16.)

Ricardo kitabında şöyle diyor (Toprak Rantı): Uluslar sadece üretim tezgâhlarıdır; insan üreten ve tüketen bir makinadır; insan hayatı bir çeşit sermayedir; iktisadî yasalar körcesine yönetir dünyayı. Ricardo'ya sorulacak olursa insan bir hiçtir, her şeyin ürünüdür. Fransızca çevirinin yirmi altıncı bölümünde şöyle diyor: «Yılda £ 2000 kâr getiren £ 20000 sermayesi olan bir kişi için, sermayesiyle yüz insanın mı yoksa bin insanın mı iş bulduğu sorunu hiç önemli değildir... Bütün ulusun çıkarı da öyle değil mi? Gerçek net geliri, rantı ve kârları aynı olduktan sonra, bu ulusun on milyon ya da on iki milyon yurttaştan meydana gelmesinin hiç önemi yoktur.» «Aslında, diyor M. Sismondi (Cilt II, s. 331.), bütün istenen, Kral'ın adasında tek başına oturup İngiltere'deki işlerin hepsini otomatik olarak görecek çarkı durmadan çevirmesidir.» (36)

«İşçinin emeğini, işçinin en önemli gereksemelerine bile güç yetecek kadar düşük bir ücretle satın alan patron, ne ücretin yetersizliğinden, ne de çalışma zamanının çok fazla olmasından sorumludur: kendi koyduğu yasaya kendisinin de boyun eğmesi gerekir... Yoksulluğa yol açan insanlar değil, eşyanın gücüdür.» (Buret, s. g. e., s. 82.)

«Büyük Britanya'nın birçok yerinde oturanlar, bütün topraklarını geliştirmeye ve ekmeye yetecek sermayeye sahip değildirler. İskoçya'nın güney yörelerinde elde edilen yünün büyük bir kısmı, çok kötü yollarda uzun uzun taşındıktan sonra, Yorkshire fabrikalarında işlenir, çünkü o yörelerde bu yünü işleyecek sermaye yoktur. Büyük Britanya'da birçok küçük endüstri şehri vardır, ama bura halkının sermayesi yetmediği için, böyle ürün-

---

(36) Bütün paragraf (Ricardo'nun **Principles of Political Economy and Taxation** (Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri) adlı kitabından ve Sismondi'nin **Nouveaux principes d'économie politique** (Politik İktisadın Yeni İlkeleri) adlı kitabından yapılmış bütün alıntılar da içinde olmak üzere), E. Buret'nin, **De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France** (İngiltere ve Fransa'daki Emekçi Sınıfların Sefaleti) adındaki kitabından bir parçadan alınmadır: Cilt I, Paris, 1840, s. 6-7.—**Ed.**

lerin arandığı ve tüketildiği yerlerdeki uzak pazarlara kendi endüstrilerinin ürünlerini taşıyamazlar. Aralarında bazı tüccarlar olsa bile bunlar, bazı daha büyük ticarî şehirlerde oturan daha zengin tüccarların acentası durumundadırlar.» (Smith, s. g. e., Cilt I, s. 326-27.)

«Bir ulusun toprağının ve emeğinin yıllık üretimini çoğaltmanın yolu, **üretici emekçilerinin sayısını** ya da daha önce çalışmakta olan **emekçilerin üretici güçlerini** artırmaktır... İki durumda da ek bir sermaye hemen her zaman gereklidir.» (**Aynı yerde,** s. 306-307.)

«Eşyanın doğası uyarınca, stok birikiminin iş bölümünden önce gelmesi gerektiği gibi, işin gittikçe daha dar alanlara bölünmesi, stokların daha önceki birikiminin derecesiyle orantılıdır. Aynı sayıda insanların işleyebileceği gereçlerin niceliği, iş bölümü ilerledikçe artar; her işçinin çalışması gün geçtikçe basitleştiği için, bu çalışmaları kolaylaştıracak ve kısaltacak yeni yeni makinalar icad edilir. Dolayısıyla, iş bölümü ilerledikçe, eşit sayıda işçiye sürekli iş verebilmek için, eşit bir tedarik stoku, daha geri bir toplumsal durumda gerekebileceğinden çok daha fazla bir gereçler ve araçlar stoku önceden biriktirilmelidir. Ama her iş dalındaki işçilerin sayısı, o daldaki iş bölümünün ilerlemesiyle artar, ya da daha doğrusu, onların kendilerini bu tarzda sınıflandırmaları ve küçük gruplara ayırmaları, sayılarının artmasıyla sağlanır.» (**Aynı yerde,** s. 241-42.)

«Emeğin üretici güçlerindeki bu büyük ilerlemeyi gerçekleştirmek için önceden stok birikiminin tamamlanmış olması gerektiği gibi, birikim de doğal olarak ilerlemeye yol açar. Emeği satın alabilmek için stokunu kullanan kişi, olabildiği kadar büyük niceliklerde üretim yaparak bu stoku kullanmak isteyecektir. Dolayısıyla, işçilerini çalışma dallarına en iyi şekilde dağıtmaya ve icad edebildiği ya da satın alabildiği en iyi makinalarla çalıştırmaya uğraşacaktır. Her iki bakımdan da yetenekleri, stokunun fazlalığıyla, ya da stokuyla iş verebildiği insanların sayısıyla orantılıdır. Onun için, her ülkede çalışmanın niceliği, yalnız ona iş veren **stokun artışıyla** yükselmekle kalmaz, aynı çalışma niceliği çok daha büyük nicelikte iş üretir.» (**Aynı yerde, s.** 242.) **Fazla üretim** bundan doğar.

«Üretici güçlerin daha geniş kapsamlı kombineleri... endüstri ve ticarette, daha çok sayıda ve daha çeşitli insanî ve doğal

güçleri daha geniş çapta girişimlerde birleştirmekle olur. Daha şimdiden orada burada, üretimin başlıca dallarının arasında daha yakın ilişkiler görülüyor. Böylece, büyük yapımcılar, endüstrileri için gerekli ham maddelerinin, hiç değilse bir kısmında başkalarından bağımsız olabilmek üzere, geniş topraklar edinmeye çalışacaklardır; ya da endüstriyel girişimlerinin yanı sıra ticarete de atılacaklar, yalnız kendi yaptıkları malları satmakla kalmayacak, başka çeşit ürünleri de alıp bunları kendi işçilerine satacaklardır. Bir tek fabrika sahibinin bazan on ya da on iki bin işçi çalıştırabildiği İngiltere'de, böyle **tek** bir beyin tarafından denetlenen değişik üretim dalları kombinelerine, devlet içinde böyle küçük devlet ya da eyaletlere raslanıyor. Böylelikle, **Birmingham** bölgesinde, daha önceleri çeşitli uzmanlar ve mal sahipleri arasında dağıtılan demir üretimi sürecinin **bütünü**, yakın zamanlarda maden sahiplerinin eline geçmiştir. Bkz. 'Der Bergmännische Distrikt bei Birmingham,' **Deutsche Vierteljahrsschrift,** Sayı 3 1838. Son olarak, yakınlarda sayıları artan daha geniş anonim şirket girişimlerinde, birçok hisse sahibinin malî kaynaklarıyla, işlerin yürütülmesini üzerlerine alan başka kişilerin bilimsel ve teknik bilgilerinin geniş ölçüde birleşimlerini görüyoruz. Kapitalistler böylece tasarruflarını daha çeşitli yollarda kullanabiliyor ve bunları belki aynı anda hem tarım, hem endüstri, hem de ticarette yatırımlara ayırabiliyorlar; bunun sonucunda çıkarlarının kapsamı genişliyor ve tarımsal, endüstriyel, ticarî çıkarlar arasındaki çelişkiler azalıp yok oluyor. Ama sermayeyi böyle çeşitli yollarda kullanmanın artan olanakları, mülkiyeti olan ve olmayan sınıflar arasındaki düşmanlığı yoğunlaştırmaktan başka sonuç veremez.» (Schulz, s. g. e., s. 40-41.)

Konut sahiplerinin yoksulluktan kazandıkları büyük kârlar. Bina rantı endüstriyel yoksullukla ters orantılıdır. (Hayat standardı ne kadar düşükse, ev kirası da o kadar yüksektir.)

Perişan olmuş proleterlerin günahlarından elde edilen kazançlar da böyle. (Fahişelik, sarhoşluk; tefeci.) Sermaye ve toprak mülkiyeti aynı elde birleşince, bir de sermaye büyüklüğü sayesinde üretimin çeşitli dallarını birleştirmeyi başarınca, sermayelerin birikimi artar ve aralarındaki rekabet azalır.

İnsanlara karşı kayıtsızlık. Smith'in yirmi lotarya bileti. (37)

Say'in net ve katışık geliri.

(37) Marx şu bölüme değiniyor: «Tam dürüst bir lotaryada, dolu çekenler boş çekenlerin kaybettiklerini kazanmalıdırlar. Bir kişinin kazanmasına karşılık yirmi kişinin kaybettiği bir meslekte, bu bir kişi başarısız yirmi kişinin kazanması gereken şeyi kazanmalıdır.» (Smith, s.g.e., Cilt I, Kitap 1, s. 94)—**Ed.**

TOPRAĞIN RANTI

Toprak sahibinin hakkının kökeni soygunculuktur. (Say, cilt I, s. 136 dipnotu.) Başka bütün insanlar gibi toprak sahipleri de ekmedikleri yeri biçmeye bayılır, toprağın doğal ürününden bile rant isterler. (Smith, s. g. e., s. 44.)

«Toprak rantının, toprak düzelsin diye toprak sahibinin yatırdığı stok üzerinden akla yakın bir kâr ya da faiz olduğu düşünülebilir. Bazı durumlarda bu, kısmen doğru olabilir; ... Toprak sahibi şunları ister: 1) düzeltilmemiş toprak için bile rant; düzeltme harcamaları için kâr ya da faiz bu ilk ranta eklenir genellikle. 2) Ayrıca, toprağın düzeltilmesiyle ilgili stok yatırımlarını her zaman toprak sahibi yapmaz, bazan da bu iş kiracıya düşer. Ama kontratı yenileme zamanı gelince, toprak sahibi, bunlar sanki kendi stoklarıyla yapılmış gibi, aynı rant artışını ister. Kimi zaman da, insanların düzeltemeyeceği şeyler için bile rant ister.» (Aynı yerde, s. 131.)

Smith bu son duruma bir örnek olarak, yakıldığında, cam, sabun, v.b. yapımında kullanılan bir alkalik tuz veren bir çeşit deniz yosunundan söz eder. Bu yosun Büyük Britanya'da, özellikle İskoçya'da, denizin gelgitinde en fazla yükseldiği kayalarda yetişir. Böyle kayaları deniz iki kere örter ve dolayısıyla bu ürünün yetişmesinde insan emeğinin hiçbir payı yoktur. Ama bu yosunun yetiştiği bir kıyısı olan toprak sahipleri, buğday tarlaları kadar yosunlar için de kira isterler. Shetland Adaları'nın çevresindeki denizde balık olağanüstü denecek kadar çoktur ve ora yerlilerinin çoğu geçimini balıktan sağlar. Ama deniz ürünlerinden yararlanabilmek için denize yakın yerde evleri olmalıdır. Toprak sahibinin rantı, çiftçinin topraktan kazanabileceği kadarla değil, hem topraktan, hem de denizden kazanabileceği kadarla orantılıdır. **(Aynı yerde,** s. 131.)

«Bu rant **doğa güçlerinin** ürünü sayılabilir ve bu ürünü kul-

lanma hakkını toprak sahibi çiftçiye kiralamıştır. Rant, bu güçlerin varsayılan büyüklüğüne göre artar ya da eksilir, ya da başka bir söyleyişle, toprağın varsayılan doğal ya da islâh edilmiş verimliliğine göre artar ya da eksilir. İnsan emeğinin ürünü sayılabilecek her şey çıkarıldıktan sonra geriye kalan doğanın eseridir.» **(Aynı yerde,** s. 324-25.)

«Onun için, toprağın kullanılması karşılığında ödenen fiyat olarak düşünülen **toprak rantı,** aslında bir **tekel fiyatıdır.** Ne mal sahibinin toprağına islâh amacıyla yatırdığı stokla, ne de mal sahibinin alabileceği şeyle orantılıdır; çiftçinin verebileceği şeyle orantılıdır.» **(Aynı yerde,** s. 131.)

İlk üç sınıf arasında, toprak sahiplerininki «gelirleri kendi emek ya da çabalarına dayanmayan, kendi başına, onların herhangi bir plan ya da tasarılarından bağımsız olarak ellerine geçen» bir sınıftır. **(Aynı yerde,** s. 230.)

Rant oranının, toprağın **verimlilik** derecesine dayandığını gördük.

Rantın belirlenmesinin ikinci bir etkeni toprağın yeridir.

«Toprağın rantı, ürünleri ne olursa olsun, yalnız **verimliliğine** göre değişmez, verimliliği ne olursa olsun, **yerine** göre de değişir.» **(Aynı yerde,** s. 133.)

«Toprağın, madenlerin ve balıkçılık bölgelerinin ürünleri, doğal verimlilikleri eşit olduğunda, kullanılan sermayelerin genişliğiyle ve doğru uygulanmasıyla orantılıdır. Sermayeler eşitse ve eşit derecede iyi kullanılmışlarsa, doğal verimlilikleriyle orantılıdır.» **(Aynı yerde,** s. 249.)

Smith'in bu önermeleri önemlidir çünkü, üretim tutarlarının ve sermayenin eşit olmaları durumunda, toprak rantını toprağın az ya da çok verimli olmasına indirgemektedir. Böylece de, toprağın verimliliğini toprak sahibinin bir yüklemi şekline sokan politik iktisadın kavramlarının çarpıklığını göstermektedir.

Ama şimdi toprak rantını gerçek hayatta meydana geldiği şekilde gözden geçirelim.

Toprak rantı **kiracıyla toprak sahibi arasındaki mücadelenin** bir sonucu olarak yerleşir. Çıkarların düşmanca karşıtlığının, mücadelenin, savaşın, politik iktisatta toplumsal örgütlenmenin temeli sayıldığını görüyoruz.

Şimdi toprak sahibiyle kiracı arasında ne gibi ilişkiler olduğunu inceleyelim.

«Kontratın maddelerini tesbit ederken, toprak sahibi kiracısına üretimden yalnızca şu işlere yetecek kadar bir şey bırakmak ister: tohumu sağlayan, işçi ücretlerini ödeyen, hayvanları ve çiftçiliğin başka araçlarını satın alan ve muhafaza eden stoku sürdürmeye yetecek kadar olanı ve çevredeki çiftçilik stoklarının normal kârlarını. Kiracının doğrudan doğruya kayba uğramadıkça eline geçebilecek en az şey de zaten budur ve toprak sahibi ona bundan fazlasını bırakmaya pek yanaşmaz. Üretimin, ya da aynı şeyin başka şekilde anlatımı olan fiyatın, bu payın üzerine çıkan bölümünü, toprak sahibi toprağının rantı olarak kendine ayırmak ister; toprağın gerçek koşullarına göre kiracının ona ödeyebileceği en yüksek fiyat da zaten budur... Ama bu pay gene de toprağın doğal rantı, ya da toprağın kiraya verilmesini haklı gösterecek rant sayılabilir.» **(Aynı yerde,** s. 130-31.)

«Toprak sahipleri,» diyor Say, «kiracılara karşı bir çeşit tekeli yürürlüğe koyarlar. Mallarına, yerlerine, topraklarına istek sınırsız olarak genişleyemez; mallarının yalnız belirli, sınırlı bir niceliği vardır... Toprak sahibiyle kiracı arasında gerçekleşen pazarlık yalnız mal sahibi için olabildiğince yararlıdır... Durumun kendi yapısından faydalanmaktan başka, kendi yerinden, daha büyük servetinden, kredi bulma olanakları ve toplumdaki öneminden de faydalanır. Ama ilk avantaj, onun ve **yalnız** onun, toprağın elverişli koşullarından yararlanmasını sağlar. Bir kanalın ya da yolun açılması; bölgedeki nüfusun ya da refahın artması, her zaman rantı yükseltir... Kiracı kendisi, kendi harcamalarıyla toprağın durumunu düzeltebilir; ama bu sermayenin kârını ancak kontrat süresince elde edebilir, sürenin dolmasıyla bütün yatırımlar mal sahibine kalır; bundan sonra mal sahibi, yatırımı yapmaksızın, yatırımın faizini elde eder, çünkü şimdi rantta yapılmış yatırımla orantılı bir yükselme vardır.» (Say, Cilt II, s. 142-43.)

«Toprağın kullanılması karşılığında ödenen fiyat olarak dü-

şünülen rant, doğal olarak, toprağın gerçek koşulları altında kiracının ödeyebileceği en yüksek fiyattır.» (Smith, s. g. e., s. 130.)

«Toprak üstü bir arazinin rantı normal olarak katıksız olmayan ürünün üçte biri sayılır; bu ayrıca, ürünlerde sık sık görülen değişmelerden bağımsız, kesin bir ranttır genellikle.» (**Aynı yerde,** s. 153.) Bu rant, «bütün ürünlerin dörtte birinden aşağı pek düşmez.» (**Aynı yerde,** s. 325.)

Bütün metalar üzerinden toprak rantı ödenemez. Örneğin, birçok yerde taşlar için rant verilmez.

«Toprak ürünlerinin pazara getirilebilecek olanları, normal fiyatları, onları oraya getirmekte kullanılan stoku ve normal kârları karşılayabilecek olanlardır. Normal fiyat bunun üstündeyse, fazlası doğal olarak toprak rantına gidecektir. Daha fazla değilse, meta pazara götürülse bile, mal sahibine rant veremez. Fiyatın daha fazla olup olmaması piyasadaki isteğe bağlıdır.» (**Aynı yerde,** s. 132.)

«Görüldüğü gibi rant, **metaların fiyatlarının** meydana gelişinde ücret ve kârdan **daha başka türlü** bir rol oynar. **Yüksek ya da düşük ücretler ve kâr,** yüksek ya da düşük fiyatların **nedenidir;** yüksek ya da düşük rant ise onun **sonucudur.»** (Aynı **yerde,** s. 132.)

Besin, her zaman için **toprak rantı** veren **ürünler** arasındadır.

«İnsanlar da başka bütün hayvanlar gibi beslenme olanaklarıyla orantılı bir şekilde çoğaldıkları için, besin her zaman az çok gereksenir. Her zaman küçük ya da büyük bir emek niceliği satın alabilir ya da yönetebilir, besin karşılığında bir şeyler yapmaya hazır biri her zaman bulunabilir. Satın alabileceği emek niceliği aslında, en iktisadî tarzda düzenlendiğinde muhafaza edebileceği nicelikle her zaman için **eşit** değildir, çünkü bazan emeğe yüksek ücretler ödenir. Ama muhafaza edebileceği gibi bir emek niceliği satın alır her zaman, çevrede o çeşit işe verilene göre bir şey verir. Ama ne durumda olursa olsun toprak, besinlerin pazara taşınması için gerekli emeği ödemeye — bu ödeme en cömert bir şekilde ödenmiş olsa da — yetecek kadardan daha

fazla nicelikte besin üretir. Besin fazlası da, bu emeği kullanan stokları ve kârları karşılayacak nicelikten çoktur. Onun için her zaman toprak sahibine rant olarak bir şeyler kalır.» **(Aynı yerde,** s. 132-33.)

«Böylece besin rantın ilk kaynağı olmakla kalmaz, daha sonra rant getiren bütün toprak ürünleri değerlerini, toprağın ekilmesi ve islâhı yoluyla besin üreten iş güçlerinin islâhından alır.» **(Aynı yerde,** s. 150.)

«İnsan besini, toprak sahibine her zaman ve zorunlukla rant bırakan tek toprak ürünüdür.» **(Aynı yerde,** s. 147.)

«Ülkelerin nüfusları, ürünlerinin giyim ve barınak sağladığı oranda değil, besleyebildiği kimseler oranında artar.» **(Aynı yerde,** s. 149.)

«Besinden sonra, giyim ve barınak, insanlığın iki büyük gereksemesidir.» **(Aynı yerde,** s. 147.) Bunlar da genellikle rant getirirler, ama zorunlu olarak değil.

Şimdi toprak sahibinin, toplumun yararlandığı her şeyi nasıl sömürdüğünü görelim.

(1) Toprak rantı nüfusla birlikte artar. (Aynı yerde, s. 146.)

(2) Demiryollarıyla, v.b., ulaştırma araçlarının düzelmesi, güvenilir olması ve çoğalmasıyla toprak rantının nasıl arttığını Say'de görmüştük.

(3) «Toplum koşullarında her düzelme, **dolaylı** ya da **dolaysız** yoldan, toprağın gerçek rantını artırma, toprak sahibinin gerçek servetini, emek satın alabilme gücünü ve başka kimselerin emeklerinin ürünlerini çoğaltma eğilimi gösterir... İslâhın genişliği, bunları dolaysızca yükseltme eğilimindedir. Toprak sahibinin ürünlerden payı, ürünlerin artmasıyla birlikte zorunlukla artar. Toprak ürünlerinin gerçek fiyatlarındaki yükselme, ... örneğin sığır fiyatlarının yükselmesi, toprak rantını gene dolaysız olarak ve daha da büyük bir oranda yükseltir. Toprak sahibinin payının gerçek değeri, başkalarının çalışması üzerindeki gerçek yönetimi, yalnızca ürünlerin gerçek değerine göre artmaz, kendi payının bütün ürünlerle oranı da bununla birlikte artar. Gerçek fiyatındaki bu yükselişten sonra o ürünün toplanması için, öncekinden daha fazla bir emek gerekmez. Onun için ürünün da-

ha küçük bir oranı, normal kârla birlikte, bu emeği kullanan stokların karşılanmasına yeter. Dolayısıyla daha büyük bir oranı toprak sahibinin olmalıdır.» (**Aynı yerde,** s. 228-29.)

Ham maddelere karşı artan istek ve dolayısıyla bunların değerindeki yükseliş, kısmen nüfusun ve isteklerinin artmasından doğabilir. Ama her yeni buluş, daha önceleri kullanılmayan ya da az kullanılan bir ham maddenin yapımındaki her yeni uygulama, toprak rantını yükseltir. Örneğin, demiryollarının, buhar gemilerinin ilerlemesiyle kömür madenlerinin rantında çok büyük bir artış oldu.

Toprak sahibinin yapımcılıktan, buluşlardan ve emekten edindiği bu avantajlardan başka, şimdi göreceğimiz bir başka avantaj da vardır.

(4) «Emeğin üretici güçlerinde, fabrika ürünlerinin gerçek fiyatını düşürme eğilimi dolaysızca düşürmek eğilimi gösteren bütün ilerlemeler, dolaylı olarak toprağın gerçek rantını yükseltirler. Toprak sahibi ürettiği ham maddelerin kendi tüketim gereksemelerini aşan kısmını, ya da aynı şeyin başka bir söylenişiyle, bunun fiyatını, fabrika ürünleriyle değiştirir. Fabrika ürününün gerçek fiyatını düşüren şey, ham maddenin fiyatını yükseltir. Dolayısıyla belirli nicelikte ham madde, daha büyük nicelikte fabrika ürünüyle eşdeğerli olur; böylece toprak sahibi istediği kolaylıkların, süslerin, lükslerin daha büyük bir niceliğini satın alma olanağını bulur.» (**Aynı yerde,** s. 229.)

Ama Smith gibi, toplum yararına olan her şeyi sömürdüğü için, toprak sahibinin çıkarıyla toplum çıkarının özdeş olduğu sonucuna varmak saçmadır. (Aynı yerde, s. 230.) Özel mülkiyet kuralına göre işleyen iktisadî sistemde, bireyin toplumdan çıkarı, toplumun bireyden çıkarıyla ters orantılıdır. Tefecinin hovardadan çıkarıyla hovardanın kendi çıkarının hiçbir zaman özdeş olmamaları gibi.

Toprak sahibinin, yabancı ülkelerdeki toprak mülkiyetine yönelen, ve örneğin buğday-yasalarının doğmasına yol açan tekel saplantısına geçerken değineceğiz. Aynı şekilde burada Ortaçağ serfliğine, sömürgelerdeki köleliğe, ve Büyük Britanya'daki kır halkının, gündelikçi işçilerin sefil durumlarına da dokunmayacağız. Şimdilik kendimizi politik iktisadın önergeleriyle sınırlandıralım.

(1) Toprak sahibinin, toplumun ilerlemesinde çıkarı olduğunu söylemek, politik iktisadın ilkelerine göre, nüfusun, üretimin büyümesinde, gereksemelerin genişlemesinde, sözün kısası, zenginliğin artmasında çıkarı olduğu anlamına gelir; zenginliğin artışı ise, daha önce görmüş olduğumuz gibi, yoksulluğun ve köleliğin artışıyla özdeştir. Artan ev kirasıyla artan yoksulluk arasındaki ilişki, toprak sahibinin toplumdaki çıkarına iyi bir örnektir, çünkü toprak rantı, evin üzerinde durduğu topraktan alınan faiz, ev kirasıyla birlikte yükselir.

(2) Politik iktisatçıların kendileri bile toprak sahibinin çıkarının kiracı çiftçinin çıkarıyla düşmanca bir karşıtlık içinde olduğunu söylüyorlar; demek ki toprak sahibiyle toplumun önemli bir kesiminin çıkarları karşıt.

(3) Kiracı çiftçi ne kadar az ücret öderse toprak sahibi de ondan o kadar fazla rant isteyeceğine göre, ve toprak sahibi daha fazla rant istedikçe kiracı çiftçi de ücretleri düşüreceğine göre, görülüyor ki toprak sahibiyle tarım ırgatlarının çıkarları, fabrika sahipleriyle işçilerinin çıkarları kadar karşıt. İki durumda da ücretler zorla en aza indirgeniyor.

(4) Fabrika ürünlerinin fiyatlarındaki gerçek bir düşme toprak rantını yükselttiğine göre, endüstri işçilerinin ücretlerinin düşmesinde, kapitalistler arası yarışmada, fazla üretimde, endüstriyel üretimle ilgili bütün sefalette toprak sahibinin doğrudan doğruya çıkarı vardır.

(5) Böylece toprak sahibinin çıkarı, toplum çıkarıyla özdeş olmak bir yana, kiracı çiftçilerin, ırgatların, fabrika işçilerinin ve kapitalistlerin çıkarıyla düşmanca bir karşıtlık durumu gösterdiği gibi, şimdi gözden geçireceğimiz yarışma dolayısıyla bir toprak sahibinin çıkarı bir başka toprak sahibinin çıkarıyla bile özdeş değildir.

Büyük ve küçük toprak mülkiyeti arasındaki ilişki genellikle büyük ve küçük sermaye arasındaki ilişkiye benzer. Ama bunun dışında, büyük toprak mülkiyetinin daha az elde toplanmasını ve küçük mülkiyeti yutmasını kaçınılmazlaştıran bazı özel durumlar da vardır.

(1) Stokların artışıyla işçi ve araçların görece sayısının azalışı hiçbir alanda toprak mülkiyetinde olduğu gibi kesin değildir. Gene aynı şekilde, başka hiçbir alanda stokun artışı, toprak mülkiyetinde olduğu gibi her bakımdan sömürüyü, üretim harcamalarında tutumluluğu, etkili iş bölümünü artırmaz. Bir tarla ne kadar küçük olursa olsun, işlenmesi için bazı vazgeçilmez araçlar gerekir (saban, testere, v.b.), ama bir toprak mülkiyeti parçasının büyüklüğü bu en azın çok aşağısına indirgenebilir.

(2) Büyük toprak mülkiyeti, kiracı çiftçinin toprağı islâh etmek için kullandığı sermayenin faizini kendine toplar. Küçük toprak sahibi kendi sermayesini kullanmak zorundadır, onun için de bu kârı kazanamaz.

(3) Her çeşit toplumsal ilerleme büyük toprak sahibine yarar, ama küçük toprak mülkiyetinin zararına işler, çünkü nakit para gereksemesini artırır.

(4) Geriye, bu yarışmaya ilişkin iki önemli kuralı incelemek kalıyor:

(A) Ürünü insan besini olan ekilmiş bir tarlanın rantı, başka ekilmiş toprakların rantının büyük kısmını da düzenler. (Aynı yerde, s. 144.)

Son çözümlemede, ancak en büyük topraklar sığır, v.b. gibi besinler üretebilir. Dolayısıyla böyle toprakların sahipleri başka toprakların rantını düzenler ve bunu en aza indirgeyebilir.

Kendi hesabına çalışan küçük toprak sahibinin büyük toprak sahibiyle ilişkisi böylece, **kendi** aracına sahip esnafla fabrika sahibinin ilişkisine benzer. Küçük toprak mülkiyeti basit bir emek aracı olmuştur. Küçük toprak sahibi için toprak rantı bütün bütün yok olur; en fazla, sermayesinin faiziyle ücretleri kalır. Çünkü toprak rantı rekabette o kadar düşebilir ki ortada mal sahibinin yatırmadığı bir sermayenin faizinden başka bir şey kalmaz.

(B) Bundan başka gördük ki verimleri eşit olan ve eşit derecede etkili bir biçimde işletilen toprakların, madenlerin ve balık avlama alanlarının üretimleri sermayeyle orantılıdır. Bu da büyük toprak sahibinin zaferini sağlar. Aynı şekilde, eşit sermayelerin kullanıldığı yerlerde, ürünler verimlilikle orantılıdır. Dolayısıyla, sermayelerin eşit olduğu yerlerde zaferi daha verimli toprağın sahibi kazanır.

(C) «Herhangi çeşitten bir madenin verimliliği ya da verimsizliği, aynı türden maden ocaklarından eşit bir emek niceliğiyle taşınabilecek madenlerden daha büyük nicelikte maden taşınıp taşınmamasına bağlıdır.» (**Aynı yerde,** s. 151.)

«Kömür madenlerinin en verimlisi de çevredeki başka bütün madenlerin kömür fiyatlarını düzenler. Gerek mal sahibi, gerekse müteahhit, komşularından daha az fiyatla satınca, biri daha çok rant, öbürü de daha çok kâr alabileceğini anlar. Çok geçmeden komşuları da aynı fiyata satış yapmak zorunda kalır, ama onlar bu fiyat düşüklüğünü o kadar iyi kaldıramazlar ve fiyat habire düşerek, bazan rantlarını da kârlarını da silip süpürebilir. Bazı işler büsbütün bırakılır; bazıları rant getiremeyeceği için yalnız mal sahibi bunları işleyebilir.» (**Aynı yerde,** s. 152-53.) «Peru madenlerinin bulunmasından sonra Avrupa'daki gümüş ma-

denlerinin çoğu terk edildi... Potosi'deki madenlerin bulunmasından sonra Küba ve St. Domingo'daki madenlerin, hattâ Peru'daki çok eski madenlerin başına gelen de buydu.» **(Aynı yerde,** s. 154.)

Smith'in burada madenler için söyledikleri genellikle toprak mülkiyeti için oldukça geçerlidir.

(D) «Görülmelidir ki toprağın olağan piyasa fiyatı her yerde faizin olağan piyasa oranına dayanır... Toprağın rantı paranın faizinden çok düşük olsaydı, kimse toprak almaz, çok geçmeden toprağın olağan fiyatı düşerdi. Tersine, yararları farkı fazlasıyla karşılıyor olsaydı, herkes toprak alır ve çok geçmeden toprağın olağan fiyatı yükselirdi.» **(Aynı yerde,** s. 320.)

Toprak rantıyla para faizinin bu ilişkisinden anlaşıldığı gibi, rant gittikçe düşmelidir, öyle ki sonunda ancak en zengin kişiler rantla yaşayabilir. Topraklarını kiralamayan toprak sahipleri arasındaki yarışma da dolayısıyla gittikçe hızlanır. Bunlardan bazılarının yıkılması —büyük toprak mülkiyetinde daha fazla birikim.

Bu rekabetin daha sonraki sonuçlarından biri toprak mülkiyetinin büyük bir kısmının kapitalistlerin eline düşmesi ve kapitalistlerin böylece aynı zamanda toprak sahibi olmalarıdır; küçük toprak sahiplerinin genellikle kapitalistten başka bir şey olmayışları gibi. Aynı şekilde, büyük toprak sahiplerinin bir kesimi de aynı zamanda kapitalist olur.

Ortaya çıkan sonuçların sonuncusu böylece kapitalistle toprak sahibi arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması ve böylece toplumda topu topu iki sınıf kalmasıdır—çalışanların sınıfı ve kapitalistlerin sınıfı. Toprak mülkiyeti üzerine bu madrabazlıklar, toprak mülkiyetinin bir metaya dönüşmesi, eski aristokrasinin yıkılışının sonunu ve para aristokrasisinin son zaferini meydana getirir.

(1) Romantizmin bu yüzden döktüğü duygusal göz yaşlarını biz dökmeyeceğiz. Romantizm her zaman **toprak üzerine madrabazlığı,** bunun son derece akla yakın, özel mülkiyet alanında kaçınılmaz ve istenen sonucu olan, toprağın **özel mülkiyeti üzerine madrabazlıkla** karıştırır. Bir kere, feodal toprak mülkiyeti kendi yapısı gereği zaten madrabazlıkla kazanılmış topraktır—insana yabancılaşan ve dolayısıyla birkaç büyük ağa biçiminde karşısına çıkan toprak. Serf, toprağın basit bir ekidir. Aynı şekilde, babadan en büyük oğula geçen toprağın lordu, ilk erkek çocuk, toprağa bağlıdır. Toprağa miras olarak kalır. Gerçekten, özel mülkiyetin egemenliği toprak mülkiyetiyle başlar—temeli odur. Ama feodal toprak mülkiyetinde derebeyi hiç değilse arazinin kralı gibi **görünür.** Aynı şekilde, mal sahibiyle toprak arasında sadece **maddî** zenginlikten başka daha yakın bir bağlantı var gibidir. Toprak derebeyiyle bireyselleşir: onun rütbesine sahiptir, onun baronluğu, dükalığıdır, onun ayrıcalıklarına, adlî yönetimine, politik yerine, v.b. sahiptir. Beyin organik olmayan bedeni gibidir. Soylulukla toprak mülkiyetinin kaynaşmasını dile getiren ata sözü **nulle terre sans maître** (38) de bundan doğar. Aynı şekilde, toprak mülkiyetinin yönetimi sermayenin doğrudan doğruya yönetimi gibi görünmez. Araziye bağlı olanlara toprak anayurtları gibidir. Kısıtlanmış bir ulusallık çeşididir.

Krallığın krala ad vermesi gibi, feodal toprak mülkiyeti de derebeyine ad verir. Ailesinin tarihi, evinin tarihi, v.b.—bütün bunlar arazisini bireyselleştirir, toprağı gerçekten derebeyinin evi yapar, kişileştirir. Aynı şekilde, toprakta çalışanlar da **gündelik işçi** durumunda değildirler; ama serfler gibi onlar da kısmen derebeyinin mülküdürler; ve kısmen beye saygı, sadakat, ödev

---

(38) «Efendisiz toprak olmaz».—**Ed.**

bağlarıyla bağlıdırlar. Dolayısıyla derebeyinin onlarla ilişkisi dolaysızca politiktir ve bu yüzden insanca, **içtenlikli** bir yanı da vardır. Geleneksel, kişilik, v.b., araziden araziye değişirler ve sanki bağlı bulundukları toprakla aynı şeydirler; öte yandan, daha sonraları, insan toprağa kişiliğiyle, bireyselliğiyle değil, yalnızca para bağlarıyla bağlanır. Son olarak da feodal bey toprağından sonuna kadar yararlanmaya çalışmaz. Böyle yapacağı yerde olanı tüketir ve üretim derdini serflere, kiracılara bırakıverir. Aristokratlara romantik bir şan kazandıran aristokrasinin toprakla ilişkisi budur.

Bu görünüşün ortadan kalkması gereklidir—özel mülkiyetin kökü olan toprak mülkiyeti bütünüyle özel mülkiyetin hareket alanına sürüklenmeli ve bir meta olmalıdır; mal sahibinin yönetimi bütün politik boyalardan arınıp özel mülkiyetin, sermayenin, gizlenmeyen yönetimi olarak ortaya çıkmalıdır; mal sahibiyle işçi arasındaki ilişki sömürenle sömürülen arasındaki iktisadî ilişkiye indirgenmelidir; mülk sahibiyle mülk arasındaki bütün kişisel ilişkiler ortadan kalkmalı, mülk doğrudan doğruya **nesnel**, maddî servet olmalıdır; para evliliği, toprağa bağlı şeref evliliğinin yerini almalıdır; toprak da insan gibi ticarî değer düzeyine düşmelidir. Toprak mülkiyetinin kökü olan şeyin de—pis özel çıkar—gerçek sinik şekliyle ortaya çıkması çok gereklidir. Gayrimenkul tekel, taşınabilir ve huzursuz tekele, rekabete dönüşmelidir; başka insanların kanlarının ve didinmelerinin ürünlerine oturduğu yerden sahip çıkma durumu, aynı metanın hareketli ticaretine dönmelidir. Son olarak, bu rekabette, sermaye şeklindeki toprak mülkiyeti, hem işçi sınıfı üzerindeki, hem de, sermayenin hareketini yöneten yasalar uyarınca batan ya da yükselen mal sahipleri üzerindeki egemenliğini göstermelidir. Ortaçağ'ın ata sözü **nulle terre sans maître** böylece yerini,

ölü maddenin insan üzerindeki tam egemenliğini dile getiren öteki ata sözüne, **l'argent n'a pas de maître** (39) sözüne bırakacaktır.

(2) Toprak mülkiyetinin bölünmesi ya da bölünmemesi üzerine tartışmalarla ilgili olarak, aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir.

Toprak mülkiyetinin bölünmesi, toprak mülkiyetinde **büyük çapta tekeli** olumsuzlar—ortadan kaldırır; ama sadece bu tekeli **genelleştirerek** ortadan kaldırır. Tekelin kaynağını, özel mülkiyeti yok etmez. Tekelin varolan şekline karşıdır, ama özüne karşı değildir. Bunun sonucunda da özel mülkiyet yasalarına kurban olur. Çünkü toprak mülkiyetinin bölünmesi endüstri alanındaki rekabet hareketinin karşılığıdır. İş araçlarının böylece ayrılmasının ve parçalanan emeğin (bu iş bölümünden kesinlikle ayırdedilmelidir: emeğin, çalışmanın ayrılmasında iş birçok kişi arasında paylaştırılmaz, herkes aynı işi kendi başına yürütür, yani aynı iş çoğaltılmış olur) iktisadî sakıncalarından başka, toprağın böylece bölünmesi, endüstrideki rekabet gibi, sonunda yeniden birikime dönüşür.

Onun için, toprağın mülkiyetinin bölündüğü yerde, daha da kötü şekliyle tekele geri dönmekten, ya da toprak mülkiyetinin bölünmesinin kendisini olumsuzlamaktan, ortadan kaldırmaktan başka yapılacak bir şey yoktur. Ama bunu yapmak da feodal mülk sahipliğine dönmek değil, toprakta özel mülkiyeti büsbütün kaldırmak demektir. Tekelin ilk ortadan kaldırılışı her zaman için tekelin genelleştirilmesi, varoluşunun genişletilmesidir. Olanca genişliği ve kapsayıcılığıyla varolmaya başladıktan sonra tekelin kaldırılması ise, bütünüyle yok edilmesi olmalıdır. Toprağa uygulanan kooperatifleşme, büyük

---

(39) «Para efendi tanımaz.—**Ed.**

çapta toprak mülkiyetinin iktisadî yararlarına sahiptir ve daha başlangıçta, toprak bölünmesinin içinde yatan ilk eğilimi, yani eşitliği gerçekleştirir. Serfliğe, mülk sahipliğine, budalaca mülkiyet gizemciliğine (mistisizm) başvurmaksızın, akılcı bir temel üzerinde, insanın toprakla yakın ilişkilerini bir daha kurar, çünkü toprak artık bir alım-satım nesnesi olmaktan çıkar ve özgür emek, özgürce yararlanma yoluyla yeniden insanın gerçekten kişisel malı olur. Toprak mülkiyetinin bölünmesinin büyük bir yararı, artık köleliğe katlanamayan yığınların, endüstride olduğundan başka bir şekilde, gene mülkiyet yoluyla yok olmalarıdır.

Büyük toprak mülkiyetine gelince, büyük toprak sahipleri ustaca bir safsatayla büyük çapta tarımın sağladığı yararları büyük çapta toprak mülkiyetiyle özdeşlemişlerdir; oysa bu yararlık, ilkin, mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla olabilecek en büyük genişliğe kavuşmuştur; ayrıca, ancak bu durumda topluma yararlı olabilir. Aynı şekilde, küçük toprak mülkiyetinin basit ticarî hırsına saldırmışlardır; sanki bu hırs, feodal şekliyle bile, büyük toprak mülkiyetinde gizli değilmiş gibi—bunun modern İngiltere'deki şekli de toprak sahibinin feodal tavrıyla kiracı çiftçinin pazarlık ruhunu ve çalışkanlığını bir araya getirir.

Büyük toprak mülkiyeti, bölünmüş toprağın kendisine yöneltti̇ği tekel suçlamasını bölünmüş toprağın yüzüne çarpabilir, çünkü bölünmüş toprak da özel mülkiyetin tekeline dayanır. Aynı şekilde bölünmüş toprak mülkiyeti de toprağı böldüğü suçlamasını büyük toprak mülkiyetinin suratına çarpabilir, çünkü toprak bölünmesi, daha katı ve billûrlaşmış bir şekilde olsa bile, orada da vardır. Gerçekten, özel mülkiyet bütünüyle bölünmeye dayanır. Üstelik, toprağın bölünmesi nasıl sermaye servetin bir şekli olarak büyük toprak mülkiyetine yol açı-

yorsa, feodal toprak mülkiyeti de ne kadar çırpınırsa çırpınsın, ister istemez bölünmeye yol açmalı ya da hiç değilse birkaç kapitalistin eline düşmelidir.

Çünkü büyük toprak mülkiyeti, İngiltere'de olduğu gibi, nüfusun ezici çoğunluğunu endüstrinin kucağına iter ve kendi işçilerini korkunç bir yoksulluk durumuna düşürür. Böylece düşmanı olan sermayenin, endüstrinin gücünü artırmış, genişletmiş olur, çünkü yoksul insanları ve ülkenin bütün bir etkinliğini öteki kampa itmiştir. Ülkedeki halkın çoğunluğunu endüstri alanına itince onlar da büyük toprak mülkiyetine karşı olurlar. İngiltere'de şimdi olduğu gibi, endüstrinin büyük bir güç kazandığı yerlerde, endüstri, büyük toprak mülkiyetini yabancı ülkelere karşı tekellerinden vazgeçmeye zorlar ve onu yabancı ülkelerdeki toprak mülkiyetiyle rekabete iter. Çünkü endüstrinin egemenliği altında toprak mülkiyetinin feodal yüceliğini sürdürebilmesi için yabancı ülkelere karşı tekeller kurması, kendi feodal yapısıyla hiç bağdaşmayan genel ticaret yasalarına karşı böylece korunması gereklidir. Rekabete bir kere atılınca, toprak mülkiyeti de, rekabete boyun eğen başka her meta gibi rekabet yasalarına uymak zorundadır. Böylece dalgalanmaya, alçalıp yükselmeye, elden ele geçmeye başlar; artık hiçbir yasa onu önceden belirlenmiş birkaç kutsal elde tutamaz. İlk sonuç toprağın birçok kişi arasında bölünmesi ve ne olursa olsun endüstri kapitalistlerinin gücünün boyunduruğu altına girmesidir.

Son olarak, bu şekilde zorla muhafaza edilen ve yanı sıra büyük bir endüstri yaratan büyük toprak mülkiyeti, yanında endüstri güçünün sürekli olarak ikinci derecede kaldığı toprak bölünmesinden çok daha büyük bir hızla son buhrana yol açar.

İngiltere'de gördüğümüz şekliyle büyük toprak mülkiyeti, daha şimdiden feodal özelliklerini yitirmiş ve ola-

bildiğince fazla para yapma amacına hizmet ettiği oranda endüstriyel bir özellik kazanmıştır. Sahibine olabilecek en büyük rantı, kiracı çiftçiye ise sermayesi üzerinden olabilecek en büyük kârı sağlamaktadır. Dolayısıyla tarım işçileri şimdiden en aza razı edilmişlerdir ve kiracı çiftçiler sınıfı şimdiden, toprak mülkiyeti içinde endüstri ve sermayenin gücünü temsil etmektedirler. Dış rekabetin sonucunda, toprak rantı birçok durumda artık bağımsız bir gelir olamamaktadır. Çok sayıda toprak sahipleri çiftçileri yerlerinden atmakta, bunlardan bazıları da böylece proletarya arasına karışmaktadır. Öte yandan, birçok çiftçi de toprak mülkiyetine sahip olmaktadır; çünkü rahat gelirlerine dayanarak kendilerini lükse veren büyük toprak sahiplerinin büyük çoğunluğu büyük çapta tarımı yürütmeye yeterli değildir ve bazı durumlarda toprağın işletilmesi için gerekli sermayeden de, yetenekten de yoksundur. Onun için bu sınıfın bir kesimi de bütünüyle mahvolmuştur. Zaten en aza indirgenmiş ücretler, yeni rekabetle başa çıkabilmek için, ileride daha da düşük olmak zorundadır. Bu da zorunlukla devrime yol açar.

Toprak mülkiyetinin bu iki yoldan gelişerek her ikisinde de kendi çöküşünü görmesi gerekiyordu— endüstrinin tekel şeklinde de, rekabet şeklinde de kendini yok etmeden insana inanmayı öğrenmediği gibi.

(YABANCILAŞMIŞ EMEK)

Politik iktisadın öncüllerinden yola çıktık. Onun dilini ve yasalarını kabul ettik. Özel mülkiyeti, emeğin, sermayenin, toprağın, ve ücretlerin, sermaye kârının, toprak rantının ayrılmasını, aynı şekilde iş bölümünü, rekabeti, değişim-değeri kavramını, v.b. varsaydık. Politik iktisadın temeline, kendi sözlerine göre işçinin bir meta düzeyine düştüğünü ve metaların en aşağılığı durumuna geldiğini gösterdik; işçinin sefilliğinin, ürettiklerinin gücü ve yüceliğiyle ters orantılı olduğunu; rekabetin zorunlu sonucunun sermayenin birkaç elde toplanması ve böylece tekelin daha korkunç bir şekilde yeniden kurulması olduğunu; son olarak da kapitalistle toprak sahibi arasındaki ayrımın, toprak işçisiyle fabrika işçisi arasındaki ayrım gibi ortadan kalktığını ve toplumun bütününün iki sınıfa, mülk sahipleriyle mülksüz işçilere bölündüğünü gösterdik.

Politik iktisat özel mülkiyet olgusundan yola çıkar, ama bunu bize açıklamaz. Özel mülkiyetin gerçekten içinden geçtiği **maddî** süreci genel, soyut formüllerle dile getirir, sonra da bu formülleri **yasa** olarak benimser. Bu yasaları **kavrayamaz**—yani, özel mülkiyetin kendi yapısından nasıl doğduklarını gösteremez. Politik iktisat emekle sermaye ve sermaye ile toprak arasındaki ayrılığın kaynağını açıklamaz. Sözgelişi, ücretlerle kârın ilişkisini tanımlarken, kapitalistlerin çıkarını en önemli ne-

den sayar; yani, geliştirip açıklaması gereken şeyi olduğu gibi kabullenir. Rekabet karşısındaki tutumu da aynıdır. Rekabeti dışsal koşullarla açıklar. Bu dışsal ve görünüşte raslansal koşulların ne dereceye kadar, gerekli bir gelişmenin dışavurumu olduğu konusunda bir şey söylemez bize. Politik iktisada göre değişimin de raslansal bir olgu olduğunu gördük. Politik iktisadın harekete geçirdiği tek çark **para hırsı** ve **para tutkunları arasındaki savaştır**—yani **rekabet.**

Politik iktisat bu hareket içindeki bağlantıları kavrayamadığı için, örneğin, tekel öğretisi (doktrin) karşısına rekabet öğretisini, lonca öğretisi karşısına serbest çalışma öğretisini, büyük toprak mülkiyeti öğretisi karşısına toprak mülkiyetinin bölünmesi öğretisini koyabilmiştir—çünkü rekabet, serbest çalışma ve toprak mülkiyetinin bölünmesi, tekelin, loncanın ve feodal mülkiyetin zorunlu, kaçınılmaz, doğal sonuçları olarak değil, raslansal, gönüllü ve sert sonuçları olarak anlaşılmışlardı.

Onun için şimdi, özel mülkiyet, para hırsı ve emeğin, sermayenin, toprak mülkiyetinin ayrılması arasındaki özsel bağlantıyı kavramamız gerekmektedir; değişim (mübadele) ve rekabet, insanın değeri ve değerden düşmesi, tekel ve rekabet arasındaki, bütün bu yabancılaşma ile **para**-sistemi arasındaki bağlantıyı kavramamız gerekiyor.

Politik iktisatçının bunu (açıklamaya kalkıştığı zaman yaptığı gibi uydurma bir tarih öncesi zamana dönmeye çalışmayalım. Böyle bir çağ hiçbir şeyi açıklamaz. Sadece soruyu bulanık bir uzaklığa iter. Politik iktisatçı sonuç olarak çıkarması gereken şeyi, yani iki şey, örneğin iş bölümü ve değişim arasındaki zorunlu ilişkiyi bir olgu, bir olay şeklinde baştan kabullenmiştir. Dinbilim de aynı şekilde kötülüğün kökenini insanın düşüşüyle

açıklar: yani, açıklanması gerekeni, tarihî biçimde bir olgu olarak kabullenir.

Biz **gerçek** bir iktisadî olgudan yola çıkıyoruz.

İşçi ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının **artan değeriyle** doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası **değersizleşir.** Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir **meta** olarak işçiyi de üretir—ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir.

Bu olgu göstermektedir ki emeğin ürettiği nesne—emeğin ürünü— emeğin karşısına **yabancı bir şey**, kendini üretenden **bağımsız bir güç** olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, **maddeleşmiş** emektir: emeğin **nesneleştirilmesidir.** Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesneleştirilmesidir. Politik iktisadın ele aldığı durumlarda, emeğin bu gerçekleşmesi, işçiler için **gerçekliğin yok olması** şeklinde görünür; nesneleşme, **nesnenin yok oluşu** ve **nesneye kölelik,** mülk sahibi olmak ise **yabancılaşma, başkalaşma** olarak ortaya çıkar.

Emeğin gerçekleşmesi gerçekliğin öylesine bir yok oluşudur ki, işçi açlıktan ölme derecesinde yitirir gerçekliği. Nesneleşme öylesine nesnenin yok oluşudur ki işçi, yalnız yaşaması için değil, çalışması için de çok gerekli olan nesnelerden bile soyulur. Emek, çalışma, artık işçinin ancak pek büyük çabalar harcayarak ve iyice düzensiz kesintilerle ele geçirebildiği bir şey olmuştur. Nesneye sahip olmak öylesine bir yabancılaşma olmuştur ki işçi ne kadar fazla nesne üretirse kendisi o kadar azına sahip olabilir ve kendi **ürününün, sermayenin egemenliği** altına o kadar girer.

Bütün bu sonuçlar şu tanımlamanın kapsamında vardır: işçi **kendi emeğinin ürününe, yabancı** bir nesney-

leymiş gibi bir ilişkidedir. Bu öncülden bakılınca açıkça görülür ki işçi kendini ne kadar harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir, kendisi— iç dünyası—ne kadar yoksullaşırsa, kendine ait şeyler de o kadar azalır. Tıpkı dindeki durum. İnsan Tanrı'ya ne kadar çok şey verirse, kendine o kadar az şey kalır. İşçi hayatını nesneye koyar; ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, bu etkinlik ne kadar fazla olursa, işçinin nesnelerden yoksunluğu da o kadar artar. Emeğinin ürünü, kendisi değildir. Onun için bu ürün ne kadar büyükse, kendisi o kadar küçüktür. İşçinin kendi ürününden dışlaştırılması, sadece emeğinin bir nesne, **dışsal** bir varoluş olduğu anlamına gelmez, **onun dışında,** bağımsız, ondan başka bir şey olarak varolduğu, karşısına dikilen bağımsız bir güç olduğu anlamına da gelir; yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır.

Şimdi **nesneleşmeye,** işçinin üretimine ve böylelikle de nesnenin, kendi ürünün **yabancılaşmasına, yok oluşuna** daha yakından bakalım.

Doğa, duygusal dış dünya olmadıkça işçi hiçbir şey yaratamaz. Doğa, işçinin emeğinin üzerinde gerçekleştiği, üzerinde etkin olduğu gereçtir, işçi doğadan ve doğa yoluyla üretir.

Ancak doğa emeğe **yaşama araçları** sağladığı gibi— çünkü üzerinde çalışacak nesneler olmadıkça emek **yaşayamaz**—daha sınırlı anlamıyla **yaşama araçlarını** da sağlar— yani, **işçinin** kendisinin fiziksel beslenmesi için gerekli araçları.

Böylece işçi emeğiyle dışsal dünyaya, duyusal doğaya ne kadar çok sahip olursa, kendini iki bakımdan da **yaşama araçlarından** yoksun kılmış olur: ilkin, duyusal dışsal dünya gitgide onun kendi emeğine ait bir nesne

olmaktan, emeğinin **yaşama aracı** olmaktan çıkar; sonra da, dolaysız anlamıyla **yaşama aracı,** fiziksel beslenme aracı olmaktan habire uzaklaşır.

Böylece bu iki yoldan işçi kendi yarattığı nesnenin kölesi olur: bir kere işleyecek bir nesne, yani bir iş kabul ettiği için; ikincisi de, **yaşama araçlarını** kabul ettiği için. Dolayısıyla, ilkin bir **işçi** olarak, sonra da **fiziksel** bir **özne** olarak varolur. Öylesine aşırı bir kölelik biçimidir ki bu, yalnız bir **işçi** olduğu sürece **fiziksel özne** olarak hayatta kalabilir, ve yalnız bir **fiziksel özne** olarak **işçi** olabilir.

(Politik iktisat kuralları, işçinin kendi nesnesindeki yabancılaşmasını şöyle dile getirmektedir: işçinin üretimi ne kadar çoksa, tüketimi de o kadar azdır; ne kadar çok değer yaratırsa, kendisi o kadar değersizleşir; ürünü ne kadar biçimliyse, işçi kendisi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır; emek güçlendikçe işçi güçsüzleşir; emek akıllandıkça işçi ahmaklaşır ve doğaya köle olur.)

Politik iktisat, işçiyle (emek) **üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi göz önüne almayarak, emeğin kendi içinde yatan yabancılaşmayı gizler.** Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır—ama işçi için ürettiği yalnız yoksunluktur. Emek saraylar üretir—ama işçi için ürettiği izbelerdir. Güzellik üretir—ama işçi için, çirkinlik. İnsan emeğinin yerine makinaları koyar—ama işçilerden bazılarını barbarca bir çeşit çalışmaya iteler ve başka işçileri de makinalaştırır. Zekâ üretir—ama işçi için ürettiği aptallık, budalalıktır.

Emekle ürünleri arasındaki dolaysız ilişki, işçiyle kendi ürettiği nesneler arasındaki ilişkidir. Zengin kişinin üretilmiş nesnelere ve üretimin kendisiyle ilişkisi bu ilk ilişkinin bir **sonucudur** sadece— ve onu pekiştirmektedir. Bu görünümü daha ileride ele alacağız.

Bu durumda, emeğin özsel ilişkisinin ne olduğunu sormamız, **işçiyle** üretimi arasındaki ilişkiyi sormamız demektir.

Şimdiye kadar işçinin yabancılaşmasının, kendi ürününden uzaklaştırılmasının yalnızca bir görünümünü, yani işçinin, **kendi emeğinin ürünleriyle ilişkisini** inceledik. Ama yabancılaşma **üretimin** yalnız sonucunda değil, **üretim ediminde** (fiilinde) de görülür—yani, **üretici etkinliğin** kendisinde. İşçi daha üretim ediminde kendini kendine yabancılaştırmasaydı, kendi etkinliğinin ürünü karşısında nasıl yabancı kalabilirdi? Ürün olsa olsa, üretici etkinliğin bir özetidir. Bu durumda, emeğin ürünü bir soyulma olduğuna göre, üretim kendisi de hareket halinde soyulma, etkinliğin soyulması, soyulma etkinliğidir. Emek nesnesinin yabancılaşmasında, emek etkinliğinin yabancılaşması, kendine başkalaşması özetlenir sadece.

Öyleyse, emeğin kendine başkalaşmasını meydana getiren nedir?

Bir kere, çalışma işçinin **dışındadır,** yani, onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, yoksar (inkâr eder), mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihnî enerjisini serbestçe geliştirmez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; **zorla çalıştırılır.** Dolayısıyla bir gereksemenin doyurulması değildir; sadece, çalışmanın dışındaki bazı gereksemeleri doyurmak için bir **araçtır.** Yabancı özelliğini gösteren bir olgu da fiziksel ya da başka türlü zorlamalar ortadan kalkar kalkmaz, vebadan kaçarcasına kaçılır işten. Dışsal emek, insanı kendine yabancılaştıran emek, kendini kurban etme, alçaltmadır. Son olarak, ça-

lışmanın işçi için dışsal özelliğini gösteren bir başka olgu, işin işçiye değil başka birine ait olması, işçinin çalışırken kendine değil başkasına ait olmasıdır. Dinde insan imgeleminin, insan beyninin, insan yüreğinin kendiliğiden etkinliği, nasıl bireyden bağımsız bir şekilde işliyorsa—yani yabancı, kutsal ya da şeytanî bir etkinlik şeklinde—işçinin etkinliği de onun kendiliğinden etkinliği değildir. Bir başkasına aittir; kendi benliğinin yitirilmesidir.

Bütün bunların sonucunda insan (işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde (fonksiyonlarında), yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde, v.b. serbestçe etkin olabilir; insanî işlevlerinde ise iyice hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insanî, insanî özellikleri hayvansı olmuştur.

Şüphesiz yemek, içmek, çocuk yapmak, v.b. aynı zamanda gerçek insanî işlevlerdir. Ama onları başka bütün insanî etkinliklerin alanından ayıran ve son biricik amaç yapan soyutlamada hayvansaldırlar.

Pratik insan etkinliğinin, emeğin yabancılaşması olayını iki görünümüyle inceledik. 1) İşçinin, kendi üzerinde egemenliği olan yabancı bir nesne olarak **emek ürünüyle** ilişkisi. Bu ilişki aynı zamanda duyusal dış dünyayla, düşmanca karşısına çıkan yabancı bir dünya olarak doğa nesneleriyle ilişkisidir. 2) Emeğin **çalışma** sürecinde **üretim edimiyle** ilişkisi. Bu ilişki işçinin, kendine ait olmayan dışlaşmış bir etkinlik olarak kendi etkinliğiyle ilişkisidir; acı çekme olarak etkinlik, zayıflık olarak güçlülük, kısırlık olarak verimlilik, işçinin **kendi** fiziksel ve manevî enerjisi, kişisel hayatı ya da etkinlik dışındaki hayatıdır—kendine karşı dönmüş, kendisine ait ya da bağımlı olmayan bir etkinlik. Daha önce **şey**'in yabancılaşmasını görmüştük, buradaysa **kendine yabancılaşmayı** görüyoruz.

Şimdiye kadar ele aldığımız iki konudan çıkarsanacak bir üçüncü görünümü vardır **yabancılaşmış emeğin.**

İnsan bir tür varlığıdır; bu yalnızca, pratikte ve kuramda türü kendi nesnesi olarak (hem kendinin hem de başka şeylerin nesnesi) benimsemesinden ötürü değildir; aynı zamanda—ve bu da aynı şeyin bir başka anlatımıdır—kendine, gerçek, yaşayan türe olduğu gibi davranır; kendine **evrensel,** dolayısıyla özgür bir varlık olarak davranır.

Gerek insanlarda, gerekse hayvanlarda, türün hayatı fiziksel olarak, insanın (hayvan gibi) organik olmayan doğayı kullanarak yaşaması olgusundan meydana gelir; insan hayvana oranla ne kadar evrenselse, kullandığı organik olmayan doğa alanı da o ölçüde evrenseldir. Bitkiler, hayvanlar, taşlar, hava, ışık, v.b., kısmen doğa bilimlerinin nesneleri, kısmen de sanat nesneleri olarak, kuram alanında insan bilinçliliğinin bir parçasını meydana getirirler—organik olmayan manevî yapısı, bunu yenir yutulur duruma getirmek için önceden hazırlaması gereken manevî besini—ve tıpkı aynı şekilde, pratik alanında insan hayatının ve insan etkinliğinin bir parçasını meydana getirirler. Karşısına ne şekilde çıkarlarsa çıksınlar, besin, ısı, giyim, konut biçimine bürünsünler, insan fiziksel olarak yalnızca doğanın bu ürünleriyle yaşar. İnsanın evrenselliği pratikte, bütün doğayı kendi **organik olmayan** bedeni kılan bu evrensellikte kendini gösterir; çünkü doğa (1) dolaysız bir yaşama aracıdır, ve (2) yaşama-etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa, insanın **organik olmayan bedenidir**—yani, insan bedeninin kendisi olmayan doğa. İnsan doğayı kullanarak **yaşar**—bu demektir ki doğa onun **bedenidir** ve ölmemek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın fiziksel ve manevî hayatının doğaya bağlı olduğu,

sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

İnsanı (1) doğadan, ve (2) kendinden, kendi etkin işlevlerinden, kendi hayat-etkinliğinden yabancılaştırırken, yabancılaşmış emek, **türü** insana yabancılaştırır. **Türün hayatını,** birey hayatının bir aracına çevirir. İlkin türün hayatıyla bireyin hayatını yabancılaştırır, sonra da soyut şekliyle bireyin hayatını, gene soyut ve yabancılaşmış şekliyle türün hayatının amacı yapar.

Çünkü bir kere emek, **hayat-etkinliği, üretici hayat** kendisi, insana sadece bir gereksemeyi doyurmanın fiziksel varoluşu sürdürme gereksemesini doyurmanın aracı gibi görünmektedir. Oysa üretici hayat türün hayatıdır. Hayat-doğuran hayattır. Türün bütün özelliği— türsel özelliği— hayat-etkinliğinin özelliğinde bulunmaktadır; özgür, bilinçli etkinlik insanın türsel özelliğidir. Hayat sadece bir **yaşama aracı** olarak görünmektedir.

Hayvan kendi hayat-etkinliğiyle doğrudan doğruya özdeştir. Kendini bundan ayırdetmez. Hayvan, **kendi hayat-etkinliğidir.** İnsan hayat-etkinliğinin kendisini isteminin (iradesinin) ve bilinçliliğinin nesnesi yapar. Bilinçli bir hayat-etkinliği vardır. Doğrudan doğruya içine girip kaynaştığı bir gerekircilik yoktur. Bilinçli hayat-etkinliği insanı hayvanca hayat-etkinliğinden dolaysız biçimde ayırır. İşte bundan ötürü insan bir tür varlığıdır. Ya da sadece bir tür varlığı olduğu için Bilinçli bir Varlık'dır, yani, kendi hayatı insan için bir nesnedir. Yalnız bundan ötürü etkinliği özgür bir etkinliktir. Yabancılaşmış emek bu ilişkiyi ters çevirir, öyle ki insan bilinçli bir varlık olduğu için kendi hayat-etkinliğini, **öz** varlığını, **varoluşu** için basit bir araç yapar.

İnsan, pratik etkinliğiyle **nesnel** bir **dünya** yaratırken, organik olmayan doğayı **işlerken** bilinçli bir tür varlığı olduğunu, yani türü kendi öz varlığı gibi ele alan,

ya da kendini bir tür varlığı gibi ele alan bir varlık olduğunu tanıtlar (ispatlar). Şüphesiz, hayvanlar da üretirler. Arılar, kunduzlar, karıncalar ve başka hayvanlar kendilerine yuva, barınak yaparlar. Ama hayvanlar yalnızca kendilerinin ya da yavrularının dolaysız gereksemeleri için üretirler; üretimleri tek yanlıdır, oysa insan evrensel üretimde bulunur. Hayvanlar yalnız dolaysız fiziksel gereksemelerin zoruyla üretir, oysa insan fiziksel gereksemelerden bağımsız olarak üretim yapar, ve ancak bu gereksemelerden kurtulduğu zaman üretir. Hayvan yalnız kendini üretir, oysa insan bütün doğayı yeniden üretir. Bir hayvanın ürünü doğrudan doğruya kendi fiziksel gövdesine bağlıdır, insan ise kendi ürününe serbestçe bakabilir. Hayvan yalnız kendi türünün ölçüleri ve gereksemelerine göre yaratır, insan bütün türlerin ölçülerine göre üretir ve nesnenin kendi içinde yatan ölçüsünü nasıl uygulayacağını bilir. Dolayısıyla insan aynı zamanda güzelliğin kurallarına göre yaratabilir.

Demek ki insan ilk olarak nesnel dünyanın işlenmesinde, bir **tür varlığı** olduğunu gerçekten tanıtlamaktadır. Bu üretim onun etkin türsel hayatıdır. Bu üretim yoluyla ve bu üretim dolayısıyla, doğa insanın **kendi** eseri ve kendi gerçekliği olarak görünür. Dolayısıyla emeğin amacı, **insanın türsel hayatının nesneleştirilmesidir:** çünkü kendini yalnızca bilinçte olduğu gibi usal biçimde değil, aynı zamanda gerçeklikte, etkin olarak bir kere daha yaratır ve böylece kendi yarattığı bir dünyada kendini seyredebilir. Bu yüzden, insandan kendi üretiminin nesnesi koparılıp alındığında, yabancılaşmış emek insanı kendi **türsel hayatından,** kendi gerçek türsel nesnelliğinden koparıp almış olur ve onun hayvanlar karşısındaki üstünlüğünü, organik olmayan bedeninin, doğanın elinden alınması elverişsizliğine dönüştürür.

Aynı şekilde, kendiliğinden etkinliği, özgür etkinliği

yozlaştırıp bir araca indirgerken, yabancılaşmış emek insanın türsel hayatını, fiziksel varoluşunun bir aracı yapar.

İnsanın kendi türü hakkındaki bilinçliliği böylelikle yabancılaşma tarafından, tür hayatının bir araç olduğu şekle dönüştürülür.

Yabancılaşmış emek böylece şunları gerçekleştirmiş olur:

(3) **İnsanın türsel varlığını,** hem doğayı, hem de mânevi türsel özelliğini, insanın **dışında** bir varlığa, **bireysel varoluşunun bir aracına** çevirir. Dışarıdaki doğayı ve insanın mânevî özünü, **insanca** varlığını yabancılaştırdığı gibi, insanı kendi bedenine de yabancılaştırır.

(4) İnsanın kendi emeğinin ürününden, hayat-etkinliğinden, türsel varlığına yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu, **insanın insana yabancılaşmasıdır.** İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, **öteki** insanla da karşı karşıya gelmektedir. İnsanın işiyle, emeğinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan, insanın öbür insanla öbür insanın emeği ve emeğinin nesnesi için de geçerlidir.

Aslında, insanın türsel özelliğinin kendisine yabancılaştırıldığı önermesi, bir insanın öbürüne ve her ikisinin insanın öz doğasına yabancılaştırıldığı anlamına gelir.(39)

---

(39) Türsel özellik (ve daha önceki tür varlığı) — **Gattungswesen:** insanın öz doğası — **menschlichen Wesen.**

Feuerbach'ın **Hıristiyanlık'ın Özü** kitabından alınan aşağıdaki kısa bölümler Marx'ın düşüncesinin bu bölümünün ideolojik arka-planını anlamaya ve aynı zamanda Marx'ın, Feuerbach, Hegel ve politik iktisatçıların ortaya attığı kavramları nasıl benimsediğini, ama yeni bir içerikle doldurduğunu görmeye yardımcı olabilir.

«Hayvanla insan arasındaki bu özsel ayrım nedir?.. Bilinç — ama tam anlamıyla bilinç; çünkü benliğin bir birey olduğunun duyulması, duyular yoluyla ayırdetme, belirli duyumlanabilir işaretlerle dışsal şeylerin algılanması ve hatta yargılanması şeklinde bir bilinçlilik hayvanlarda da vardır. Tam anlamıyla bilinç yalnızca, kendi türünü, *kendi özsel* doğası-

İnsanın yabancılaşması ve aslında insanın kendisiyle bütün ilişkileri, insanın başka insanlarla ilişkilerinde gerçekleşir ve dile gelir.

Bu yüzden yabancılaşmış emek ilişkisi içinde her insan ötekini, bir işçi olarak kendini bulduğu durum ve standarda göre görür.

Politik iktisadın bir olgusundan yola çıktık—işçiyle üretiminin yabancılaşması. Bu olgunun kavramını formüllendirdik—**dışlaştırılmış, yabancılaşmış** emek. Bu kavramı çözümledik—dolayısıyla sadece politik iktisadın bir olgusunu çözümlemiş olduk.

Şimdi de gerçek hayatta yabancılaşmış, dışlaşmış emek kavramının kendisini nasıl sunması, nasıl dışa vurması gerektiğini görelim.

---

nı, bir düşünce nesnesi olarak görebilen bir varlıkta bulunur. Hayvan da aslında bir birey olarak kendinin bilincindedir — dolayısıyla arka arkaya gelen duyumların ortak merkezi olarak bir benlik duygusuna sahiptir — ama tür duygusu bulunmaz hayvanda... Pratik hayatta işimiz bireylerledir; bilimde, türlerle... Ama yalnız, kendi türünü, kendi öz doğasını bir düşünce nesnesi yapan varlık, başka şeylerin ya da varlıkların öz doğalarını bir düşünce nesnesi yapabilir... Hayvanın basit, insanın çift yanlı bir hayatı vardır; hayvanda, içsel hayatla dışsal hayat aynı şeydir. İnsanın ise hem içsel hayatı, hem de dışsal hayatı olur. İnsanın içsel hayatı, kendi türüyle ilişkisi olan hayatıdır — bireysel değil de, genel yapısıyla ilişkisi olan hayat... Hayvan, kendi dışında bir başka birey bulunmadıkça, türüyle ilişkisi olan hiçbir işlevi yerine getiremez; ama insan, doğrudan doğruya böyle bir ilişkiyi içeren düşünme ve konuşma işlevlerini, bir başka birey olsa da olmasa da yerine getirebilir. İnsan aslında aynı anda hem Ben hem de Sen'dir; kendini başka birinin yerine koyabilir, çünkü insan için kendi türü, yalnız bireyselliği değil, aynı zamanda özsel doğası, bir düşünce nesnesidir... Bir özneye özsel ve zorunlu bir şekilde ilişkin olan bir nesne, öznenin kendi, ama nesnel doğasından başka bir şey değildir...

«Dolayısıyla güneşin yeryüzüyle ilişkisi, aynı zamanda yeryüzünün kendisiyle, ya da kendi doğasıyla bir ilişkisidir, çünkü yeryüzünün bir nesnesi olarak güneşin sahip olduğu ışığın büyüklüğü ve yeğinliğinin ölçüsü, yeryüzünün kendine özgü doğasını belirleyen uzaklığın ölçüsüdür... Onun için, insan seyrettiği ve üzerine düşündüğü nesnede kendi kendisini tanır... Bu yüzden nesnenin kendi üzerindeki gücü, kendi öz doğasının gücüdür.»

(Hıristiyanlık'ın Özü, yazan Ludwig Feuerbach, Almanca ikinci baskısından çeviren Marian Evans, Londra, 1854, s. 1-5.)—**Ed.**

Emeğin ürünü benim dışımdaysa, yabancı bir güç olarak karşımda duruyorsa, kime aittir bu ürün?

Benden **başka** bir varlığa.

Bu varlık kimdir?

Tanrılara mı? Gerçekten de, en eski çağlarda başlıca üretim (Örneğin, Mısır'da, Hindistan'da, Meksika'daki tapınakların yapılmasında olduğu gibi) tanrıların hizmetindeymiş ve ürün tanrıların malıymış gibi görünüyor. Gelgelelim, tanrılar kendileri hiçbir zaman emek çalıştırmamışlardır. **Doğa** için de durum aynıdır. Zaten, insan emeğiyle doğayı boyunduruğu altına aldıkça ve endüstrinin mucizeleri tanrıların mucizelerini gereksiz kıldıkça, insanın üretimin zevkinden ve ürünlerin tadına varmaktan, bu güçler adına vazgeçmesi çok büyük bir çelişki olurdu.

Emeğin ve emek ürününün ait olduğu, hizmetinde çalışılan ve yararına emeğin ürünleri sağlanan bu **yabancı** varlık ancak **insan** kendisi olabilir.

Emeğin ürünü işçiye ait değilse, yabancı bir güç olarak karşısına dikiliyorsa, bu ancak ürün **işçiden başka bir insana** ait olduğu için böyle olabilir. İşçinin etkinliği kendi için bir işkenceyse, başka biri için bir **zevk**, hayatın tadı olmalıdır. Ne tanrılar ne de doğa, ancak insan insan üzerindeki bu yabancı güç olabilir.

Yukarıdaki önermeyi, yani insanın kendisiyle ilişkisinin ancak başka insanlarla ilişkileri yoluyla **nesnel** ve **gerçek** olabileceğini akıldan çıkarmamalıyız. Böylece emeğinin ürünü, **nesneleşmiş** emeği, insan için **yabancı,** düşman, kendinden bağımsız güçlü bir nesne olursa, o zaman bu ürün karşısındaki durumu, başka biri, yabancı, düşman, güçlü, kendinden bağımsız başka biri bu nesnenin efendisiymiş gibidir. Kendi etkinliği kendisi için özgür olmayan bir etkinlikse, bunu başka bir insanın

hizmetinde, egemenliğinde, zorunda, boyunduruğunda yerine getirilen bir etkinlik olarak ele almaktadır.

İnsanın kendine ve doğaya her yabancılaşması, kendini ve doğayı, kendinden başka ve ayrı insanlarla koyduğu ilişkide görülür. Bu nedenle dinî yabancılaşma da normal insanın rahiple ya da başka bir aracıyla ilişkisinde görünmek zorundadır, çünkü burada usal dünyayı ele almaktayız. Gerçek pratik dünyada kendini-yabancılaştırma, başka insanlarla gerçek, pratik ilişkilerde kendini gösterir. Yabancılaşmanın yer aldığı vasatın kendisi **pratiktir.** Böylece yabancılaşmış emek yoluyla insan yalnız nesneye ve üretim edimine ilişkisini, kendine yabancı ve düşman güçlerle olan bir ilişki şeklinde ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda başka insanların kendi üretimiyle ve kendi ürünüyle ilişkisini, ve kendisinin bu başka insanlarla ilişkisini de ortaya koyar. Kendi üretimini nasıl kendi gerçekliğinin yitirilmesi, kendi cezası olarak doğuruyorsa; kendi ürününü nasıl bir kayıp, kendine ait olamayan bir ürün olarak doğuruyorsa; aynı şekilde üretmeyen birinin üretim ve ürün üzerindeki egemenliğini de doğurur. Kendi etkinliğini nasıl kendisiyle yabancılaştırıyorsa, yabancıya da yabancının kendisinin olmayan bir etkinlik sunar.

Şimdiye kadar bu ilişkiyi hep işçi açısından inceledik, daha ileride aynı ilişkiyi işçi olmayan kişi açısından da inceleyeceğiz.

Demek ki işçi **yabancılaşmış, dışlaşmış emek** yoluyla, emeğe yabancı ve emeğin dışında duran bir insanın ilişkisini kurmaktadır. İşçinin emekle ilişkisi, emekle kapitalistin, ya da emeğin efendisine ne denirse onun, ilişkisini yaratmaktadır. Böylece **özel mülkiyet, dışlaşmış emeğin,** işçinin doğayla ve kendisiyle dışsal ilişkisinin ürünü, sonucu, gerekli vargısıdır.

Çözümlememizde böylece **özel mülkiyetin, dışlaştırıl-**

mış emek, yani, **dışlaştırılmış** insan, yabancılaşmış emek, yabancılaşmış hayat, **yabancılaşmış** insandan doğduğunu gördük.

Gerçi **dışlaştırılmış emek (dışlaştırılmış hayat)** kavramını politik iktisattan **özel mülkiyetin hareketi** sonucu olarak çıkardık, ama bu kavramı çözümlediğimizde özel mülkiyetin, dışlaşmış emeğin kaynağı, nedeni gibi görünmesine karşın, aslında onun sonucu olduğu anlaşılmaktadır; **başlangıçta** tanrıların insanlardaki usal şaşkınlığın nedeni değil, sonucu olmaları gibi. Daha sonra bu ilişki karşılıklı bir ilişki olur.

Özel mülkiyet gelişmesinin ancak son noktasına vardığı anda bu giz (sır) ortaya çıkar, yani, özel mülkiyetin bir yandan **dışlaşmış** emeğin ürünü, öbür yandan da emeğin kendini dışlaştırmasının, bu **dışlaştırmanın gerçekleştirilmesinin aracı** olduğu anlaşılır.

Bu açıklama, şimdiye kadar çözülmemiş çeşitli çatışmaları hemen aydınlatmaktadır.

(1) Politik iktisat üretimin gerçek ruhu olarak emekten yola çıkar; ama emeğe hiçbir şey vermez, özel mülkiyete ise her şeyi verir. Proudhon bu çelişkiye dayanarak emekten yana ve özel mülkiyete karşı bir sonuca varmıştır. Gelgelelim, görülmektedir ki ortadaki bu çelişme, **yabancılaşmış emeğin** kendi kendisiyle çelişmesidir ve politik iktisat yabancılaşmış emeğin yasalarını formüllendirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Gene görülmektedir ki, **ücretler** ve **özel mülkiyet** özdeştir: ürünün, emek nesnesinin, emeğin kendisini ödemesi durumunda, ücret emeğin yabancılaşmasının zorunlu bir sonucudur, çünkü emeğin ücretinde, emek kendi başına bir amaç değil ücretin hizmetçisidir. Bu konuyu ileride geliştireceğiz, şimdilik yalnızca birkaç sonuç çıkaralım.

Ücretlerin zorla yükseltilmesi (yüksek ücret aykırı

bir şey olduğu için ancak zorla yükseltilebilir; buna benzer bütün güçlükleri göz önüne almadan ücretlerin yükseldiğini varsayalım) bundan ötürü, **köleye daha çok para ödenmesinden** başka bir anlam taşıyamaz ve işçinin de, emeğin de insanca yerini, onurunu sağlayamaz.

Gerçekten, Proudhon'un istediği **ücret eşitliği** bile günümüzün işçisinin emekle ilişkisini bütün insanların emekle ilişkisine dönüştürmektedir sadece. Bu durumda toplum soyut bir kapitalist olmaktadır.

Ücretler yabancılaşmış emeğin dolaysız sonucudur ve yabancılaşmış emek özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Onun için görünümlerinden birinin yıkılması, ötekinin de yıkılması demektir.

(2) Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisinden çıkan bir başka sonuç da, toplumun özel mülkiyetten, v.b., kölelikten kurtulması, **işçilerin kurtulması** gibi **politik** bir biçimde anlatımını bulmaktadır; bunun böyle olması, yalnız **onların** kurtuluşunun önemli oluşundan değil, işçilerin kurtuluşunun evrensel insanlığın kurtuluşunu içermesinden ileri gelmektedir — işçilerin kurtuluşu insanlığın kurtuluşunu içerir, çünkü işçinin üretimle ilişkisinde insanın köleliğinin bütünü vardır ve köleliğin her ilişkisi bu ilişkinin sadece biraz değişik bir şekli ve sonucudur.

Özel mülkiyet kavramını, **çözümlemeyle, yabancılaşmış, dışlaşmış** emek kavramından çıkardığımız gibi, politik iktisadın bütün **kategorileri** de şu iki etkenin yardımıyla evrilebilir; ve her kategoride, örneğin ticarette, rekabette, sermayede, parada, ilk temellerin **belirli** ve **gelişmiş anlatımlarını** buluruz.

Ancak, bu görünüşü incelemeye başlamadan önce iki sorunu çözelim.

(1) Yabancılaşmış emeğin bir sonucu olarak doğan

özel mülkiyetin genel **doğasını, gerçekten insanî, toplumsal mülkiyetle** ilişkisine göre tanımlamak.

(2) **Emeğin yabancılaşmasını, dışlaşmasını,** bir olgu olarak kabul ettik ve bu olguyu çözümledik. Şimdi soruyoruz: **İnsan kendi emeğini** nasıl **dışlaştırır,** yabancılaştırır? Bu yabancılaşma insan gelişmesinin doğasında nasıl köklenmiştir? **Özel mülkiyetin kökeni** üzerine soruyu, **dışsallaşmış emeğin** insanlığın gelişmesiyle ilişkisi üzerine soruya **dönüştürerek,** sorunu büyük ölçüde çözmüş olduk. Çünkü **özel mülkiyetten** söz edildiğinde, insanın dışında bir şeyden söz edilmiş gibi oluyor. Emekten söz edildiğinde, doğrudan doğruya insanın kendisi sözkonusu oluyor. Sorunun böylece yeniden formüllendirilmesi, çözümünü de içinde taşımaktadır.

(1) **Özel mülkiyetin genel doğası ve gerçekten insanî mülkiyetle ilişkisi.**

Dışsallaşmış emek karşılıklı olarak birbirini koşullandıran ya da tek ve aynı ilişkinin değişik anlatımları olan iki ögeden meydana gelmektedir. **Mülklenme, yabancılaşma** gibi, **dışsallaşma** gibi görünmektedir; **dışsallaşma, mülklenme; yabancılaşma** ise gerçek **kurtuluş** gibi görünmektedir.

Bir görünümü inceledik — **dışsallaşmış** emeğin **işçinin** kendisiyle ilişkisi, yani, **dışsallaşmış emeğin kendisiyle ilişkisi. İşçi olmayanın işçiyle ve emekle mülkiyet ilişkisinin,** dışsallaşmış emeğin bu ilişkisinin ürünü, zorunlu sonucu olduğunu gördük. Dışsallaşmış emeğin maddesi, özet olarak anlatımı olan **özel mülkiyet,** her iki ilişkiyi de kucaklar — **işçinin işle, emeğinin ürünüyle ve işçi olmayanla ilişkisi** ve **işçi olmayanın işçiyle ve onun emeğinin ürünüyle** ilişkisi.

Şimdiye kadar gördüğümüz gibi işçi emeği yoluyla doğayı kendi **mülkü yapar** ve bu mülklenme yabancılaşma olarak ortaya çıkar, işçinin kendiliğinden etkinliği bir

başkası için etkinlik ve bir başkasının etkinliği olur, dirimsellik (hayatiyet) hayatın feda edilmesidir, nesnenin üretilmesi nesnenin yabancı bir güce, **yabancı** bir insana kaptırılmasıdır — şimdi, emeğe de işçiye de **yabancı** olan bu kimsenin işçiyle, emekle ve nesneyle ilişkisini inceleyeceğiz.

Dikkat etmemiz gereken ilk nokta, işçide bir **dışsallaşma, yabancılaşma etkinliği** olarak görünen her şeyin, işçi olmayanda, **dışsallaşma, yabancılaşma durumu** olarak görünmesidir.

Ayrıca, işçinin üretimdeki ve **ürün** karşısındaki **gerçek, pratik tutumu** (bir zihin durumu olarak), işçi olmayanda karşısına çıkan **kuramsal** bir **tutum** olarak görünür.

Bundan başka, işçinin kendisine karşı yaptığı her şeyi işçi olmayan da işçiye karşı yapar; ama işçiye karşı yaptığını kendine karşı yapmaz.

Bu üç ilişkiyi daha yakından inceleyelim. (40)

(40) İlk el yazması burada bitmeden sona eriyor.—**Ed.**

(SERMAYE İLE EMEK ANTİTEZİ. TOPRAK MÜLKİYETİ İLE SERMAYE)

... sermaye üzerinden faizini meydana getirir. (41) İşçi, sermayenin kendini yitirmiş insan olduğunun öznel kanıtıdır ve aynı şekilde sermaye de emeğin, kendini yitirmiş insan olduğunun nesnel kanıtıdır. Ama **işçi, yaşayan** bir sermaye, dolayısıyla **gereksemeleri** olan bir sermaye olmak talihsizliğine uğramıştır — çalışmadığı her an faizini, dolayısıyla geçimini yitirir. Sermaye olarak işçinin **değeri** isteğe ve eldeki stoka göre yükselir ve hattâ **fiziksel** bakımdan **varoluşu, hayatı,** başka herhangi bir **meta** stoku gibi ele alınır. İşçi sermaye üretir, sermaye de onu üretir — demek ki işçi kendisini üretir ve **işçi,** bir **meta** olarak insan bütün bu döngünün ürünüdür. Bir **işçiden** başka bir şey olmayan bir insan için — ve bir işçi olarak onun için — insanî nitelikleri, ancak kendisine **yabancı** sermaye adına varoldukları oranda vardırlar. Gelgelelim, insan ve sermaye birbirlerine yabancı oldukları için ve bundan ötürü birbirleriyle ilgisiz, dışsal ve raslansal bir ilişkileri olduğu için, bu yabancılığın **gerçek** bir şey gibi görünmesi kaçınılmaz olur. Bu yüzden sermaye kendisinin işçi için olmadığını anlayınca, işçi de artık kendisi için varolamaz: işi **yoktur,** dolayısıyla **üc-**

(41) Marx'ın ikinci el yazmasında sayfa XL bu kelimelerle başlıyor. Cümlenin başı bilinmiyor, çünkü el yazmasının ilk 39 sayfası eksik.—**Ed.**

reti de yoktur ve artık bir **insan** olarak değil, bir işçi olarak varolur; gidip bir çukura kendini gömebilir, acından ölebilir, v.b. Yalnızca, **kendisi için** bir sermaye olarak varolduğu zaman işçi bir işçi olarak varolabilir; ve yalnızca, **onun için** bir sermaye varolduğu zaman sermaye olarak varolur. Sermayenin varoluşu **onun** varoluşu, onun **hayatıdır;** çünkü sermaye ona karşı kayıtsız bir şekilde onun hayatının gidişini belirler.

Bu nedenle politik iktisat işsiz işçiyi, bu emek-ilişkisi dışında olduğu sürece tanımaz. Hırsız, dolandırıcı, dilenci, işsiz adam; aç, sefil ve suç işleyen çalışan-kişi — **politik iktisadın** gözü bunları görmez, başka gözler görür, örneğin doktor, yargıç, mezar kazıcı ve şehir kâhyası, v.b.; böyle kişiler politik iktisat dünyasının dışında kalan hayaletlerdir. Dolayısıyla politik iktisada göre işçinin bir tek gereksemesi vardır: **işçi soyunun tükenmesini önlemek** için, **işçi çalışırken** hayatta kalmasını sağlayacak kadarını ona vermek. Böylece, emeğin ücreti, başka herhangi bir üretici aracın **bakımı** ile ya da **bir sermayenin tüketimi** ile aynı anlama gelir; ya da tekerleklerin kolay dönmesini sağlayan yağ gibidir. Dolayısıyla ücretler sermayenin ve sermaye sahibinin gerekli **maliyetleri** arasına girer ve bu gerekliliğin sınırlarını aşmamalıdırlar.1834'de çıkan yasadan önce işçilere, yoksullara yardım diye verilen paraları İngiliz fabrika sahiplerinin ücretlerden kesmeleri ve işçilerin dışarıdan aldığı para yardımını ücretin bir parçası saymaları kendi açılarından çok mantıklıydı.

Üretim yalnızca bir **meta** olarak insanı, **meta-insanı, meta** rolünde insanı yaratmakla kalmaz; fiziksel ve **manevî** bakımdan **insanlıktan uzaklaştırılmış** bir varlık olarak bu rolü oynamak üzere yaratır onu. — İşçilerin ve kapitalistlerin ahlâksızlığı, yozlaşması ve zihin körlüğü. — Ürünü, **kendi bilincinde ve kendi kendine etkin olan**

metadır... Meta-**insandır**... Ricardo, Mill, v.b., Smith'i, Say'i çok gerilerde bırakmışlar, insanın **varoluşunun** — metanın az ya da çok insanca üretkenliği — **önemsiz, hatta zararlı** bir şey olduğunu söylemişlerdir. Üretimin gerçek hedefinin, belirli bir sermayeyle ne kadar işçinin yaşama olanağı bulacağı değil, sermayenin getirdiği faiz, yıllık **tasarruf** toplamı olduğu söylenmektedir.

Bir yandan **emeği** kendi **biricik** ilkesi durumuna yükseltirken, bir yandan da ücretlerle sermayenin faizi arasındaki ters orantılı ilişkiyi ve normal olarak kapitalistin ancak ücretleri kısarak kazanabileceği olgusunu bütün açıklığıyla göstermek de, modern İngiliz politik iktisadının büyük ve mantığa uygun bir ilerlemesiydi. Tüketicinin ezilmesi değil, kapitalistle işçinin birbirlerini ezmeye çalışmaları **normal** ilişki olarak gösterilmektedir.

Özel mülkiyet ilişkileri, kendi içlerinde gizli olarak, **emek** biçiminde özel mülkiyetin ilişkilerini, **sermayeyle** aynı ilişkileri, ve bu ikisinin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini taşırlar. İnsan etkinliğinin **emek** olarak üretimi vardır — yani, kendine, insana ve doğaya, dolayısıyla da bilince ve hayatın akışına yabancı bir etkinlik olarak — basit bir **işçi** olan ve dolayısıyla doldurulmuş boşluktan saltık boşluğa — toplumsal ve böylece gerçek yokluğuna — her gün düşebilecek durumda olan insanın **soyut** varoluşu. Öbür yanda ise **sermaye** olarak insan etkinliğinin nesnesinin üretimi vardır — burada nesnenin bütün toplumsal ve doğal belirlenmişliği **yok olur;** burada özel mülkiyet doğal ve toplumsal niteliğini yitirmiştir (ve dolayısıyla her çeşit politik ya da toplumsal aldatmacadan arınmıştır, **görünüşte** insanî herhangi bir ilişkiye karışmamıştır); gene burada **aynı** sermaye, **gerçek** içeriği (muhtevası) ne olursa olsun, bir türlü doğal ve toplumsal görünüşüne karşın **olduğu gibi** kalır. Sınırına

vardırılmış olan bu çelişki, özel mülkiyet ilişkisinin bütününün zorunlu sınırı, doruğu ve çöküşüdür.

Onun için, rantın, en iyi ya da en kötü etkili toprağın verdiği faizin farkı olduğunu söylemek, modern İngiliz politik iktisadının bir başka büyük başarısıdır; fizyokratlardan sonra **Adam Smith**'in hâlâ toplumdaki önemini ve çıkarlarının toplum çıkarlarıyla özdeş olduğunu öne sürdüğü toprak sahibinin romantik aldatmacalarını açığa çıkarmak modern politik iktisadın büyük başarılarından biridir. Toprak sahibini basit, sıradan bir kapitaliste dönüştüren ve böylece emekle sermaye arasındaki antitezi basitleştiren ve keskinleştiren ve bu antitezin çözümünü hızlandıran gerçek dünya hareketini önceden görmek ve hazırlamak büyük bir başarıdır. **Toprak olarak toprak** ve **rant olarak rant, rütbe ayrımlarını** yitirmişler, doğrudan doğruya **sermaye** ve **faiz** olarak kalmışlardır — daha doğrusu, yalnız para lafı eden sermaye ve faiz olmuşlardır.

Sermaye ile toprak, kâr ile rant, her ikisiyle ücret ve **endüstri** ve **tarım** ve **taşınabilir** ve **taşınamaz** özel mülkiyet arasındaki **ayrım** — bu ayrım gerçekten özsel önemde değildir, **tarihî** bir ayrımdır, sermayeyle emek arasındaki antitezin şekillenmesi ve gelişmesinde **yerleşik** bir uğrak noktasıdır. Taşınmaz toprak mülkiyeti karşısında endüstri, v.b., sadece endüstrinin doğuşunun ve tarımla çelişerek gelişmesinin anlatımıdır. Endüstrinin bu ayrımı sadece **özel** bir iş çeşidi olarak varoluşunu sürdürür — **özsel, önemli** ve **hayatı kapsayan** bir ayrım olarak — endüstri (kent yaşayışı), toprak mülkiyetine (feodal aristokratik yaşayış) karşı ve onu aşarak gelişir ve karşıtının feodal özelliklerini, yani tekeli, zenaatı, loncayı, korporasyonu, v.b. kendi bünyesinde taşımakta devam eder; bu aşamada emeğin henüz **görünüşte toplumsal** bir önemi, **gerçek topluluk hayatının** önemi vardır ve henüz

kendi içeriğine karşı **kayıtsız** kalma, sırf kendi için olma aşamasına varılmamıştır, yani henüz başka türlü her varlıktan soyutlanılmamış ve dolayısıyla **serbest** sermaye ortaya çıkmamıştır.

Ama serbest endüstri, endüstri olarak kendi için kurulmuş endüstri, ve **serbest sermaye,** emeğin zorunlu bir **gelişmesidir.** Endüstrinin karşıtı karşısındaki gücü, **tarımın** gerçek bir endüstri durumuna gelişiyle ortaya çıkar; oysa bundan önceleri tarımda hemen her iş toprağa ve toprak kölesine bırakılır, böylece arazi kendi kendini ekip biçerdi. Kölenin **serbest** işçiye dönüşmesiyle — yani **ırgata** — toprak sahibi kendisi de bir endüstri patronuna, bir kapitaliste dönüşür — bu dönüşüm ilk ağızda **kiracı çiftçi** yoluyla gerçekleşir. Ama **çiftçi**, toprak sahibinin temsilcisidir — toprak sahibinin açığa vurulmuş gizidir (sırrıdır) : toprak sahibi ancak onun yoluyla **iktisadî** varoluşunu kazanır — özel bir mülk sahibi olarak varoluşunu — çünkü toprağının rantı, sadece, çiftçiler arasındaki rekabet sayesinde vardır. Böylece, **kiracı çiftçi**'nin varlığıyla toprak sahibi özünde **sıradan** bir kapitalist olur. Bunun da olgularla gerçekleşmesi gerekmektedir: tarımla uğraşan kapitalist — çiftçi — bir toprak sahibi olmalı, ya da bunun tersi yer almalıdır. Çiftçinin **endüstriyel işi, toprak sahibinin** endüstriyel işidir, çünkü birincinin varlığı ikincinin varlığını bir öncül olarak ortaya koyar.

Ama brbirine karşıt kökenlerini — soylarını — bilen toprak sahibi, kapitalisti, daha dün köleyken bugün kurtulup zengin olmuş, küstah bir kişi sayar, kendisini de, kapitalistin tehdit ettiği bir başka **kapitalist** gibi görür. Kapitalist ise toprak sahibinin dünkü miskin, kötü ve bencil efendisi olduğunu hatırlar; bir kapitalist olarak kendisine zarar verdiğini, üstelik de toprak sahibinin şimdiki bütün toplumsal önemini, malını ve eğlencesini ona,

kapitaliste borçlu olduğunu bilir; toprak sahibini, **serbest** endüstri ve **serbest** sermayenin antitezi olarak görür — her türlü doğal belirlenmeden bağımsız sermayenin antitezi. Toprak sahibiyle kapitalist arasındaki bu çelişki çok acıdır ve iki taraf da öbürünün gerçeğini çok iyi bilir. Her ikisinin de değersizliğini anlamak için, taşınabilir ve taşınmaz mülk üzerine karşılıklı saldırılarını okumak yeter. Toprak sahibi mülkünün soylu şeceresini, feodal anıları, hatırlayış şiirini, romantik mizacını ve politik önemini vurgular; iktisattan söz ettiğinde, **yalnız** tarımın üretici olduğunu söyler. Aynı zamanda düşmanını kurnaz, eli sıkı, düzenbaz, açgözlü, tüccar, dikbaşlı, yüreksiz ve ruhsuz bir rezil gösterir — kapitalist zorbadır, aşağılıktır, uşaktır, tatlı dilli, dalkavuktur, ağına düşürdüğünü soyup soğana çeviren şerefsiz, ilke tanımayan, şiir, güzellik bilmeyen bir namussuzdur — topluluğa yabancılaşmış ve toplumu satan, rekabeti yaratan, besleyen, seven ve rekabetin yanı sıra sefaleti, suçu, bütün toplumsal bağların çözülmesini getiren bir kişi. (Örneğin, Camille Desmoulins'in **Révolutions de France et de Brabant** adlı gazetesinde rezil ettiği fizyokrat **Bergasse** (42); bkz. von Vincke, Lancizolle, Haller, Leo, Kosegarten (43) ve ayrıca **Sismondi.**)

Taşınabilir mallar endüstri ve ilerlemenin mucizesini işaret ederler. Bu, modern çağın çocuğu ve meşru, öz oğludur. Düşmanın kafasızlığına, kendi özelliklerini bile

---

(42) **Révolutions de France et de Brabant,** Camille Desmoulins. İkinci trimestre, Mart, Nisan ve Mayıs. Sayı 16, s. 139 v.s.; Sayı 23, s. 425 v.s.; Sayı 26, s. 580 v.s.—**Ed.**

(43) Herr Leo'dan sonra, gözyaşları içinde, serflik kalktıktan sonra **soyluların malı** olmamayı yadsıyan bir köleyi anlatan geveze, eski-Hegelci dinbilimci Funke'ye bakınız. Ayrıca, Justus Möser'in, bir filistinin yontulmamış, küçük-burjuva, «ev-işi», **sıradan,** dar ufkundan bir an bile uzaklaşmamasıyla kendine özgü bir nitelik kazanan, gene de **düpedüz** fantastik olan **Patriotic Visions**'ına da bakınız. Bu çelişki onu Alman mizacına çok yatkın kılmaktadır.

anlamamasına acır (ve bunda bütünüyle haklıdır), onu manevî sermaye ve serbest emeğin yerine kaba, ahlâksız gücü ve serfliği koymak isteyen biri olarak görür. **Açık yüreklilik, dürüstlük, genel çıkar ve dengelilik** maskesinin altında ilerleme yetersizliğini, kendine düşkünlüğü, bencilliği, bir kesimin çıkarını düşünme ve kötü niyeti gizliyen bir Don Kişot olarak gösterir onu. Kurnaz bir **tekelci** olduğunu söyler; romantik şatolarda tezgâhlanan alçaklığı, kötülüğü, yozlaşmayı, fahişeleşmeyi, rezaleti, anarşiyi ve başkaldırmayı tarihî ve hicivci bir şekilde sayıp dökerek toprak sahibinin anılarının, şiirinin, romantizminin üstüne soğuk sular boca eder.

Taşınabilir mülkiyet halk için politik özgürlük kazandığını iddia eder; yurttaşlar toplumunu bağlayan zincirleri gevşetmiştir; değişik dünyaları birleştirmiştir; uluslar arasında dostluğu sağlayan ticareti yaratmıştır; arı bir ahlâk ve hoşa gidecek bir kültür yaratmıştır; insanlara kaba saba gereksemeleri yerine uygarca gereksemeler vermiş ve bunları doyurmanın yollarını da göstermiştir. Öte yandan iddia eder ki toprak sahibi — bu miskin, huzur bozucu, asalak tahıl hırsızı — insanların temel gereksemelerinin fiyatlarını yükseltmekte ve böylece kapitalist üretkenliği artırmadan ücretleri yükseltmek zorunda bırakmakta, dolayısıyla ulusun yıllık gelirini, sermaye birikimini ve böylelikle insanlar için iş ve ülke için servet sağlanması olanağını önlemekte ve sonunda büsbütün yok etmekte ve bunun sonucunda genel bir çöküntü yaratmaktadır — modern uygarlık adına hiçbir yararlık göstermediği halde bu uygarlığın sağladığı bütün yararları asalakça sömürmekte ve üstelik feodal önyargılarını biraz olsun hafifletmemektedir. Toprağın ekilmesi ve toprağın kendisi onun için sadece bir para kaynağıdır ve bu para ona bir armağan olarak verilir. **Kiracı çiftçi**'sine bir bakmalı ve açıkça itiraf etmelidir,

ne kadar protesto ederse etsin ve tarihî anılardan, ahlâkî ve politik amaçlardan ne kadar söz açarsa açsın, aslında uzun zamandan beri **serbest** endüstriye ve **sevgili** ticarete bağlı olan **kurnaz** bir rezil midir, yoksa değil midir? Kendini haklı göstermek için söyleyebileceği her şey ancak **toprağı eken** için geçerlidir (kapitalist ve işçiler) ve onlara göre de **toprak sahibi** aslında bir düşmandır. Toprak sahibi böylece kendine karşı tanıklıkta bulunur. Sermaye **olmadıkça** toprak mülkiyeti ölü, değersiz bir şeydir. Taşınabilir mülkiyetin uygarca zaferi, bu ölü şey yerine insan emeğini bulmak ve servet kaynağı yapmak olmuştur. (Bkz. Paul Louis Courier, Saint-Simon, Ganilh, Ricardo, Mill, Mac Culloch ve Destutt de Tracy ve Michel Chevalier.)

Gerçek gelişme yolu **kapitalistin, toprak sahibi** karşısındaki zorunlu zaferiyle sonuçlanır — yani olgunlaşmamış ve gelişmemiş özel mülkiyet karşısında gelişmiş özel mülkiyetin zaferiyle — çünkü hareket hareketsizliği yenmelidir — açık, kendi bilincinde alçaklık, gizli, bilinçsiz alçaklığı yenmelidir; **açgözlülük, kendine - düşkünlüğe; aydınlanma'**nın açıkça huzursuz, becerikli çıkarcılığı, **batıl inancın** dar görüşlü, dünyevî, yontulmamış, uyuşuk ve bilinçsiz **çıkarcılığına;** ve **para** özel mülkiyetin başka bütün şekillerine karşı zaferi kazanmalıdır.

Tam gelişmiş serbest endüstrinin, tam gelişmiş arı ahlâkçılığın ve insanlar arasında dostluğu güçlendiren ticaretin tam gelişmesinin tehlikelerini az çok seven devletler toprak mülkiyetinin de kapitalistleştirilmesini önlemeye çalışıyorlar, ama boşuna.

Sermayeden ayrı olarak **toprak mülkiyeti, bölgesel** ve politik önyargılardan hâlâ kurtulamamış özel mülkiyet, sermayedir; dünyaya dolanmışlığından henüz kendini kurtaramamış sermayedir — daha **tam gelişmemiş** ser-

maye. **Dünya çapında gelişmesinde,** soyut, yani **katıksız** anlatımını bulacaktır.

Özel mülkiyet'in ilişkileri emek, sermaye ve bu ikisinin ilişkileridir.

Özel mülkiyeti meydana getiren bu ögelerin içinden geçmesi gereken hareket şudur:

(İlkin) Her ikisinin dolayımlı ya da dolayımsız birliği.

Sermaye ve emek başlangıçta henüz birdir. Sonra, ayrıldıkları ve yabancılaştıkları halde, birbirlerini **olumlu** koşullar olarak karşılıklı bir şekilde geliştirir ve yetiştirirler.

(İkinci olarak) Her ikisi karşıttır, karşılıklı olarak birbirlerini dışarıda bırakırlar. İşçi kapitalistin kendi yokluğu olduğunu, kapitalist de işçinin kendi yokluğu olduğunu bilir; her ikisi de ötekinin varoluşunu çalmak ister.

(Üçüncü olarak) Her ikisinin kendi kendisine karşıtlığı. Sermaye — biriktirilmiş emek — emek. Sermaye olarak sermaye — bu bölünür, **sermaye** kendisi ve **faizi** olur, ikincisi de bölünerek **faiz** ve **kârı** yaratır. Kapitalist büsbütün kurban edilir. İşçi sınıfına düşer, işçi de (ama ancak istisna olarak) kapitalist olur. Sermayenin bir uğrağı olarak emek — **maliyeti.** Böylece emeğin ücretleri — sermayenin feda edilmesi.

Emeğin, **emeğin kendisine** ve **emeğin ücretine** ayrılması. İşçi kendisi bir sermaye, bir meta.

Düşmanca karşılıklı karşıtlık. (44)

(44) İkinci el yazması burada bitiyor.—**Ed.**

(ÖZEL MÜLKİYET VE EMEK. TİCARÎ SİSTEM VE FİZYOKRASİ, ADAM SMİTH, RİCARDO VE OKULU ÜZERİNE GÖRÜŞLER)

Re. s. XXXVI. Özel mülkiyetin **öznel özü — özne** olarak, **kişi** olarak, kendi için (45) etkinlik olarak **özel mülkiyet — emektir.** Onun için ancak **emeği** kendi ilkesi sayan (Adam Smith) ve böylece artık özel mülkiyeti insanın dışında bir **durum** olarak görmeyen politik iktisat — ancak bu politik iktisat özel mülkiyetin gerçek **enerjisinin** ve gerçek hareketinin **ürünü** sayılabilir (46) — modern **endüstrinin** bir ürünü olarak — ve aynı zamanda, politik iktisat, modern **endüstrinin** enerjisini ve gelişmesini hızlandırmış ve yüceltmiş olan ve onu **bilinç** alanında bir güç yapmış olan şeydir. Özel mülkiyetin içinde servetin **öznel özünü** keşfeden bu aydınlanmış politik iktisat karşısında, özel mülkiyeti **sadece nesnel** bir töz olarak 47) gören para ve ticaret sistemi savunucuları, bu yüzden artık **putatapar, fetişist ve Katolik** durumuna düşmüşlerdi. **Adam Smith'e Politik İktisadın Luther'i**

(45) «Kendi için» — **fuer sich:** «kendinde» — **an sich** ile antitez şeklinde kullanılan Hegelci bir terim. «Kendinde» kabaca «örtük» **(implicit)** hattâ «bilinçsiz» anlamına gelir; «kendi için,» aynı şekilde, «kendi için var olan,» ya da «bilinçli» diye anlaşılabilir.—**Ed.**

(46) Bilinçlilikte kendi için bağımsız olmuş özel mülkiyetin hareketi — Benlik olarak modern endüstri.

(47) Töz (substance) — **Wesen.** Bu sayfada başka yerlerde **Wesen,** «öz» (essence) olarak çevrilmiştir.—**Ed.**

derken bu yüzden haklıydı **Engels.** (48) Luther **dini — imanı —** dışsal **dünyanın** tözü saymış ve dolayısıyla Katolik paganizmine karşı çıkmıştı — dinîliği insanın **içsel** tözü yaparak dışsal **dinîliği** ortadan kaldırmıştı — normal yurttaşın dışındaki rahibi ortadan kaldırarak rahibi normal yurttaşın yüreğine yerleştirmişti; servet de tıpkı böyledir: insanın dışında ve insandan bağımsız, dolayısıyla ancak dışsal bir tarzda kazanılabilecek ve kullanılabilecek servet ortadan kalkar; yani, servetin **dışsal, zihindışı nesnelliği** yok olur, özel mülkiyet insanın kendinde cisimleşir ve insan kendisi özel mülkiyetin özü olarak tanınır. Ama bunun sonucunda insan, özel mülkiyetin yörüngesine sokulur, Luther'in insanı din yörüngesine soktuğu gibi. İnsanı tanıma iddiasını taşıyan ve temel ilkesi emek olan politik iktisat, gerçekte insanın yoksanmasını (inkârını) tutarlı bir şekilde tamamlamaktadır, çünkü insan artık özel mülkiyetin dışsal tözüyle dışsal bir gerilim ilişkisinde değildir, kendisi, bu gerginleştirilmiş özel mülkiyet özü olmuştur. Bir zamanlar insanın kendine **dışsal** oluşu—insanın nesnede dışsallaşması—şimdi sadece dışsallaştırma edimi (fiili) olmuştur—yani yabancılaşma süreci. (49) O zaman politik iktisat insanı kabul eder görünmekle işe başlıyorsa (bağımsızlığını, kendiliğindenliğini, v.b.); ve, özel mülkiyeti insanın öz varlığına yerleştirdikten sonra, **özel mülkiyetin** bölgesel, ulusal ve başka **karakteristikleriyle, kendi dışında bir şey** bir şey olarak artık koşullandırılamıyorsa; ve politik iktisat bunun sonucunda kendini **biricik** politika, biricik evrensellik, biricik sınır ve biricik bağ olarak yerleştirmek üzere her türlü kısıtlamayı ve bağı bir yana atan

(48) Bkz. F. Engels, **Outlines of a Critique of Political Economy** (Politik İktisadın Eleştirisinin Ana Çizgileri), s. 9.—**Ed.**

(49) İnsanın nesnede dışsallaşması — **reale Entäusserung des Menschen:** yabancılaşma süieci — **Verässerung.—Ed.**

kozmopolit, evrensel bir enerji gösteriyorsa, daha sonraki gelişmesinde artık bu **ikiyüzlülüğünden** vazgeçmeli ve **bütün sinikliğiyle** ortaya çıkmalıdır. Ve bunu yapmaktadır—düştüğü bütün apaçık çelişkilere hiç aldırmadan, **servetin** biricik **özü** olarak **emek** fikrini çok **daha tekyanlı** ve dolayısıyla **daha keskin, daha tutarlı** bir şekilde geliştirmektedir; öteki, daha önceki yaklaşım yanında bu kuramın ima ettiği şeylerin **insana karşı** olduğunu tanıtlamaktadır; son olarak da, **ranta** öldürücü darbeyi vurmaktadır— yani, emek hareketinden bağımsız olarak varolan son, **bireysel, doğal** özel mülkiyet tarzına ve servet kaynağına, zaten bütünüyle iktisadî bir özellik kazanan ve dolayısıyla artık politik iktisada karşı direnemeyecek olan feodal mülkiyetin bu anlatımına öldürücü darbeyi vurmaktadır. **(Ricardo** okulu.) Smith'den sonra Say'e ve sonra da Ricardo'ya, Mill'e, v.b., kadar, **endüstri**'nin ima ettiği şeylerin Ricardo ve Mill gibilerine daha gelişmiş ve daha çelişik görünmesiyle eşorantılı olarak, politik iktisadın sinikliği de gitgide artmaktadır; bu daha sonraki iktisatçılar aynı zamanda insana yabancılaşmaları konusunda eski iktisatçıları olumlu bir anlamda sürekli ve bilinçli olarak aşmaktadırlar. Gelgelelim bu, **sadece,** bilimlerinin daha tutarlı ve sahici bir şekilde gelişmesinden ötürüdür. Etkin şekliyle özel mülkiyeti özne, ve aynı zamanda da insanı—pek özsel önemi bulunmayan bir şey olarak insanı—öz yerine koydukları için, gerçeklikteki çelişki, ilkeleri olarak kabul ettikleri çelişik öze tastamam uymaktadır. **Endüstrinin** kopuk **dünyası,** onların **içten-kopuk** ilkelerini pekiştirmektedir. İlkeleri de zaten bu kopukluğun ilkesidir.

Dr. **Quesnay**'in fizyokratik öğretisi ticarî sistemden Adam Smith'e geçişi meydana getirir. **Fizyokrasi** doğrudan doğruya **politik iktisatta** feodal mülkiyetin yok olmasıdır, ama bundan dolayı aynı zamanda feodal mül-

kiyetin **politik iktisatta değişimi** (metamorfozu) ve geri getirilmesidir; aradaki fark, dilinin artık feodal değil, iktisadî olmasıdır. Bütün servetin kaynağı **toprak** ve **ekiciliktir** (tarım). Toprak henüz **sermaye** değildir: kendi varoluşunun **özel** bir tarzıdır henüz, ve değerinin de doğal özelliğinde yattığı ya da oradan geldiği varsayılır. Oysa toprak genel doğal bir **ögedir,** ticarî sistem ise servetin varoluşunu ancak **değerli maden** şeklinde kabul eder. Böylece servet **nesnesi—**maddesi— **doğa** olarak bile dolaysızca nesnel servet olduğu oranda, **doğa sınırları** içinde en yüksek genellik derecesine varıvermiştir. Toprak ise **insan** için yalnız emek yoluyla, tarım yoluyla varolur. Böylece servetin öznel özü daha şimdiden emeğe aktarılmıştır. Ama aynı zamanda tarım **biricik üretken** emektir. Onun için, emek henüz genelliği ve soyutluğu içerisinde kavranmamıştır: hâlâ **maddesi olarak** belirli bir **doğal ögeye** bağlıdır ve dolayısıyla **doğanın belirlediği belli bir varoluş** tarzına göre bilinir. Dolayısıyla da hâlâ insanın **özgül** (spesifik), belirli bir yabancılaşmasıdır; ürünün de, emekten çok doğadan ötürü, özgül bir servet şekli olarak bilindiği gibi. Toprak burada hâlâ insandan bağımsız bir doğa olayı sayılmaktadır—henüz sermaye, yani **toprağın** bir görünümü olmamıştır. Ama eski dışsal servetin, sadece bir nesne olarak varolan servetin fetişizmi çok basit bir doğal ögeye indirgendiği için, ve—sadece kısmen ve belirli bir şekilde de olsa—özünün öznel varoluşunda bulunduğu anlaşıldığı için, zorunlu bir adım atılır ve servetin **genel özelliği** açıklanır, bütünsel saltıklığıyla (yani soyutlanmış olarak) **emek** bulunduğu yerden alınır ve temel **ilke** haline getirilir. Fizyokrasiye karşı **tarımın,** iktisadî görüş açısından—yani tek geçerli açıdan— başka herhangi bir iş dalından ayrılmadığı söylenmiştir; gene bu görüşe göre servetin **özü,** bu nedenle, belirli bir ögeye bağlı **özgül** bir

emek şekli değil—yani emeğin belirli bir anlatımı—**genel olarak emektir.**

Fizyokrasi, emeği servetin **özü** ilân ederek, **belirli,** dışsal, sadece nesnel servetin varlığını yadsır. Ama fizyokrasiye göre emek daha başlangıçtan beri, toprak mülkiyetinin **öznel özünden** başka bir şey değildir. (Tarihî bakımdan egemen ve kabul edilmiş tip olarak beliren mülkiyet tipinden ayrılır.) Fizyokrasi sadece toprak mülkiyetini **yabancılaşmış insana** çevirir. **Çalışmanın** (tarım) **öz** olduğunu ileri sürerek feodal özelliğini ortadan kaldırır. Ama endüstri dünyasına karşı tutumu da onu yadsımaktan başka bir şey değildir; **tarımın biricik** çalışma olduğunu söyleyerek feodal sistemi kabullenir.

Açıkça görülüyor ki endüstrinin **öznel özü** şimdi kavranıyorsa (toprak mülkiyetine karşıt endüstri, yani kendini endüstri olarak kuran endüstri), bu öz karşıtını da kapsamı içine almaktadır. Çünkü endüstri nasıl ortadan kalkan toprak mülkiyetini kendi bünyesine katıyorsa, endüstrinin **öznel özü** de aynı şekilde **toprak mülkiyetinin** öznel özünü kendi bünyesine katmaktadır.

Toprak mülkiyeti özel mülkiyetin ilk şeklidir ve endüstri başlangıçta sadece mülkiyetin özel bir biçimi olarak onun karşısına çıkar—ya da, daha doğrusu, toprak mülkiyetinin azad edilmiş kölesi olarak—ve aynı şekilde bu süreç özel mülkiyetin **öznel** özünün, **emeğin,** bilimsel olarak anlaşılması düzeyinde tekrarlanır. Emek başlangıçta yalnız **tarımsal emek** olarak görünür; ama sonra genel olarak **emek** şeklinde ortaya çıkar.

Servetin bütünü **endüstriyel** servet, **emeğin** serveti olmuştur; **endüstri** de sonuçlandırılmış emektir, tıpkı **fabrika sisteminin, endüstrinin**—emeğin—olgunlaştırılmış özü olması ve tıpkı **endüstri sermayesinin,** özel mülkiyetin sonuçlandırılmış nesnel şekli olması gibi.

Özel mülkiyetin niçin ancak bu noktada insan üze-

rindeki egemenliğini tamamlayabildiği ve en genel şekliyle dünya tarihinin çok önemli bir gücü olabildiğini şimdi anlayabiliriz.

(ÖZEL MÜLKİYET VE KOMÜNİZM. KOMÜNİST GÖRÜŞLERİN GELİŞMESİNİN ÇEŞİTLİ AŞAMALARI. BASİT, EŞİTLİKÇİ KOMÜNİZM VE İNSANÎLİKLE BİRLEŞEN SOSYALİZM OLARAK KOMÜNİZM)

Re. s. XXXIX. **Mülksüzlük** ile **mülkiyet** antitezi, **emek** ve **sermaye** antitezi olarak kavranmadıkça, **etkin bağlantısı, içsel** ilişkisi ile anlaşılmamış, belirsiz bir antitez olarak kalır—bir **çelişki** olduğu henüz anlaşılmamış bir antitez. Özel mülkiyetin ileri gelişmesinin bulunmadığı durumlarda bile bu **ilk** şeklinde anlatımını bulabilir (Eski Roma'da, Türkiye'de, v.b. olduğu gibi). Özel mülkiyetin kendisi tarafından konmuş gibi **görünmez** henüz. Ama, özel mülkiyetin mülkiyeti dışarıda bırakan **öznel** özü olarak emek ve emeği dışarıda bırakan nesnel emek olarak sermaye, kendi gelişmiş çelişki durumu olarak **özel mülkiyeti** meydana getirirler—böylece kaçınılmaz bir şekilde kendi çözümüne doğru ilerleyen dinamik bir ilişki ortaya çıkar.

Re. aynı sayfa. Kendine yabancılaşmanın **aşılması,** (transcendence-aufhaben) kendine yabancılaşma ile aynı yolu izler. **Özel mülkiyet** ilkin yalnız nesnel görünümüyle ele alınır—ama gene de özü emektir. Böylece varoluş şekli **sermaye** olur ve sermaye olarak sermayenin de ortadan kaldırılması gerekir (Proudhon). Ya da emeğin

belirli bir şekli— kısıtlı, sınırlı, dolayısıyla özgür olmayan emek—özel mülkiyetin **kötülüğünün** ve insana yabancı varoluşunun kaynağı olarak ele alınmaktadır; örneğin, fizyokratlar gibi **Fourier** de **tarımsal emeği** hiç değilse **örnek** tip sayıyor, buna karşılık **Saint-Simon** da kendi başına **endüstri emeğinin** öz olduğunu söylüyor, endüstricilerin **tek başlarına** yönetimini ve işçilerin durumunun düzelmesini istiyordu. Son olarak, **komünizm**, ortadan kaldırılmış özel mülkiyetin **olumlu** anlatımıdır— ilkin **evrensel** özel mülkiyet olarak. Bu ilişkiyi bir **bütün** olarak kucaklayarak, komünizm şudur:

(1) İlk şekliyle bu ilişkinin sadece bir **genellemesi** ve **sonuçlanması.** İki bakımdan böyle olduğu görülür: bir yandan, **maddî** mülkiyetin egemenliği öylesine büyüktür ki **özel mülkiyet** olarak sahip olunamayacak her şeyi yok etmek istemektedir. Yeteneği, v.b. **zorla** sayutlamak istemektedir. Çünkü biricik hayat, varoluş amacı doğrudan doğruya, fiziksel şekilde **sahip olmaktır. İşçi** kategorisi ortadan kaldırılmaz, bütün insanları içine alacak şekilde genişletilir. Özel mülkiyet ilişkisi, topluluğun şeyler dünyasıyla ilişkisi olarak süregelir. Son olarak, evrensel özel mülkiyeti özel mülkiyetin karşısına çıkarma hareketi, **evliliğin** (evlilik şüphesiz ki **özel mülkiyetin bir şeklidir)** karşısına, bir kadının **topluluksal** ve **ortak** mülkiyet olduğu **kadınlar topluluğunu** çıkarmak gibidir. **Kadınlar topluluğu** fikri bu henüz bütünüyle kaba ve düşüncesiz komünizmin **gizini** (sırrını) ele vermektedir. Kadın nasıl evlilikten genel fahişeleşmeye (50) geçiyorsa, bütün servet dünyası da (yani, insanın nesnel tözü) özel mülkiyet sahibinin tek başına evlilik ilişkisinden toplu-

(50) Fahişeleşme, **işçinin** genel fahişeleşmesinin **özgül** anlatımıdır, ve bu ilişkiye yalnız fahişe değil, onu fahişeleştiren de (bu ikincisininki daha büyük bir alçalmadır) düştüğüne göre, kapitalist, v.b. de bu kategoriye girerler.

luk içinde genel fahişeleşme durumuna geçmiş olur. İnsanin **kişiliğini** her alanda olumsuzlamakla, bu tip komünizm özel mülkiyetin mantıklı anlatımından başka bir şey değildir, ve olumsuzlama da zaten buradadır. Genel **kıskançlığın** bir güç olarak kendini meydana getirmesi bir maskedir ve bunun arkasında **açgözlülük** kendini yeniden oluşturur ve doyurur, ancak bunu **bir başka** yoldan yapmış olur. Her özel mülkiyet parçasının düşünceleri—her parçanın içinde yatan—ortak bir düzeye indirgeme isteği ve kıskançlık şekline girerek **hiç değilse** bütün **daha zengin** özel mülkiyete karşı çıkar, öyle ki bu istek ve kıskançlık sonunda rekabetin özünü meydana getirir. Kaba komünizm, **önceden tasarlanmış** bir asgariden başlayarak bu ortak düzeye indirgeme isteğinin ve kıskançlığın son noktasına varmasından başka bir şey değildir. **Belirli, sınırlı** bir standardı vardır. Özel mülkiyetin böylece ortadan kaldırılmasının insanların gerçekten mülkiyete sahip olmalarından ne kadar uzak olduğu, bütün kültür ve uygarlık dünyasının soyut bir şekilde olumsuzlanmasıyla anlaşılmaktadır; **yoksul** ve **bir şey istemeyen** insanın **doğal olmayan** basitliğine geri dönülmektedir, oysa bu insan özel mülkiyetin ötesine geçmek bir yana, özel mülkiyete varmayı bile başaramamıştır.

Topluluk, sadece bir **emek** topluluğudur, ve topluluk sermayesinden herkese eşit **ücret** verilmektedir—**topluluk** evrensel kapitalisttir. İlişkinin iki yanı da **hayalî** bir evrenselliğe yükseltilmiştir—**emek,** herkesin içine konduğu bir durum, **sermaye** ise topluluğun kabul edilmiş evrenselliği ve gücüdür.

Topluluk şehvetinin ganimeti ve hizmetçisi olarak **kadına** yaklaşımda, insanın kendi için varoluşundaki sonsuz alçalma dile gelir, çünkü bu yaklaşımın gizi **belirsiz olmayan,** kesin,**düpedüz** ve apaçık bir şekilde **erkek-**

le kadının ilişkisini ve **dolaysız** ve **doğal** çoğalma ilişkisinin ele alınış tarzını göstermektedir. İnsanla insanın dolaysız, doğal ve zorunlu ilişkisi, **erkekle kadının** ilişkisidir. İki cinsin bu **doğal** ilişkisinde insanın doğayla ilişkisi doğrudan doğruya insanın insanla ilişkisidir ve gene aynı şekilde insanla ilişkisi doğrudan doğruya doğayla ilişkisidir—kendi **doğal** işlevidir (fonksiyonudur). Böylelikle bu ilişkide, insan özünün insan için ne dereceye kadar doğa olduğu, ya da doğanın ne dereceye kadar insan için insanın insanca özü olduğu, **duyusal olarak görünür,** gözlemlenebilir bir **olguya** indirgenir. Onun için bu ilişki ile insanın bütün gelişme düzeyi yargılanabilir. Bu ilişkinin özelliğinden, bir **tür varlığı, insan olarak insanın,** ne dereceye kadar kendi bilincine vardığı, kendini kavradığı anlaşılır; erkekle kadının ilişkisi, insanla insanın **en doğal** ilişkisidir. Bu yüzden bu ilişki insanın **doğal** davranışının ne dereceye kadar **insanî** olduğunu, ya da içindeki **insanî** özün ne dereceye kadar **doğal** bir öz olduğunu, **insanî özelliğinin onun için** ne dereceye kadar **doğal** olabildiğini gösterir. Bu ilişkide ayrıca, insanın **gereksemesinin** ne dereceye kadar **insanî** bir gerekseme olduğu da görülür; dolayısıyla, bir kişi olarak **öteki** kişinin ne dereceye kadar insanın gereksemesi olduğu—insanın kendi bireysel varoluşunda aynı zamanda toplumsal bir varlık olduğunun ne dereceye kadar gerçekleştiği görülmüş olur. Özel mülkiyetin ilk ortadan kaldırılışı—**kaba** komünizm—böylece, kendini **olumlu topluluk** olarak yerleştirmek isteyen özel mülkiyetin **yüzeye çıkışının** bir **şeklidir** sadece.

(2) Komünizm ya (a) hâlâ politik bir özellik taşımaktadır, demokratik ya da despotiktir; ya da (b) devletin ortadan kalkmasıyla henüz tamamlanmamıştır ve hâlâ özel mülkiyetin etkisindedir (yani insanın yabancılaşmasının etkisindedir). Her iki şekilde de komünizm

insanın kendine dönüşü ya da kendisiyle yeniden bütünlenmesi, insanın kendine yabancılaşmasının aşılması olduğunu bilir; ama henüz özel mülkiyetin olumlu özünü ve gereksemenin **insanî** özelliğini kavrayamadığı için, özel mülkiyetin tutsağı olur ve etkisinden kurtulamaz. Kavramı anlamış, ama özünü kavrayamamıştır.

(3) **Özel mülkiyetin,** ya da **insanın kendine yabancılaşmasının olumlu** şekilde aşılması ve dolayısıyla **insanî** öze insan tarafından ve insan için gerçekten **sahip olunması** olarak **komünizm;** böylece **toplumsal** (yani insanî) bir varlık olarak insanın kendisine tam dönüşü olan komünizm—daha önceki gelişmelerin bütün servetiyle gerçekleştirilen, bilinçli bir dönüş. Bu komünizm, tam gelişmiş doğalcılık (naturalizm) olarak hümanizmle eşittir ve tam gelişmiş hümanizm olarak da doğalcılıkla eşittir; insanla doğa ve insanla insan arasındaki çatışmanın **gerçek** çözümüdür—varoluşla öz, nesneleşme ile kendini-pekiştirme, özgürlük ile zorunluk, birey ile tür arasındaki kavganın gerçek çözümüdür. Komünizm, tarihin çözülmüş bilmecesidir, ve kendisinin **bu** çözüm olduğunu bilir.

Dolayısıyla tarihin bütün akışı, hem kendi doğuşunun **gerçek** edimi (empirik varoluşunun doğum edimi) hem de düşünen bilinçliliği için, **oluşmasının kavranmış** ve **bilinen** sürecidir. Öteki, hâlâ olgunlaşmamış komünizm ise, özel mülkiyete karşı birtakım bağlantısız tarihî olaylar arasında, kendine **tarihî** bir tanıtlama—varoluş alanında bir tanıtlama—arar durur ve tarihî süreçten tek tek aşamalar çekip çıkararak, kendi tarihî şeceresi tanıtlanmış diye ilgiyi bunların üzerinde toplamaya çalışır (özellikle Cabet, Villegardelle, v.b. bunu yapmaktadırlar.). Bu tutumuyla bu sürecin büyük kısmının kendi iddialarıyla çeliştiğini, ve, böyle bir şey eskiden ol-

muşsa bile, **geçmişte** olmasının, **özsellik** iddiasını yalanladığını açıkça gösterir.

Bütün devrimci hareketin gerek empirik, gerekse kuramsal temelini **özel mülkiyet** hareketinde—kesin söylemek gerekirse, iktisadî harekette—zorunlukla bulacağını görmek kolaydır.

Bu **maddî,** dolaysızca **duyusal** özel mülkiyet, **yabancılaşmış insan** hayatının maddî duyusal anlatımıdır. Hareketi—üretim ve tüketim—şimdiye kadarki bütün üretim hareketinin **duyusal** olarak gösterilmesidir—yani, insan gerçekliğinin gerçekleştirilmesidir. Din, aile, devlet, hukuk, ahlâk, bilim, sanat, v.b., sadece **tikel** üretim tarzlarıdır ve genel yasaya uyarlar. **İnsan** hayatına sahip çıkılması anlamında **özel mülkiyetin** olumlu şekilde aşılması, böylece, bütün yabancılaşmaların olumlu şekilde aşılması demektir—yani, insanın dinden, aileden, devletten, v.b., kendi **insanî,** yani **toplumsal** varoluş tarzına dönmesi demektir. Dinî yabancılaşma yalnızca **bilinçlilik** alanında, insanın iç hayatındadır, oysa iktisadî yabancılaşma, **gerçek hayattaki** yabancılaşmadır; aşılması da dolayısıyla iki görünümü birden kapsar. Açıkça görülmektedir ki çeşitli uluslar arasındaki hareketin **başlangıç** aşaması, halkın gerçek ve kendileri için **sahici** hayatının kendini daha çok bilinçlilikte ya da dışsal hayatta göstermesine bağlıdır—daha ideal ya da gerçek olmasına dayanır. Komünizm ilkin **(Owen)** tanrıtanımazlıkla başlar; ama tanrıtanımazlık başlangıçta **komünizmden** çok uzaktır; henüz büyük ölçüde bir soyutlamadır.

Onun için tanrısızlığın insanseverliği başlangıçta sadece soyut, **felsefî** insanseverliktir, oysa komünizmin insanseverliği daha başından **gerçektir** ve doğrudan doğruya **eyleme** yönelir.

Şimdi olumlu şekilde ortadan kaldırılmış özel mülkiyet öncülüğünde insanın nasıl insanı, kendini ve öteki

insanı yarattığını görüyoruz; nesne, kendi bireyselliğinin dolaysız cisimleşmesi olduğu için, aynı anda hem öteki insan için onun kendi varoluşu, hem öbür insanın varoluşu, hem de onun için bu varoluştur. **Aynı** şekilde, hem emek maddesi hem de özne olarak insan, hareketin gerek başlangıç noktası, gerekse sonucudur (işte bu olguda, **başlangıç noktasını** meydana getirmeleri gerekliliğinde, özel mülkiyetin tarihî **zorunluğu** yatmaktadır). Böylece **toplumsal** özellik bütün hareketin genel **özelliği** olur: toplum nasıl **insan olarak insanı** üretiyorsa, o da toplumu **üretmektedir.** Etkinlik ve tüketim, gerek içerikleri, gerekse **varoluş tarzları** bakımından, **toplumsaldırlar: toplumsal** etkinlik ve **toplumsal** tüketim; doğanın **insanî** özü ilkin yalnız **toplumsal** insan için vardır; çünkü yalnız burada doğa onun için—onun öteki için varoluşu ve ötekinin onun için **varoluşu—insan dünyasının** hayat ögesi olarak, **isanla bağı** şeklinde varolur; yalnız burada doğa onun **insanî** varoluşunun **temeli** olarak varolur; yalnız burada onun kendi **doğal** varoluşu **insanî** varoluşu olur ve doğa insanlaşır. Böylece **toplum** insanla doğanın tamamlanmış töz birliği—doğanın gerçek dirilişi—insanın doğalcılığı ile doğanın insancılığının (hümanizm) tamamlanışıdır.

Toplumsal etkinlik ve toplumsal tüketim hiçbir zaman **sadece dolaysız** bir topluluk etkinliği ve dolaysız bir **topluluk** tüketimi şeklinde varolmazlar; ama **topluluk** etkinliği ve **topluluk** tüketimi—yani, başka insanlarla **gerçek bir birlik** içinde ortaya çıkan ve dolaysızca pekiştirilen etkinlik ve tüketim—toplumsallığın böyle **dolaysız** bir anlatımının, etkinliğin içeriğinin gerçek özelliğinden doğduğu ve tüketimin özelliğine yeterli olduğu durumlarda gerçekleşir.

Ama ben **bilimsel** olarak etkinsem, v.b.—başkalarıyla doğrudan doğruya birlikte olarak pek yapamadığım

bir etkinliğe girmişsem—o zaman **toplumsal** olurum, çünkü bir **insan** olarak etkinimdir. Etkinliğimin gereci bana toplumsal bir ürün olarak verilmiştir (düşünürün etkin olduğu dil bile böyledir); bundan başka, **kendi** varoluşum toplumsal etkinlik **olur**, ve böylece kendimi ne duruma getirmişsem, toplum için kendimi o duruma getirmiş olurum ve kendimin bir toplumsal varlık olarak bilincindeyimdir.

Günümüzde **genel** bilinç gerçek hayattan bir soyutlamadır ve bu yüzden hayatla antagonistik bir karşıtlık içindedir; ama gene de benim **genel** bilincim, **yaşayan** biçimi **gerçek** topluluk, toplumsal yapı olan şeyin **kuramsal** biçimidir sadece. Bunun sonucunda, genel bilincimin bir etkinlik olarak **etkinliği,** benim bir toplumsal varlık olarak **kuramsal** varoluşumdur.

Kaçınılması gereken şey, bireyle karşı karşıya bir soyutlama olarak «Toplum»un yeniden kurulmasıdır. Birey, **toplumsal varlıktır.** Hayatı, başkalarıyla birlikte yaşanan **topluluk** hayatının dolaysız şekli gibi görünmese bile—dolayısıyla **toplumsal hayatın** anlatımı ve doğrulanmasıdır. Bireyin varoluş tarzı, tür hayatının daha **tikel** ya da daha **genel** bir tarzı, ya da türün hayatı daha **tikel** ya da daha **genel** bir birey hayatı olabilir—böylesi kaçınılmazdır zaten—insanın bireysel ve türsel hayatı **değişik** değildir.

İnsan **türünün bilincinde** olmakla gerçek **toplumsal hayatını** doğrular ve sadece gerçek varoluşunu bir de düşüncede tekrarlamış olur, ve gene aynı şekilde tür varlığı kendini tür-bilinçliliğinde doğrular ve düşünen bir varlık olarak genelliğinde **kendisi** içindir.

Dolayısıyla insan **tikel** bir birey de olsa (zaten onu bir birey, gerçek **bireysel** bir toplumsal varlık yapan şey tikelliğidir), aynı zamanda **tümelliktir**—ülküsel tümellik—kendi için var olan deneylenmiş toplum ve düşünce-

nin öznel varoluşudur; toplumsal varoluşun bilinçliliği ve gerçekten zevkine varılması olarak, ve insanın hayat-etkinliğinin toplamı olarak gerçek dünyada varolur.

Düşünmek ve olmak böylece şüphesiz ki birbirlerinden **ayrıdırlar**, ama aynı zamanda birbirleriyle **birlik** içindedirler.

Ölüm, türün **belirli** bireye karşı sert zaferi gibidir ve görünüşte bu birlikle çelişir. Ama belirlenmiş birey sadece **belirlenmiş tür varlığıdır**, ve dolayısıyla ölümlüdür.

(4) **Özel mülkiyet** insanın kendi için **nesnel** oluşunun ve aynı zamanda kendine yabancı ve insanlıkdışı bir nesne oluşunun duyusal anlatımıdır; hayatını ileri sürüşünün hayatını dışlaştırması, kendini gerçekleştirmesinin gerçekliğini yitirmesi, **yabancı** bir gerçeklik olduğunu dile getirir: bunun tersi, yani özel mülkiyetin olumlu şekilde aşılması—yani, insanî öze, insanî hayata, nesnel insana ve insanî **başarılara**, insan tarafından ve insan için **duyusal** şekilde sahip çıkılması—**dolaysız**, tekyanlı bir **doyum** olarak anlaşılmamalıdır—bu, sadece **sahip olma, malik olma** değildir. İnsan tümel özüne tümel bir tarzda, yani, bütün bir insan olarak sahip çıkar. Dünyayla **insanî** ilişkilerinin her biri—görme, işitme, koklama, tatma, duyma, düşünme, bilincinde olma, sezme, isteme, davranma, sevme—sözün kısası, bireysel varlığının bütün organları, doğrudan doğruya toplumsal olan organları gibi, **nesnel** yönelimlerinde ya da **nesneye doğru yönelimlerinde**, o nesneye sahip çıkarlar, **insanî** dünyaya sahip çıkarlar (51); bu, insan **yeterliliği** ve insanın **acı çekmesidir**, çünkü acı çekme, insanî şekilde kavrandığında, insanda benliğin zevkine varılmasıdır.

Özel mülkiyet bizi öylesine sersemletmiş ve tek-yan-

---

(51) Bu yüzden insan, **özü** ve **etkinliklerinin belirlenmesi** kadar çeşitlidir.

lı kılmıştır ki, ancak malik olduğumuz bir nesne **bizimdir**—bizim için sermaye olarak varolduğunda, ya da doğrudan doğruya sahip olunduğunda, yendiğinde, içildiğinde, giyildiğinde, içinde oturulduğunda, v.b.,—sözün kısası, tarafımızdan **kullanıldığında** bizimdir. Mülkiyetin bütün bu dolaysız gerçekleşmelerini özel mülkiyet **yaşama araçları** sayar, ve araç olarak hizmet ettikleri hayat **özel mülkiyetin hayatı;** emek, ve sermayeye dönüştür.

Bütün bu fiziksel ve zihnî duyular yerine, böylece, **bütün** bu duyuların yabancılaşması, **malik olma** gelmiştir. İnsanın, iç zenginliğini dış dünyaya vermesi için bu saltık yoksulluğa indirgenmesi gerekiyordu. **(«Malik olma»** kategorisi için, bkz. Hess, **Twenty-One Sheets.)** (52)

Özel mülkiyetin aşılması bu yüzden tüm insan duyularının ve yüklemlerinin tam **kurtuluşudur;** ama kurtuluş, bu duyular ve yüklemler, öznel ve nesnel bakımdan, **insanî** oldukları için gerçekleşir. Göz, **insanî** bir göz olmuştur ve **nesnesi** de, toplumsal, **insanî** bir nesnedir—insandan insana oluşan bir nesne. **Duyular** dolayısıyla kendi pratiklerinde **kuramcı** olmuşlardır. **Nesneye,** nesne için, kendilerini ilişkin kılmaktadırlar, ama nesne kendisi de kendisi için ve insan için **nesnel bir ilişkidir.** (53) Bunun sonucunda gerekseme ve doyum **bencil** özelliklerini yitirir, doğa da basit kullanılma **yararlılığını** yitirerek **insanî** yararlılık olur.

Aynı yoldan, başka insanların duyuları ve doyumları benim **kendi** malım olmuştur. Onun için, bu dolaysız organların yanı sıra, **toplumsal** organlar toplum **şeklinde** gelişirler; böylece, örneğin, başkalarıyla doğrudan doğruya bağlantılı olarak girişilmiş bir etkinlik, benim

(52) **Einundzwanzig Bogen aus des Schweiz,** Erste Teil. Zürich und Winterthur, 1843, s. 329.—**Ed.**

(53) Pratikte kendimi bir şeye insanca ilişkin kılmam için, o şeyin kendini insana insanca ilişkin kılması gerekir.

kendi hayatımı **dile getiren** bir organ, ve **insan** hayatına sahip olmanın bir tarzı olmuştur.

Herkesin bildiği gibi **insanî** gözün vardığı doyum, kaba, insanî-olmayan gözün doyumundan, insanî kulağın doyumu, kaba kulaktan, v.b., farklıdır.

Özetleyecek olursak: nesne insan için **insanî** bir nesne ya da nesnel insan olduğundan, insan kendi nesnesinde kaybolmaktan kurtulur. Bu da ancak nesnenin insan için **toplumsal** bir nesne olmasıyla ve insanın da kendisi için toplumsal bir varlık olmasıyla gerçekleşir, ve toplum bu nesnede insan için bir varlık olur.

Dolayısıyla, bir yandan, nesnel dünya her yerde toplumdaki insan için insanın özsel güçlerinin dünyası olduğunda (54)—insan gerçekliği, ve bu yüzden **kendi** özsel güçlerinin gerçekliği—bütün **nesneler** insan için **kendisinin nesneleşmesi,** bireyselliğini pekiştiren ve gerçekleştiren nesneler, onun **kendi** nesneleri olurlar; yani, **insan kendisi** nesne olur. Nesnelerin **onun** oluş tarzı, **nesnelerin özelliğine** ve **buna** uyan **özsel gücün** özelliğine bağlıdır; çünkü olumlamanın (affirmation) belirli, **gerçek** tarzını biçimlendiren, bu ilişkinin **belirlenmişliğidir.** Bir nesne **göze, kulağa** olduğundan başkadır ve gözün nesnesi **kulağın** nesnesinden ayrıdır. Her özsel gücün özelliği kendi **özel özüdür,** ve dolayısıyla kendi özel nesneleştirme tarzı, **nesnel olarak gerçek** yaşayan **varlığıdır.** Böylece insan nesnel dünyada yalnızca düşünme edimiyle değil, **bütün** duyularıyla da olumlanır.

Öte yandan, bütün bunlara öznel görünümleriyle de bakabiliriz: insanın musiki duygusunu ancak musiki uyandırabilir ve musikiden anlamayan kulak için en güzel musikinin bile bir anlamı yoktur; dolayısıyla musiki

---

(54) Özsel güçler — **Wesenskräfte:** yani, özsel yaradılışımın, kendi varlığımın parçası olarak bana ait olan güçler.—**Ed.**

bir nesne değildir, çünkü benim nesnem sadece benim özsel güçlerimden birinin pekiştirilmesi olabilir; ve bir nesne duygusu benim için, **bendeki** duyu oranında varolabileceğine göre (ancak kendine uyan bir duyu için anlamı olabileceğine göre), toplumsal insanların duyuları toplumsal olmayan insanların duyularından çok farklıdır. Musikiden anlayan bir kulak, şeklin güzelliğini anlayan bir göz gibi insan duyusallığının öznel zenginlikleri, kısacası, kısmen geliştirilip kısmen yaratılmış **insanî** güçler olan, ve insanca zevk alabilen duyular, insanın nesnel olarak açılan özsel zenginliğinden doğabilir ancak. Çünkü beş duyudan başka zihnî ve pratik denilen duyular da (istem, sevgi, v.b.), sözün kısası, **insan** duyuları ve duyuların insanlığı, insanın nesnesinin varoluşunun bir sonucu, **insanîleştirilmiş** doğa'nın bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Beş duyunun **oluşması**, şimdiye kadarki dünya tarihinin sonucudur.

Basit gereksemelerin sınırlandırdığı **duyuların** anlamı da **kısıtlıdır.** Aç kalmış bir insan için besinin insanî şekli değil, besin olarak soyut özü varolabilir ancak. Böyle bir besin en kaba saba bir biçimde de elde edilebilir ve aç kalmış bir insanın yemek yemesiyle bir **hayvanın** yemesi arasındaki ayrımın ne olduğunu söyleyemeyiz. Yoksul, sıkıntı içindeki adamın gözü en güzel oyunu bile görmez; madenleri işleyen insan onların yalnızca piyasa fiyatlarını düşünür, madenin güzelliğini ya da benzersizliğini düşünmez. Madenler biliminden haberi yoktur. Dolayısıyla insan özünün nesneleştirilmesi, hem kuramsal hem de pratik bakımdan, insanî hayatın ve doğal hayatın büyük zenginliğini karşılayan **insanî duyular** yaratmak anlamına geldiği kadar, insanın **duyularını insanîleştirmek** anlamına da gelir.

Özel mülkiyetin hareketiyle, yoksulluğu ve zenginliğiyle—ya da maddî ve manevî zenginliği ve yoksullu-

ğuyla—çiçek açmaya başlayan toplum bu **gelişme** için gerekli bütün gereçleri hazır olarak bulur: aynı şekilde, **yerleşmiş** toplum, kendi kalıcı gerçekliği olarak, varlığının olanca zenginliğiyle insanı yaratır— **en derin anlamında bütün duyularını edinmiş zengin** insanı yaratır.

Özellikle nesnelliğin, manevilikle maddeciliğin, etkinlikle acı çekmenin, toplumsal durumdaki antitezler olarak, antitetik özelliklerini, ve böylelikle varoluşlarını nasıl yitirdikleri görülmektedir; insanın pratik enerjisi sayesinde, **kuramsal** antitezlerin nasıl **ancak pratik** bir yoldan çözülebileceği de ayrıca görülmektedir. Dolayısıyla bunların çözümleri bilgi sorunuyla ilgili değildir, **gerçek** bir hayat sorunudur, ve felsefe bunu **sadece** kuramsal bir sorun olarak ele aldığı için bir çözüm de bulamamıştır.

Çalışma tarihi ve çalışmanın yerleşmiş **nesnel** varoluşu, **insanın özsel güçlerinin açık** kitabıdır, insan **psikolojisinin** duyularına açılan yoldur. Şimdiye kadar bu, insanın **özsel varlığı** ile ayrılmaz bağlantısı içinde ele alınmamış, sadece dışsal bir yararlılık ilişkisi içinde ele alınmıştı, çünkü bir yabancılaşma dünyasında yaşayan insanlar, insanın genel varlık tarzını—din ya da politika olarak soyut-genel özelliğiyle tarih, sanat, edebiyat, v.b., —insanın özsel güçlerinin ve **insanın türsel-etkinliğinin** gerçekliği saymışlardı. Şimdi insanın **nesneleşmiş özsel güçlerini, duyusal, dışlaşmış, faydalı nesneler** şeklinde, **normal maddî çalışmada** ortaya çıkan yabancılaşma şeklinde görüyoruz (bu, genel bir hareketin bir parçası olarak kabul edilebilir ve o hareket de çalışmanın belirli bir parçası olarak kabul edilebilir, çünkü şimdiye kadarki bütün insan etkinliği emek—yani, çalışma—kendine yabancılaşmış etkinlik olmuştur).

En çağdaş ve en kolay algılanabilir bu tarih parçasını anlayamadan bir **psikoloji,** sahici, kapsamlı, **gerçek** bir bilim olamaz. İnsan emeğinin bu büyük parçasından

hoppaca soyutlamalar çıkaran ve kendi eksikliğinin bile bilincine varamayan, ve insan çabalarının büyük zenginliğini anlatmak için tek bir kelime, **«gereksemę», «basit gereksemę»** den başka bir söz bulamayan bir bilimden ne bekleyebiliriz?

Doğa bilimleri büyük bir etkinlik göstermiş ve gittikçe büyüyen bir gereçler yığını biriktirmişlerdir. Ama onlar felsefeye ne kadar uzaksa felsefe de onlardan o kadar uzak kalmıştır. Bir anlık birleşmeleri sadece bir **hâyaldi.** Birleşme isteği vardı, ama birleşme yolu yoktu. Tarih bile, doğa bilimlerinden, bireysel büyük buluşlardan doğma bir aydınlanma ve yararlılık etkeni olarak ara sıra faydalanır. Ama doğa bilimleri endüstri yoluyla **pratikte** insan hayatına sızmış ve insan hayatında dönüşümler yaratmıştır; insanlıktan uzaklaştırmayı doğrudan doğruya doruğuna vardırdığı halde aynı zamanda insanın kurtuluşunu da hazırlamıştır. **Çalışma** doğanın, dolayısıyla doğa bilimlerinin, insanla **edimli,** tarihî ilişkisidir. Onun için çalışma, insanın **özsel güçlerinin dışsal** görünümü olarak anlaşılırsa, doğanın **insanî** özü ya da insanın **doğal** özü de anlaşılmış olur. Bunun sonucunda, doğa bilimleri soyut bir şekilde maddeci—ya da, daha doğrusu, idealist—yönsemini yitirecek, yabancılaşmış bir şekilde de olsa, insanın edimli hayatının temeli olduğu gibi, **insan** biliminin de temeli olacaktır. Hayat için **bir** temel, **bilim** için de bir başka temel, **a priori** bir yalandır. İnsan tarihinde yer alan doğa—insan toplumunun doğuşu—insanın **gerçek** doğasıdır; dolayısıyla çalışma yoluyla ortaya çıkan doğa, **yabancılaşmış** bir şekilde de olsa, gerçek **antropolojik** doğadır.

Duyu-algısı (bkz. Feuerbach) bütün bilimlerin temeli olmalıdır. Bilim, duyu-algısından hem **duyusal** bilinçlilik, hem de **duyusal** gereksemę şeklinde yola çıkarsa—yani, doğadan kalkarak yola çıkarsa—**gerçek** bilim

olur. Bütün tarih, «**insan**»ın **duyusal** bilinçlilik nesnesi olması, ve «insan olarak insanın» gereksemelerinin, (doğal, duyusal) gereksemeler olmasının hazırlığıdır. Tarih kendisi, **doğal tarihin gerçek** bir parçasıdır—doğanın insanlaşmasının. Doğa bilimleri zamanla insan bilimini de kapsamına alacak ve aynı şekilde insan bilimi doğa bilimini içerecektir: bir **tek** bilim olacaktır.

İnsan, doğa biliminin dolaysız nesnesidir: çünkü insan için dolaysız, **duyusal doğa**, doğrudan doğruya, insan duyusallığıdır (iki deyim aynıdır zaten)—insan için duyusal bir şekilde var olan **öteki** insan şeklinde dolaysızca sunulmuştur. Çünkü kendi duyusallığı ilkin **öteki** insan yoluyla kendisi için insan duyusallığı şeklinde varolur. Ama **doğa, insan biliminin** dolaysız nesnesidir: insanın ilk nesnesi—insan—doğadır, duyusallıktır; belirli insanî duyusal özsel güçler, ancak genel olarak doğal dünyanın biliminde kendilerinin bilincine varabilirler, çünkü kendi nesnel gerçekleşmelerini sadece **doğal** nesnelerde bulabilirler. Düşünce ögesinin kendisi—düşüncenin yaşayan anlatım ögesi—**dil**—duyusal bir özelliğe sahiptir. Doğanın **toplumsal** gerçekliği ve **insanî** doğa bilimi, ya da **insanla ilgili doğa bilimi**, özdeş terimlerdir.

Politik iktisadın **servet** ve **yoksulluğu** yerine, **zengin insan** ve zengin **insanî** gereksemenin nasıl geleceği görülmektedir. **Zengin** insan, insanca hayat-etkinlikleri, toplamına **gerekseme duyan** insandır—kendi gerçekleşmesi bir iç zorunluk, **gerekseme** şeklinde varolan insan. İnsanın yalnız **zenginliği** değil, **yoksulluğu** da—sosyalizmde—eşit derecede insanî ve dolayısıyla toplumsal bir önem kazanır. Yoksulluk, insana en büyük zenginlik gereksemesini, yani **öteki** insana gereksemeyi yaşatan edilgin bağdır. Nesnel varlığın benim üzerimdeki egemenliği, özsel etkinliğimin duyusal taşması ve çoşkusu, **duygudur** ve duygu burada benim varlığımın **etkinliği** olur.

(5) Bir **varlık** ancak kendi iki ayağı üzerinde durduğu zaman kendini bağımsız sayar; ve ancak kendi **varoluşunu** kendine borçlu olduğunda iki ayağı üzerinde durabilir. Bir başkasının lutfuyla yaşayan kişi, bağımlı bir varlık olarak görür kendini. Ama besinimi bir başkasına borçlu olduktan başka, **hayatımı** da o başkası **yaratmışsa**, ve **hayatımın kaynağıysa,** ben bütün bütün başkasının lutfuyla yaşıyorum demektir. Yaratılmam değilse de, hayatımın bu çeşitten kendi dışında bir kaynağı ister istemez vardır. Bu yüzden **Yaratma,** halk bilincinden silinmesi güç bir fikirdir. Doğanın ve insanın kendinden doğmuş varlığını **kavrayamaz,** çünkü böyle bir şey pratik hayatta **elle tutulur** her şeye aykırıdır.

Yeryüzünün yaratılışı efsanesi, yeryüzünün doğuşunu anlatan bilimden, yani yeryüzünün oluşmasını, doğuşunu bir süreç, bir kendini-yaratma süreci olarak anlatan bilimden esaslı bir darbe yemiştir. **Generatio aequivoca** (55), yaratma kuramının tek pratik yalanlamasıdır.

Şimdi tek başına bireye, Aristoteles'in söylemiş olduğu şeyi söylemek kolaydır. Sen doğumunu annenle babana borçlusun; dolayısıyla iki insanın çiftleşmesi—insanların türsel bir davranışı—bir insan yarattı. Dolayısıyla görüyorsun ki fiziksel bakımdan bile insan varoluşunu insana borçludur. Onun için yalnız **bir** görünüme bağlı kalıp, «Babam kimden doğdu? Onun büyükbabasını kim doğurdu?» diye bitimsizce sürüp gidecek soruşturmaya girişmemelisin. Aynı zamanda, bu çizgide duyusal olarak algılanabilen **döngüsel** (dairevî) **hareketi** de görmelisin: **insan** çoğalmasında hep kendini tekrarlar ve böylece hep özne olarak kalır. Ama belki de şöyle cevap vereceksin: «Bu hareketi kabul ediyorum; ama bana habire ilk insanın ve bir bütün olarak doğanın nereden

(55) Kendiliğinden oluşma.—**Ed.**

doğduğunu sordurtan şey nedir?» Buna sadece şu cevabı verebilirim: «Sorduğun soru bir soyutlamanın ürünüdür. Bu soruya nasıl vardığını sor kendine. Sorunu, sapık olduğu için cevaplandıramayacağım bir görüş açısından koyup koymadığını sor kendine. Bu soy çizgisinin akılcı bir zihin için varolup olamayacağını sor kendine. Doğanın ve insanın yaratılışını sorduğunda, insan ve doğaya dayanarak bir soyutlama yapıyorsun. Onları **varolmayan** şeyler olarak koyuyorsun, sonra da benim onların **varolan** şeyler olduklarını tanıtlamamı bekliyorsun. Soyutlamandan vazgeç, o zaman sorudan da vazgeçeceksin. Yok ille de soyutlamandan vazgeçmeyeceksen, o zaman tutarlı ol ve insanla doğanın **varolmayan** şeyler olduklarına inandığına göre, kendinin varolmadığına inan, çünkü sen de hiç şüphesiz insan ve doğasın. Düşünme ve bana sorma, çünkü düşündüğün ve sorduğun anda, insanın ve doğanın varoluşuna dayanarak yaptığın soyutlamanın anlamı kalmıyor. Yoksa, her şeyin hiçbir şey olduğunu söyleyecek ama kendin var olmak isteyecek kadar bencil misin?»

Şöyle cevap verebilirsin: «Ben doğanın hiçliğini koymak istemiyorum. **Doğuşunu** soruyorum, bir anatomiciye kemiklerin oluşmasını sorduğum gibi.»

Ama sosyalist insan için **dünyanın tarihi denen şeyin tümü,** insanın emeği yoluyla insanın yaratılmasından başka bir şey olmadığına göre, doğanın insan için oluşumundan başka bir şey olmadığına göre, kendi **doğumunun,** kendi **oluşum sürecinin** yalanlanamaz ve göze görünür tanıtı gene kendisidir. İnsanın ve doğanın **gerçek varoluşu** pratik, duyusal ve algılanabilir olduğuna göre—insan insan için doğanın varlığı, ve doğa insan için insanın varlığı olduğuna göre—**dışlaşmış** bir varlık, doğanın ve insanın üzerinde bir varlık sorunu—doğanın ve insanın önemsizliğini kabul etmeyi ima eden bir so-

run—pratikte olanaksızlaşmıştır. Bu önemsizliğin yadsınması olarak **tanrıtanımazlık,** artık bir anlam taşımamaktadır, çünkü tanrıtanımazlık **Tanrı'nın olumsuzlanmasıdır,** ve **insanın varoluşunu** bu olumsuzlama yoluyla ortaya koymaktadır; ama sosyalizm olarak sosyalizmin böyle bir aracılığa gereksemesi yoktur. Sosyalizm, **öz** olarak, insanın ve doğanın **pratik ve kuramsal duyusal bilinçliliğinden** kalkarak yola çıkar. Sosyalizm artık dinin ortadan kaldırılması aracılığıyla meydana gelmeyen, insanın **olumlu şekilde kendi bilincine varışıdır:** ve gene aynı şekilde **gerçek hayat** insanın, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması aracılığıyla, **komünizm** aracılığıyla meydana gelmeyen, olumlu gerçekliğidir. Komünizm, olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak konumdur (position) ve dolayısıyla insanın kurtuluşu ve iyileşmesi sürecinde tarihî gelişmenin bir sonraki aşaması için zorunlu olan edimli (actual) evredir. **Komünizm** yakın geleceğin zorunlu kalıbı ve dinamik ilkesidir, ama komünizm olarak komünizm (56), insan gelişmesinin hedefi, insan toplumunun yapısı değildir.

---

(56) «Komünizm olarak komünizm» derken Marx burada Babeuf ve arkadaşlarının önerdiği basit, eşitlikçi komünizmi anlatmak istiyor.—**Ed.**

(ÖZEL MÜLKİYETİN OLDUĞU YERLERDE VE SOSYALİZMDE İNSAN İSTEKLERİNİN ANLAMI. FAZLA SERVET İLE ENDÜSTRİYEL SERVET ARASINDAKİ AYRIM. BURJUVA TOPLUMUNDA İŞ BÖLÜMÜ)

(7) Sosyalizmde insan gereksemelerinin **servetinin** nasıl bir önemi olduğunu ve böylece **yeni bir üretim tarzı** ile yeni bir üretim **nesnesinin** nasıl bir önemi olduğunu gördük: **insanî** yaradılışın güçlerinin yeniden belirişi ve **insanî** yaradılışın yeniden zenginleşmesi. Özel mülkiyette bunların önemi tersine dönmüştür: herkes bir başkasında **yeni** bir gerekseme yaratıp onu yeni bir bağımlılığa sokmayı, yeni fedekârlıklara sürüklemeyi ve yeni bir **doyum** yoluna alıştırıp iktisadî yok olmaya itmeyi kurar. Herkes başkasının üzerinde **dışsal** bir egemenlik kurup kendi bencil gereksemelerini doyurmaya bakar. Nesneler niceliğinin artışı, insanın boyunduruğu altında olduğu dışsal güçler dünyasının genişlemesi demektir ve her yeni ürün karşılıklı dolandırıcılık ve karşılıklı soygunculukta yeni bir **potansiyeli** temsil eder. İnsan, insan olarak gittikçe yoksullaşır; kendine düşman varlığa karşı zafer kazanmak istiyorsa, **paraya** gereksemesi çok artar; üretim hacmindeki artışla ters orantılı olarak **parasının** gücü azalır; yani, paranın **gücü** arttıkça gereksemeleri çoğalır.

Demek ki paraya gerekseme modern iktisadî siste-

min yarattığı gerçek bir gereksemedir ve aslında bu sistemin yarattığı tek gereksemedir. Paranın **niceliği,** gittikçe, paranın tek **etkili** yüklemi olur: her şeyi soyut şekline indirgediği gibi, kendi hareketi sırasında kendini de sadece **niceliksel** bir şeye indirger. **Aşırılık** ve **ölçüsüzlük** gerçek normu olur. Ürünlerle gereksemeler çoğalışının, insanî ve doğal olmayan, incelmiş, hayalî iştahların **hesaplı** köleliğini yapmasıyla öznel bakımdan da görülür bu. Özel mülkiyet, kaba gereksemeyi **insanî** gereksemeye çevirmeyi bilmez. **İdealizmi, fantazi ve kapristir;** birkaç metelik daha kazanmak, sevgili Hıristiyan kardeşlerinin ceplerindeki altın kuşları ökseye düşürmek için endüstriyel harem ağasının—üretimcinin—yaptıklarını hiçbir harem ağası yapmaz; efendisine böylesine alçakça dalkavukluk etmez ve körelmiş zevk alma yeteneğini uyandırmak için böylesine bayağı araçlar kullanmaz. Üretimci kendini ötekinin en aşağılık zevklerinin hizmetine adar, onunla gereksemeleri arasında arabuluculuk rolünü oynar, sağlıksız iştahlar yaratır, bütün zayıflıkları için pusuya yatıp bekler—bu muhabbet tellallığı karşılığında parasını alabilmek için. (Her ürün ötekinin varlığını, parasını çalmak için bir yemdir; her gerçek ve olabilir gerekseme sineği sinek kâğıdına çeken bir zayıflıktır. İnsanın bütün kusurları gibi topluluksal insan yaradılışının genel sömürüsü de, cennetle bir mukaveledir—papaza yüreğe sızma olanağını açan bir yoldur; gerekseme bir fırsattır ve yaratıldıktan sonra, dost kılığına girip komşunuza sokulur, şunları söylersiniz: Sevgili dostum, sana istediğin şeyi veriyorum, ama onsuz edilmez koşulumuzu biliyorsun; kendini bana teslim etmek zorundasın; senin zevklerini doyururken soyacağım seni.)

Bu yabancılaşmanın bir görünümü, bir yanda gereksemeler ve onların araçlarında bir incelik yaratırken,

öbür yanda hayvanca bir barbarlaşmaya, incelmemiş, soyut, tam bir gerekseme basitliğine yol açmasıdır; daha doğrusu, kendi karşıtında kendini diriltir. İşçi için temiz hava gereksemesi bile ortadan kalkar. Şimdi uygarlığın verdiği veba havasıyla kirlenen bir mağarada yaşamaya başlar insan yeniden, ve bu mağarada bile güvenle oturamaz, çünkü her gün elinden alınabilecek yabancı bir barınaktır o da—parasını ödemezse her gün kovulabileceği bir yerdir. Aiskhillus'da Prometheus'un en büyük armağanlardan biri saydığı, vahşiyi insanlaştıran, **aydınlık** bir barınak, artık işçi için yoktur. Işık, hava, v.b.—en basit **hayvansal** temizlik—insanın bir gereksemesi olmaktan çıkar. **Kir**—insanın bu çürümesi—uygarlığın **lâğım sistemi** (mecaz değil bu)—insan için bir **yaşama ögesi** olur. **Doğadışı** perişanlık, çürümüş, kirlenmiş doğa, insanın **yaşama ögesi** olur. Duyularından hiçbiri yoktur artık, yalnızca insanî şekilde değil, **insanî olmayan** bir şekilde, yani hayvansı bir şekilde bile yoktur artık. İnsan emeğinin en kaba saba **tarzları** (ve **araçları**) geri gelmektedir: örneğin, Romalı kölelerin **ayak-değirmeni**, birçok İngiliz işçisinin üretim aracı, varoluş aracıdır. Sorun yalnızca insanın insanî gereksemelerinin ortadan kalkması değildir—hayvanca gereksemeleri de kaybolmaktadır. Bugün İrlandalı **yemek**, üstelik **patates** yemek gereksemesinden başka bir gerekseme bilmez—üstelik de en kötü patatesleri. Ama İngiltere ve Fransa'nın her endüstri şehrinde şimdi bir **küçük** İrlanda vardır. Vahşi ve hayvan hiç değilse avlanma, gezinme gereksemesine, arkadaşlık gereksemesine sahiptirler. Daha oluşma sürecinde bulunan insanı, hiç olgunlaşmamış insanı, **çocuğu,** işçi yapmak için makina işi basitleştirilmektedir—öte yandan işçi kendisi de ihmal edilmiş bir çocuktur. **Zayıf** insanı makinalaştırmak için makina kendini insanın zayıflığına uydurmaktadır.

Gereksemelerin, ve doyurulma araçlarının artışıyla, gerekseme ve araçların nasıl ortadan kalktığını politik iktisatçı göstermektedir (kapitalist de öyle: politik iktisatçılara değindiğimiz zaman aslında sözünü ettiklerimiz, **empirik** iş adamlarıdır—**bilimsel** itirafları ve varlık tarzlarıdır). Şunları göstermektedir:

(1) İşçinin gereksemesini, fiziksel beslenmenin en basit ve en sefil düzeyine, etkinliğini de en soyut mekanik harekete indirger. Sonra da der ki: insanın bundan başka etkinliğe ya da zevke gereksemesi yoktur. Çünkü bunu **bile insan** hayatı ve varoluşu diye adlandırmaktadır.

(2) Hayatın olabilecek **en aşağı** düzeyini (varoluş), standart, hatta genel standart **sayar**—genel saymasının nedeni büyük insan yığınları için geçerli olmasıdır. İşçinin etkinliğini etkinliğin bütününden çıkarılmış katıksız bir soyutlamaya çevirdiği gibi, işçiyi de her çeşit gereksemeden yoksun duygusuz bir varlığa çevirir. Dolayısıyla, işçinin her çeşit **lüksü**, cezalandırılması gereken bir şeydir ve en soyut gereksemenin ötesine geçen her şey—bir şeyin tadına edilgince varmak olsun, bir etkinlik göstermek olsun—ona lüks gibi görünür. Politik iktisat, bu **servet** bilimi, böylece aynı zamanda gereksemenin, **çalışkanlığın**, **tutumluluğun** yadsınması bilimidir—ve sonunda öyle bir noktaya varır ki, insanı temiz **hava** ya da fiziksel **hareket gereksemelerinden kurtarır.** Endüstrinin bilimi aynı zamanda **asetizmin** bilimidir ve gerçek ülküsü, **asetik** ama **insafsız** cimri ile **asetik** ama **üretici** köledir. Ahlâkî ülküsü ücretinin bir kısmını bankaya yatıran işçidir ve bu sevimli fikrini süsleyecek **düşük** bir sanatı da hazır bulmuştur: bunu sahnede göstermişler, duygucu gözyaşlarına boğmuşlardır. Böylece politik iktisat—dünyevî ve şuh görünüşüne karşın—gerçekten ahlâkî bir bilim, bütün bilimlerin en ahlâkî olanıdır. Kendi-

ni ezme, yaşamanın ve bütün insanca gereksemelerin yadsınması, baş öğretisidir. Ne kadar az yer, içer, kitap okursan; tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen; ne kadar az düşünür, sever, kuram yaratır, şarkı söyler, resim, eskrim yaparsan, v.b., o kadar fazla sermaye **biriktirirsin**—güvelerin ve tozun yok edemeyeceği hazinen o kadar **büyür.** Kendin ne kadar **azalırsan,** o kadar çoğa **sahip olursun;** kendi öz hayatını dile getirmenle **dışsallaşmış** hayatını dile getirmen ters orantılıdır—yabancılaşmış varlığın gitgide büyür. Politik iktisatçı senin hayatın ve insanlığından aldığı her şeyi, **para** ve **servet** olarak geri verir; senin yapamayacağın ne varsa, paran onu yapar. Paran yeyip içebilir, tiyatroya ya da dansa gidebilir; gezilere çıkabilir, sanatı, bilgiyi, geçmişin hazinelerini, politik gücü mülkiyetine geçirebilir—bütün bunları senin adına mülkiyetine geçirebilir—bütün bunları senin adına satın alabilir: gerçek **Tanrı vergisidir.** Ama bütün bunları olduğu halde, kendini yaratıp kendini satın almaktan başka bir şey yapmak **eğilimi göstermez;** çünkü ne de olsa başka her şey onun kölesidir. Ben efendiye sahipsem hizmetçiye de sahip olurum ve onun hizmetçisini artık istemem. Onun için bütün tutkular ve bütün etkinlik **açgözlülüğe** gömülmelidir. İşçi, sadece yaşamayı istemesine yetecek kadarına sahiptir, ve sadece bir şeylere sahip olabilmek için yaşamak isteyebilir.

Şimdi politik iktisat alanında bir anlaşmazlık başgösteriyor. Bir taraf (Lauderdale, Malthus, v.b.) **lüksü** salık veriyor ve tutumluluğu yeriyor. Öbür taraf (Say, Ricardo, v.b.) tutumluluğu salık verip lüksü yeriyor. Ama birinci taraf **emek** (yani, saltık tutumluluk) üretmek için lüks istediğini söylüyor; ikinci taraf ise **servet** (yani, lüks) yaratmak için tutumluluğu salık verdiğini söylüyor. Lauderdale-Malthus okulunun, sadece açgözlülüğün zenginlerin tüketimini belirlememesi gerektiği gibi **romantik**

bir fikri var ve zenginleşmenin **dolaysız** yolu olarak **müsrifliği** öne sürerken kendi yasalarıyla çelişiyor. Buna karşılık öteki taraf, müsrif olmakla **malını** artırmayıp azaltacağını somut bir şekilde tanıtlıyor. Ama Say-Ricardo okulu da ikiyüzlüdür ve üretimi raslantılarla kaprislerin belirlediğini kabule yanaşmaz. «İncelmiş gereksemeler»i unutur; tüketimsiz üretim olamayacağını unutur; rekabet sonucunda üretimin daha geniş ve lüks olması gerektiğini unutur; bir şeyin değerini kullanışın belirlediğini, ve kullanışı da modanın belirlediğini unutur. Sadece «faydalı şeylerin» üretildiğini görmek ister, ama çok fazla faydalı şey üretiminin çok büyük bir **faydasız** nüfus yarattığını unutur. Müsriflikle tutumluluğun, lüksle yoksunluğun, servetle yoksulluğun eşit olduğunu iki taraf da unutur.

Kendini yiyecekten yoksun kılmak, v.b. gibi, sadece duygularının dolaysız doyumlarından kendini yoksun kılmamalı, tutumlu olmak, hayallere kapılmamak istiyorsan, kendini ilgilerden, duygudaşlıklardan, güvenden de yoksun kılmalısın.

Senin olan her şeyi **satılabilir**, yani faydalı hale getirmelisin. Soruyorum politik iktisatçıya: Bedenimi satışa sunarak, başkalarının şehvetine teslim olarak para kazanırsam, iktisadî yasalara uymuş olur muyum? (Fransa'daki işçiler karılarının ve kızlarının fahişeleştirilmesine X'inci çalışma saatı diyorlar ki çok doğru.)—Ya da arkadaşımı Faslılar'a satarsam, politik iktisada uygun hareket etmemiş mi olurum? (insanların asker alış verişi şeklinde doğrudan doğruya satılmaları bütün uygar ülkelerde raslanan bir şeydir.)—O zaman politik iktisat bana şöyle cevap veriyor: Benim yasalarımı çiğnemiş olmazsın; ama yeğenim Ahlâk'la yeğenim Din'e soralım bir kere. Benim **politik iktisadî** yasalarımın seni suçlaması gereken bir şey yok, ama—ama kime inanayım şim-

di ben, politik iktisada mı, ahlâka mı? Politik iktisadın ahlâkı, **sahip olmadır,** çalışma, tutumluluk, ağırbaşlılıktır—ama politik iktisat gereksemelerimi doyuracağına söz verir. Ahlâkın politik iktisadı, rahat bir vicdanın, erdemin, v.b., bolluğudur; ama yaşamıyorsam, nasıl erdemli yaşarım? Ve bir şeyin bilincinde değilsem vicdanım nasıl rahat olur? Her dünyanın—ahlâk ve politik iktisadın—beni ayrı ve karşıt cetvellerle ölçmesi yabancılaşmanın özelliğinden doğmaktadır; çünkü her biri insanın özgül (specific) bir yabancılaşmasıdır ve ilgiyi yabancılaşmış etkinliğin belirli bir görünümünde toplar, ve her biri öbürüyle yabancılaşmış bir ilişki içindedir. Böylece **M. Michel Chevalier,** Ricardo'yu, ahlâktan soyutlama yapmakla suçlar. Ama Ricardo politik iktisadı kendi diliyle konuşturmaktadır ve politik iktisat ahlâka uygun konuşmuyorsa, bu, Ricardo'nun suçu değildir. M. Chevalier, ahlâkçılık yaptığı oranda, politik iktisattan soyutlamalar çıkarıyor, ama politik iktisatla uğraştığı oranda gerçekte ve zorunlukla ahlâktan soyutlama yapıyor. Politik iktisatla ahlâkın ilişkisi, keyfî, raslansal, dolayısıyla da temelsiz ve bilimsel olmayan bir ilişki değilse, bir **göstermelik** olarak konmuyorsa ve **özsel**'se, ancak politik iktisadın yasalarının ahlâkla ilişkisi olabilir. Böyle bir bağlantı yoksa, hatta ahlâkın karşıtlığı **uydurma** bir karşıtlıktır ve ne ölçüde bir karşıtlıksa, o ölçüde de bir karşıtlık değildir. Aslında bütün olup biten, politik iktisadın ahlâkî yasaları **kendine göre** dile getirmesidir.

Politik iktisadın ilkesi olarak gereksizlik, **nüfus kuramında en parlak** şekliyle ortaya çıkar. **Çok fazla** insan vardır. İnsanların varoluşu bile bir lüks sayılır; eğer işçi **«ahlâklıysa,»** çoğalmakta **aşırı** gitmeyecektir. (Mill, cinsel ilişkilerinde ölçülü olanların kamu önünde övülmesini, evlilikte böyle bir kısırlığa karşı günah işleyen-

lerin de kamu önünde azarlanmasını önerir... Asetizmin ahlâkı, öğretisi değil midir bu?) İnsanların üremesi kamusal bir sefalet şeklini almaktadır.

Üretimin zenginler için anlamı, yoksullar için taşıdığı anlamda **belirmektedir. Yukarıda** olay hep inceltilmiştir, perdelenmiştir, belirsizdir—uydurmadır; aşağıda, sert, düpedüz, açıktır—gerçektir. İşçinin **kaba** gereksemesi, zenginin **incelmiş** gereksemesinden daha büyük bir kazanç kaynağıdır. Londra'nın izbeleri sahiplerine, saray kiralayanlarınkinden fazla gelir sağlar; yani, mal sahibi açısından daha **büyük servet** meydana getirirler ve böylece (politik iktisadın diliyle) daha büyük **toplumsal** servet yaratırlar.

Endüstri gereksemelerin inceliği üzerine spekülasyon yapar, ama **kabalıkları** üzerine de o kadar spekülasyonda bulunur, ama bu, gerçekten tadına varılması, **kendini-sersemletmek** olan, yapay bir şekilde yaratılmış bir kabalıktır—böylece gerekseme **görünüşte** doyurulmuş olur—gereksemenin kaba barbarlığı **içinde** yatan bir uygarlıktır bu; onun için İngiltere'nin cin içilen meyhaneleri özel mülkiyetin **sembolik cisimleşmeleridir.** Onların lüksü, endüstriyel lüks ve servetin insanla gerçek ilişkisini gösterir. Dolayısıyla bunlar, İngiliz polisinin de yumuşak davrandığı, halkın tek gerçek Pazar eğlencesidir.

Politik iktisatçının emek ve sermaye birliğini nasıl birçok yoldan ortaya koyduğunu gördük:—(1) Sermaye, **birikmiş emektir.** (2) Üretim içinde sermayenin amacı—kısmen, sermayenin kârla yeniden yaratılması, kısmen, ham madde olarak sermaye (çalışma gereci), ve kısmen, **çalışan bir araç** olarak sermayenin kendisi (makina, emekle doğrudan doğruya eşitlenmiş sermayedir)—**üretici emektir.** (3) İşçi bir sermayedir. (4) Ücret sermayenin maliyetine aittir. (5) İşçiye ilişkin olarak emek, kendi hayat-sermayesinin yeniden üretilmesidir. (6) Ka-

pitaliste ilişkin olarak emek, sermayesinin etkinliğinin bir görünümüdür.

Son olarak, (7) politik iktisatçı, sermayeyle emeğin başlangıçtaki birliğini, kapitalistle işçinin birliği şeklinde ortaya koymaktadır; cennetin ilk durumudur bu. Bu iki görünümün iki insan şeklinde birbirlerinin gırtlağını sıkması politik iktisatçıya göre **raslansal** bir olaydır, onun için de ancak dışsal etkenlerle açıklanabilir. (Bkz. Mill) (57)

Değerli madenlerin duyusal yüceliğiyle gözleri kamaşan ve dolayısıyla hâlâ madenî paranın fetişçiliğini yapan uluslar, henüz tam gelişmiş para ülkeleri olmamışlardır. — Fransa ve İngiltere'nin karşıtıdırlar. Asıl pratiğin gerçek ve olumlu kuramın koşulu olması gibi, kuramsal bilmecelerin çözümünün de ne dereceye kadar pratiğin görevi olduğu ve pratik yoluyla gerçekleştiği, örneğin, **fetişizmde** görülmektedir. Fetişe tapanın duyusal bilinçliliği Yunanlınınkinden ayrıdır, çünkü duyusal varoluşu da ayrıdır. İnsanın doğa duygusu, doğanın insanca anlamı ve dolayısıyla **insanın doğal** anlamı insanın kendi emeğiyle yaratılmadıkça duyuyla ruh arasındaki soyut düşmanlık zorunludur.

Eşitlik, Almanca «Ich=Ich»in Fransızca'ya, yani politik şekline çevrilmesinden başka bir şey değildir. Komünizmin **temeli** olarak eşitlik kendi politik haklı gösterilmesidir ve Alman'ın insanı **evrensel şekilde kendi bilincinde olmak** şeklinde kavramakla bunu haklı göstermesi gibidir. Şüphesiz, yabancılaşmanın aşılması her zaman, **egemen** güç olan yabancılaşmanın şeklinden yola çıkar: Almanya'da, **kendi bilincinde olmak;** Fransa'da, politika yüzünden, **eşitlik;** İngilterede, yalnız kendini standart olarak alan gerçek, maddî, **pratik** gerekseme. Proud-

(57) James Mill, **Elements of Political Economy.**—Ed.

hon'un bu açıdan eleştirilmesi ve değerlendirilmesi gerekir.

Olumsuzlamanın olumsuzlaması olmak özelliğinden, özel mülkiyetin olumsuzlanması yoluyla kendisini kendisiyle buluşturan insan özüne sahip çıkılınası olarak—**gerçek,** kendinden doğma bir durum değil de, özel mülkiyetten doğma bir durum olarak **komünizmi,** (...) (58)

Madem ki bu duruma göre (59) insanın hayatının yabancılaşması kalmakta ve insan bunun bilincine vardıkça daha da artmaktadır, bu ancak sosyalizmi getirmekle başarılabilir.

Özel mülkiyet **fikrine** karşı sosyalizm **fikri** bütünüyle yeterlidir. Edimli (actual) özel mülkiyete karşı **edimli** sosyalizm gerekir. Tarih buraya gelecektir; **kuramda** şimdiden kendini aşan bir hareket olduğunu bildiğimiz bu hareket, **gerçekte** çok sert ve uzatılmış bir süreç meydana getirecektir. Ama bu tarihî hareketin sınırlı özelliğinin ve hedefinin önceden bilincine varılınasını — üstelik hareketin ötesine geçen bir bilinçliliktir bu — gerçek bir ilerleme saymalıyız.

Komünist işçiler bir araya geldiklerinde, kuram, propaganda v.b., ilk amaçlarıdır. Ama aynı zamanda, bir araya gelmelerinin sonucu olarak, yeni bir gerekseme kazanırlar — topluma gerekseme — ve araç gibi görünen şey amaç olur. Fransız işçilerinin bir araya geldikleri yerlerde bu pratik süreci en yüce sonuçlarıyla görürsünüz. Sigara içki içmek, yemek, v.b., artık temas etme ya da bir

---

(58) El yazmasında sayfanın sol alt köşesi kopmuştur. Son altı satırın yalnız sağdaki parçaları kaldığı için anlamın çıkartılması olanağı yoktur. Ama burada, Marx'ın, Hegel'in yabancılaşmayı idealist bir şekilde «aşmasını» eleştirdiği tahmin edilebilir (Sayfada kalan kelimeler sonraki dip notunda).—**Ed.**

(59) «Eski Alman tarzında — Hegelci Fenomenoloji tarzında» yabancılaşmanın aşılması, yani, sadece öznenin «bilincinde» aşılması durumunda.—**Ed.**

araya gelme araçları değildir. Arkadaşlık, birlikte olmak, konuşmak—ki bunların da amacı toplumdur—onlara yeter; insanların kardeşliği onlar için laf değildir, hayatın bir olgusudur ve onların çalışmayla sertleşmiş bedenlerinden insanın soyluluğunun ışıkları fışkırır.

Politik iktisat istekle stokun her zaman birbirini dengede tuttuğunu iddia ederken, kendi iddiasına göre (nüfus kuramı) **insan** stokunun her zaman istekten fazla olduğunu ve dolayısıyla bütün üretim sürecinin özsel sonucunda — insanın varoluşu — istekle stok arasındaki uyuşmazlığın en göze çarpar biçimde ortaya çıktığını unutur.

Bir araç gibi görünen paranın, gerçek **gücü** ve biricik **amacı** ne dereceye kadar meydana getirdiği — bana tözümü, bana başkalarının nesnel tözünün mülkiyet hakkını veren bu aracın genel olarak ne dereceye kadar **kendi başına bir amaç** olduğu — toprağın hayat kaynağı olduğu yerde toprak mülkiyetinin, **gerçek hayat aracı** oldukları yerde **atla kılıcın,** hayattaki gerçek politik güçler sayılmalarından anlaşılmaktadır. Ortaçağ'da bir sınıf, **kılıç** taşıma iznini alınca kurtulurdu. Göçebeler arasında beni özgür bir insan yapan ve topluluk hayatına katılmamı sağlayan şey **attır.**

Yukarıda, insanın **mağaraya** döndüğünü, v.b., ama mağaraya yabancılaşmış, sinsi bir tarzda döndüğünü söylemiştik. Mağarasındaki vahşi — serbestçe kullanabileceği doğal bir öge — kendini sudaki **balıktan** daha yabancı saymaz, ya da o kadar doğal bir durumdadır. Ama yoksul bir insanın oturduğu izbe, düşman bir konuttur, «ancak alın terini ve kanını ona adadığı oranda kendisine ait olan dışsal, kısıtlayıcı bir güçtür» — «İşte evimdeyim» diyemez burada, kendini **başka birinin** evinde, her gün onu pusuda bekleyen ve kirayı ödemediği zaman dışarı atan bir **yabancının** evinde bulur. Aynı şe-

kilde, kendi konutuyla insanca bir konut — **öteki** dünyada, servet cennetinde bir ev — arasındaki nitelik karşıtlığının da bilincindedir.

Benim hayat aracımın **bir başkasına** ait olmasında, **benim** isteğimin **başka birinin** el sürülmez mülkü olmasında görünmez yalnız yabancılaşma, her şeyin kendinden **farklı** oluşunda, benim etkinliğimin **başka bir şey** oluşunda ve son olarak (bu kapitalist için de geçerlidir) her şeyin **insanlık dışı** bir gücün egemenliği altında oluşunda da görünür. Bütünüyle eğlenceye ayrılan etkin olmayan aşırı bir servet vardır, bunu kullanan kişi kendini amaçsızca harcayan **geçici** bir birey gibi **davranırken**, başkalarının kölece çalışmalarının (insanın **alın teri ve kanı)** kendi zevk düşkünlüğünün kurbanı olduğunu, bilir ve dolayısıyla kendini ve insanı kurban edilmiş, boş bir varlık gibi görür. Böyle bir servetle insanın küçümsenmesi yan yana ilerler; burada hem küstahlık, hem yüzlerce kişiyi geçindirecek servetin boşa harcanması, hem de kendi aşırı israfının ve bitmez tükenmez, üretici olmayan tüketiminin, ötekinin **emeği** ve dolayısıyla **hayatta kalmasının** koşulu olduğu gibi iğrenç bir yanılgı vardır. İnsanın **özsel güçlerinin** gerçekleşmesini, kendi aşırılıklarının, kaprislerinin, gülünç fikirlerinin gerçekleşmesi sanır. Bu servet ayrıca, serveti ancak bir araç, bir işe yaramayan, yok edilmesi gereken, dolayısıyla da hem efendi hem köle, aynı zamanda cömert ve cimri, kaprisli, küstah, kendini beğenmiş, incelmiş, kültürlü ve nüktedan bir şey sayar — bu servet henüz **serveti** kendisi üzerinde büsbütün **yabancı bir güç** olarak görmemiştir: daha çok kendi gücünü görür bu servette ve servet değil **zevklerin doyumu** son hedefi ve amacıdır. (60)

Duyusal görünüşlerle şaşkınlaşmış servet yanılgısının

---

(60) Sayfanın dibi yırtılmıştır. Üç dört satır eksiktir.—**Ed.**

karşısında, **çalışan, aklı başında, tutumlu, gerçekçi** endüstrici vardır. Endüstrici servetin özelliğini çok iyi bilir, ötekinin zevklerine daha geniş bir alan hazırlarken ve ürünüyle ona dalkavukluk ederken (çünkü ürünleri müsrifin iştahına yapılmış aşağılık iltifatlardır), ötekinin azalan gücünü tek **faydalı** yoldan ele geçirmesini de bilir. Onun için, endüstriyel servet başlangıçta müsrif fantastik servetin sonucu gibi görünürse de, hareketi, kendi içinde yatan hareket, ötekini etkin bir şekilde saf dışı eder. Çünkü **para faizinin** düşmesi, endüstri gelişmesinin zorunlu bir sonucu ve vargısıdır. Böylece müsrif rant sahibinin olanakları, eğlencenin artan olanakları ve tuzaklarıyla **ters** orantılı olarak, günden güne erir. Dolayısıyla, ya sermayesini kendi bitirerek sıfırı tüketmeli, ya da endüstriyel bir kapitalist olmalıdır. Öte yandan, endüstri gelişmesinin sonucu, **toprak rantmda,** dolaysız, sürekli bir yükselme olur; gene de, görmüş olduğumuz gibi, mülkiyetin her çeşidi gibi toprak mülkiyetinin de, kendini kârlı bir şekilde yeniden yaratan sermaye kategorisine girmek zorunda olduğu bir zaman vardır — ve bu da aynı endüstri gelişmesinden ötürü böyledir. Böylece müsrif toprak sahibi, ya kendi sermayesini tüketmeli ve böylece yıkılmalı, ya da kendi toprağında çiftçi, yani tarımsal bir endüstrici olmalıdır.

Proudhon'un, sermayenin yok edilmesi ve sermayeyi toplumsallaştırma eğilimi olarak gördüğü, faiz düşmesi, gerçekte ve dolaysız olarak, işleyen sermayenin müsrif servet karşısındaki zaferinin bir belirtisidir sadece — yani, bütün özel mülkiyetin endüstri sermayesine dönüşmesinin. Özel mülkiyetin, **görünüşte** hâlâ insanî olan niteliklerine karşı tam zaferi ve özel mülkiyet sahibinin, özel mülkiyet özüne, **emeğe,** tam olarak indirgenmesidir. Şüphesiz, endüstriyel kapitalistin de zevkleri vardır. Gereksemenin doğal olmayan basitliğine dönmez elbette;

ama onun zevki ikinci derecede bir sorundur — dinlenme — üretimin boyunduruğunda bir şeydir: aynı zamanda da **hesaplı** ve dolayısıyla **tutumlu** bir zevktir. Çünkü bunu sermayesinin harcamalar defterine geçirir ve eğlence için harcadığı şey böylece topu topu, sermayesinin yeniden üretilmesinde kârıyla yerine konacak bir şey olur. Böylelikle eğlence sermayeden, eğlence düşkünü birey de sermaye biriktiren bireyden sonra gelir, oysa daha önceleri bunun tersi geçerliydi. Demek ki faiz oranındaki düşüş, kendini kusursuzlaştırma sürecindeki sermayenin yönetiminin bir belirtisi olduğu oranda sermayenin ortadan kalkışının belirtisi olabilir — sermaye, tam gelişme sürecindeyken yabancılaşmakta ve böylece ortadan kalkacağı güne yaklaşmaktadır. Varolan şeyin kendi karşıtını olumlaması ancak bu yoldan olabilir.

Onun için, politik iktisatçıların lüks ve tutumluluk üzerine kavgaları, servetin özelliğini açıkça kavramış politik iktisatla, hâlâ romantik, endüstriye karşı anıları olan politik iktisadın kavgasıdır. Ama iki taraf da tartışma konusunu en basit ilkelerine indirgemeyi bilememekte ve bu yüzden hiçbiri kavgayı sonuçlandıramamaktadır.

Üstelik, **toprak rantı olarak** toprak rantı ortadan kalkmıştır, çünkü, toprak sahibinin tek gerçek üretici olduğunu ileri süren fizyokratların iddialarının tersine, modern politik iktisat toprak sahibinin toprak sahibi olarak, üretici olmayan tek gelir sahibi olduğunu tanıtlamıştır. Politik iktisada göre tarım, normal kârı beklediği sürece sermayesini toprağa yatıracak olan kapitalistin işidir. Fizyokratların, tek üretici mülkiyet olarak toprak mülkiyetinin devlet vergilerini yalnız başına ödemesi ve böylece bunları yalnız başına kutsallaştırarak devlet işlerine katılması gerektiği şeklindeki iddiaları, tam karşıtına dönüşmüştür; politik iktisat toprak rantı üzerinden

verginin üretici olmayan gelir üzerinden alınan tek vergi olduğunu ve bu yüzden ulusal gelire zarar veren tek gelir olduğunu söylemektedir. Açıkça görülüyor ki bu açıdan bakıldığında toprak sahiplerinin politik nüfuzları önemli bir vergi ödemelerinden ileri gelmemektedir.

Proudhon'un, sermayeye karşı emeğin hareketi saydığı her şey, sadece, sermaye şeklindeki emeğin, **endüstri sermayesi** şeklindeki emeğin, sermaye **olarak** tüketilmeyen sermayeye, yani, endüstride tüketilmeyen sermayeye karşı hareketidir. Ve bu hareket zafer dolu yolunda, **endüstri** sermayesinin zafere giden yolunda ilerlemektedir. Bundan dolayı açıkça görülüyor ki, **emek** özel mülkiyetin özü olarak kavranmadıkça, iktisadî süreci gerçek somutluğuyla anlamanın olanağı yoktur.

Toplum, politik iktisatçıya göre, **yurttaşlar toplumudur** (civil society) ve bu toplumda herkes bir gereksemeler toplamıdır; herkesin öteki için bir araç olduğu ölçüde, insan, öteki kendisi için nasıl varsa, öteki için o şekilde vardır. Politik iktisatçı her şeyi insana indirger **(İnsan Hakları**'nda politikanın yaptığı gibi), ama bireyi kapitalist ya da işçi sınıfına sokan bütün belirlemeleri görmezden gelir.

İş bölümü, politik iktisatta, yabancılaşma içerisinde **emeğin toplumsal özelliğinin** anlatımıdır. Ya da, **emek** sadece, dışsallaşma, hayatın dışsallaştırılması olarak hayatın yaşanması içerisinde, insan etkinliğinin bir anlatımı olduğuna göre, **iş bölümü** de, insan etkinliğinin, **türün gerçek bir etkinliği** olarak, ya da, **insanın bir tür varlığı olarak etkinliği** şeklinde **dışsallaşmış, yabancılaşmış** anlatımıdır.

İş bölümünün özüne gelince — ve şüphesiz, **emek özel mülkiyetin özü** olarak kabul edilince, iş bölümünün de servet üretiminde başlıca itici güçlerden biri sayılma-

sı gerekiyordu — yani, **insan etkinliğinin türün bir etkinliği olarak yabancılaşmış ve dışsallaşmış şekline** gelince — politik iktisatçılar bu konuda hiç berrak değildirler ve sık sık kendileriyle çelişmektedirler.

Adam Smith (61) : «**İş bölümü** başlangıçta insan bilgeliğinin sonucu değildir. Bir ürünü başka bir ürünle değiştirmenin zorunlu, ve uzun zamanda gerçekleşmiş sonucudur. Bu ticaret eğilimi belki aklı ve dili kullanmanın zorunlu bir sonucudur. Bütün insanlarda vardır ve hiçbir hayvanda görülmez. Büyümüş hayvan tam anlamıyla bağımsızdır. İnsan sürekli olarak başkalarının yardımına gerekseme duyar ve başkalarının iyi yürekliliğine güvenmesi boşunadır. Onların özel çıkarlarına hitap edebilirse ve onlardan istediği şeyi yapmalarının kendi yararlarına olduğunu gösterebilirse, başarı kazanacaktır. İnsanların **insanlığına** değil, **bencilliklerine** hitap ederiz ve **kendi isteklerimizi** değil **onların çıkarlarını** sözkonusu ederiz.

«Gereksediğimiz karşılıklı hizmetlerin büyük kısmını anlaşmayla, değiş tokuşla, satın alınayla sağladığımız gibi, başlangıçta **iş bölümüne** yol açan da, bu **takas** eğilimidir. Örneğin bir avcılar ya da çobanlar kabilesinde bir insan ok ve yayı başkalarından daha büyük bir kolaylık ve ustalıkla yapar. Bunları hayvan ya da av etiyle değiş tokuş eder; ve bu yoldan, ava çıksa bulacağından fazla hayvan ya da av eti edinebileceğini görür. Böylece, kendi özel çıkarı yüzünden, ok, yay yapmak, başlıca işi olur.

«Değişik bireylerde **doğal yeteneklerin** değişmesi, iş bölümünün **nedeninden** çok **sonucudur**... Takas ve değiş-tokuş eğilimi olmasaydı her insanın gerekli her şeyi kendi başına sağlaması gerekecekti. Herkes **aynı işi** yapacak, yeteneklerin büyük ölçüde ayrılmasına yol açacak bir **çalışma farklılığı** ortaya çıkamayacaktı.

«İnsanlar arasında yetenek farklarını meydana getiren şey bu eğilim olduğuna göre, bu farklılığı faydalı kılan şey de aynı eğilimdir. Aynı türden hayvanlar arasında gördüğümüz dehâ farkını, gelenekler ve eğitimden önce insanlar arasında herhalde

---

(61) **Wealth of Nations,** Kitap 1, bölüm II ve III (ama tam alıntı değil.).—**Ed.**

göremezdik. Yaradılış bakımından bir filozofun yeteneği ve zekâsı bir hamalınkinden çok farklı değildir ama bir seksonla bir tazı, bir süs köpeği ve bir çoban köpeği hayli farklılık gösterir. Ama aynı türden hayvanların değişik cinsleri birbirlerine yardımcı olmazlar. Seksenbir tazının hızını kullanarak kendi gücüne ekleyemez, v.b. Değişik yeteneklerin ya da zekâ derecelerinin sonuçları, takas ve değiş-tokuş gücü ya da eğiliminin yokluğundan ötürü, ortak bir pazara getirilemez ve **türün yararına** en ufak katkısı olamaz. Her hayvan ayrı ve bağımsız olarak kendine bakmak, kendini korumak zorundadır ve doğanın kardeşlerine verdiği çeşitli yeteneklerden hiçbir şekilde yararlanamaz. Oysa insanlar arasında birbirine hiç benzemeyen dehâlar birbirine yardımcı olur; takas, trampa ve değişim yönündeki genel eğilim sayesinde yeteneklerinin **değişik ürünleri** ortak bir stok yaratır ve her insan ötekinin kendi işine yarayacak ürünlerinden istediği kadarını satın alabilir.

«**Değişim** gücü **iş bölümüne** yol açtığına göre, bu **bölünmenin derecesi,** bu **gücün derecesiyle,** ya da başka bir söyleyişle, pazarın genişliğiyle sınırlanmalıdır. Pazar çok küçük olunca, kimse kendini bir tek işe adayacak cesareti bulamaz, çünkü kendi emeğinin ürünlerinden, kendi tüketimini aşan kısmını, başka insanların emeğinin ürününün kendi işine yarayacak kısmıyla değiştirecek gücü bulamaz...»

Toplumun **ilerlemiş** durumunda «Herkes değişimle yaşar ve bir ölçüde **tüccar** olur, **toplum kendisi** de **ticarî** toplum denebilecek duruma gelir.» (62) (Bkz. Destutt de Tracy (63) : «Toplum bir dizi karşılıklı değişimdir; toplumun bütün özü **ticarette** vardır.») Sermayelerin birikimi iş bölümüyle ve iş bölümü sermayelerin birikimiyle artar. —**Adam Smith'**den bu kadar yeter.

«Her aile tükettiği her şeyi üretebilseydi hiçbir değişim olmadan da toplum yaşayabilirdi; **temel** olmasa bile, bizimki gibi ileri bir toplumda ticaret olmadan olmaz. İş bölümü insanın güçlerinin ustaca kullanılmasıdır; toplumun üretimini — gücünü ve zevklerini — artırır, ama birey olarak ele alınınca her insanın yeteneklerini yağma eder ve azaltır. Değişimsiz üretim olamaz.» Bu da J. B. Say'den. (64)

---

(62) Adam Smith. Cilt I, s. 20.—**Ed.**

(63) Destutt de Tracy: **Eléments d'Idéologie. Traité de la Volonté et de ses Effets (İdeolojinin Öğeleri. İstem ve Sonuçları üzerine Deneme)**, Paris, 1826, s. 68, 78.—**Ed.**

(64) Say, s.g.e., s. 300 ve s. 76 v.s.—**Ed.**

«İnsanın içinde yatan güçler zekâsı ve fiziksel çalışma yeteneğidir. Toplumun durumundan oluşan güçler, yaşama araçları sağlaması gereken **değişik insanlar arasında değişik işlerin dağıtılmasından** ve **iş bölümünden** ve **karşılıklı hizmetleri** ve bunları meydana getiren ürünleri değiş-tokuş etme **gücünden** meydana gelmektedir. Bir insanı başka bir insana hizmetlerini sunmaya zorlayan şey, özel — çıkardır — sunduğu hizmet karşılığında bir ödül bekler. Özel mülkiyet hakkı insanlar arasında değişimin yerleşmesi için onsuz edilmez bir şeydir.» «Değişim ve iş bölümü, karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırlar.» Skarbek de böyle söylüyor. (65)

Mill değişimi — **ticaret** — **iş bölümünün bir sonucu** olarak sunuyor.

«İnsanın etkililiği çok basit ögelere indirgenerek incelenebilir. Aslında, hareket yaratmaktan başka bir şey yapamaz. Şeyleri birbirlerine yaklaştırabilir ve birbirlerinden ayırabilir; maddenin özellikleri geri kalanı yaparlar.» «Emeğin ve makinaların kullanılışında, etkilerin ustaca dağıtımıyla, birbirlerini engelleme eğilimi gösteren işlemlerin ayrılmasıyla ve birbirlerine yardımcı olabilecek işlemlerin bir araya getirilmesiyle artırılabilir. İnsanlar genel olarak, birçok değişik işlemi, az sayıda işlemi pratikle öğrendikleri zamanki kadar büyük bir çabukluk ve ustalıkla yapamayacakları gibi, herkesin yapmak zorunda olduğu işlemleri olabildiğince sınırlamak her zaman yararlıdır. İş bölümü ve insanlarla makinaların gücünü en verimli şekilde dağıtmak için, çoğu zaman büyük çapta işlemlere girmek gerekir; başka bir söyleyişle, daha büyük yığınlarla meta üretmelidir. Büyük fabrikaların varlığı bu yararlılıktan ötürüdür; elverişli konumlara yerleştirilmiş birkaç büyük fabrika, istediği kadar meta üreterek, bir ülkeye değil, birçok ülkeye yeter.»

Mill de böyle diyor. (66)

---

(65) F. Skarbek, **Théorie des Richesses sociales, suivi d'une Biographie de l'Economie Politique (Toplumsal Servet Kuramı ve Politik İktisadın Gelişmesi Tarihi)**, Cilt I-II, Paris, 1829, Cilt I, s. 25 v.s.—**Ed.**

(66) **Elements of Political Economy (Politik İktisadın Öğeleri)**, James Mill (Londra, 1821). s. 5-9.—**Ed.**

Gelgelelim, bütün modern politik iktisat, iş bölümüyle üretim zenginliğinin, iş bölümüyle sermaye birikiminin birbirleriyle karşılıklı ilişkileri olduğunu kabul ediyor; gene aynı şekilde, **kurtarılmış** özel mülkiyet tek başına — kendi başına bırakılmış özel mülkiyet — en faydalı **ve en geniş kapsamlı iş bölümünü** yaratabilir.

Adam Smith'in söyledikleri şöylece özetlenebilir: İş bölümü emeğe bitimsiz bir üretme yeteneği kazandırır. İş bölümü, belki de raslansal olmayıp aklın ve dilin kullanılmasıyla koşullandırılan ve doğrudan doğruya insanî bir eğilim olan **değişim** ve **takas eğiliminden** doğar. Değişimle uğraşanları harekete getiren şey **insanlık** değil **bencilliktir.** İnsan yeteneklerinin çeşitliliği iş bölümünün yani değişimin, nedeni değil sonucudur. Ayrıca, bu çeşitliliği faydalı kılan da budur. Doğanın bir hayvan türüne verdiği belirli yüklemler arasındaki ayrımlar, insan yeteneği ve etkinliğinin farklılık derecelerinden daha belirgindir. Ama hayvanlar **değişim** yapamadıkları için, bir hayvan kendi türündeki hayvanların farklı yüklemlerinden yararlanamaz. Hayvanlar türlerinin farklı yüklemlerini birleştiremezler ve türün **ortak** yararına ve rahatına katkıda bulunamazlar. **İnsanların** durumu başkadır, birbirine hiç benzemeyen yetenekleri ve etkinlik şekilleri birbirine yararlı olabilir, çünkü **farklı ürünlerini** ortak bir stokta toplayabilirler ve buradan herkes istediğini alabilir. İş bölümü **değişim** eğiliminden doğduğuna göre, **değişimin genişliğine** göre büyür ve sınırlanır **(pazarın genişliğine** göre). İlerleme durumunda herkes **tüccar,** toplum da **ticarî toplum** olur. **Say** değişimi temel değil raslansal sayıyor. Toplum onsuz da varolabilirdi. Ama ilerlemiş toplumda onsuz edilmez olur. Gene de iş bölümü **olmadan üretim** olamaz. İş bölümü **elverişli, faydalı** bir araçtır — insan güçlerinin toplumsal servet için us-

taca kullanılmasıdır; ama **birey** olarak **herkesin yeteneğini** azaltır. Bu son söz Say için bir ilerlemedir.

Skarbek insanın içinde yatan bireysel güçleri — zekâ ve fiziksel çalışma yeteneği — toplumdan **edinilmiş** güçlerden — karşılıklı olarak birbirlerini koşullandıran **değişim** ve **iş bölümü** — ayırıyor. Ama değişimin zorunlu öncülü **özel mülkiyettir.** Smith, Say ve Ricardo'nun, **bencilliği** ve **özel çıkarı** değişimin temeli, **alım satımı** da değişimin **özsel** ve **yeterli** şekli olarak gösterirken söylediklerini, Skarbek burada nesnel bir şekilde dile getiriyor.

Mill ticareti iş bölümünün sonucu olarak sunuyor. **İnsanî** etkinliği **mekanik harekete** indirgiyor. İş bölümü ve makinaların kullanılması, üretim zenginliğini arttırır. Herkese olabildiğince küçük işlem alanları verilmelidir. İş bölümü ve makinaların kullanılması servetin ve dolayısıyla ürünün büyük niceliklerle üretilmesini gerektirirler. Büyük fabrikaların sebebi budur.

İş bölümüyle değişimin incelenmesi çok ilginçtir, çünkü bir **tür** etkinliği ve gücü olarak insan etkinliğinin ve **özsel insanî gücün görülür** tarzda yabancılaşmış şekilleridir.

İş bölümüyle değişimin özel mülkiyete dayandığını söylemek, **emeğin** özel mülkiyetin özü olduğunu söylemekten başka bir şey değildir — bu sözü politik iktisatçı tanıtlayamamaktadır ve bunu onun yerine biz tanıtlamak istiyoruz. **İş bölümüyle değişimin** özel mülkiyetin cisimleşmeleri olduğu olgusunda iki yanlı tanıtlama yatmaktadır: **insan** hayatı kendini gerçekleştirmek için **özel mülkiyete** gerekseme duymuştur, öte yandan şimdi özel mülkiyetin ortadan kalkmasını istemektedir.

İş bölümüyle değişime dayanarak politik iktisatçı biliminin toplumsal özelliğiyle övünür ve aynı anda da biliminde yatan çelişkiyi dile getirir — toplumun top-

lumsal olmayan, belirli çıkarlar yoluyla kurulmuş olması.

İncelememiz gereken etkenler şunlardır: iş bölümünün nedeni ya da karşılıklı sonucu olarak ya da olmayarak, temeli bencillikte bulunan, **değişim eğilimi.** Say değişimin toplum özelliğinde temel bir öge olduğuna inanmıyor. Servet — üretim — iş bölümü ve değişime göre açıklanıyor. İş bölümü sonucunda bireysel etkinliğin yoksullaşması ve kişiliğini yitirmesi kabul ediliyor. Değişim ve iş bölümü, **insan yeteneklerinin çeşitliliğinin** kaynağı sayılıyor — daha sonra değişimin sonucu olarak **faydalı** olan bir çeşitlilik. Skarbek insanın özsel üretim güçlerini — ya da üretici güçlerini — iki kısma ayırıyor: (1) bireysel olan ve kendi içinde yatanlar — zekâsı ve çalışmaya özel eğilimi ya da yeteneği; ve (2) bireyin kendinden değil de toplumdan gelenler — iş bölümü ve değişim. Ayrıca, iş bölümü piyasayla sınırlı. İnsan emeği basit **mekanik hareket:** asıl işi nesnelerin maddî özellikleri yapıyor. Bir tek bireye verilebilecek en az sayıda işlem verilmeli. İşin dallara ayrılması ve sermayenin toplanması; bireysel üretimin hiçliği ve servetin büyük niceliklerle üretilmesi. Serbest özel mülkiyetin anlamı iş bölümünde gizli. (67)

---

(67) Üçüncü el yazmasının, ikincinin XXXIX. sayfasına ek olan parçası burada, XXXVIII. sayfanın sol tarafında bitiyor. XXXVIII. sayfanın sağ tarafı boş. Sonra «Giriş» (s. XXXIX-XL) ve para üzerine bir bölüm geliyor (s. XLI-XLIII).—**Ed.**

(BURJUVA TOPLUMUNDA PARANIN GÜCÜ)

İnsanın **duyguları**, tutkuları, v.b., yalnızca dar anlamda antropolojik tanımlamalar olarak kalmayıp da, aynı zamanda insan yaradılışının gerçekten **varlıkbilimsel** (ontolojik) olumlamalarıysa ve yalnızca **nesneyi duyularıyla** algıladıkları için olumlanıyorlarsa, demek ki:

(1) Olumlama tarzları hiçbir zaman aynı ve eşit olamaz; tersine, olumlamanın farklı tarzı varoluşlarının, hayatlarının ayrı özelliğini meydana getirir; nesnenin onlar için varolduğu tarz, **doyumlarının** karakteristik tarzıdır.

(2) Duyusal olumlama, bağımsız şekliyle nesnenin (yeme, içme, bir nesne üzerinde çalışma, v.b.) dolaysız olarak yok edilmesi olduğunda, bu, nesnenin olumlanmasıdır.

(3) İnsan ve duyguları, v.b. **insanî** olduğu sürece, nesnenin başkası tarafından olumlanması da aynı şekilde onun **kendi doyumudur.**

(4) Endüstri gelişinceye kadar, yani özel mülkiyet ortaya çıkıncaya kadar, insan tutkularının varlıkbilimsel özelliği ne insanlığını ne de bütünlüğünü gerçekleştirebilir; böylece insanın bilimi de insanın pratik etkinliğiyle kendini kurmasının ürünüdür.

(5) Yabancılaşmadan bağımsız olarak özel mülkiyet duygusu, gerek tad alınacak nesne, gerekse etkinli-

ğin nesnesi olarak, insan için **özsel nesnelerin varoluşudur.**

Dolayısıyla **para,** her şeyi satın alabilme **özelliğine,** bütün nesneleri kendine mal edinme özelliğine sahip olduğu için, en yüksek mülklenme **nesnesidir. Özelliğinin** evrenselliği, varlığının her şeye kadir olmasıdır; dolayısıyla her şeyden güçlü bir varlık olarak görünür. Para, gereksemeyle nesne, insanın hayatıyla besini arasındaki **aracıdır.** Ama **benim** hayatımın bana sağladıklarını, başka insanların varoluşları da sağlar **bana.** Benim için **öteki** insandır.

«Vay canına! Eller de, ayaklar da, gerçekten
Baş da ayrıca, eril güçler de, hepsi senin.
Ama yeni yeni almaya başladığım zevkler,
Daha mı az benim oluyor bu yüzden?
Diyelim ki altı yörük at var ahırımda,
Benim olmuyor mu güçleri bu atların?
Gidiyorum dörtnala, en eksiksizi insanların,
Sanki yirmi dört bacağım varmışçasına.»

(Goethe: Faust — Mephistopheles. (68)

Shakespeare **Atinalı Timon**'da şöyle yazıyor:

«Altın! Sarı, pırıl pırıl, halis altın! Yok tanrılar...
Şu kadarı yeter bunun çevirmeye karayı aka; eğriyi
doğruya,
Kötüyü iyiye; soysuzu soyluya; kocamışı gence;
yüreksizi yiğide.
......İşte, bu
Rahiplerinizi, kölelerinizi çeker alır elinizden;
Koca adamların yastıklarını alır başlarının altından;
Bu sarı **köle**
Bağlar, çözer dinleri; günahkârı kutsar;
Cüzzamlıya bile taptırır insanı; alır hırsızı,

(68) Goethe, **Faust,** Bölüm **1.—Ed.**

Ünvan verir, nişan verir, şan verir,
Oturtur senatörle yan yana: budur
Kocamış dulu yeniden gelin eden;
Hastanenin, çıbanlarını görse kusacağı kadını
Allar pullar da bu, ilkyazına kavuşturur.
Çekil karşımdan, kahrolası çamur,
İnsanlığın orta malı orospu, sen,
Ulusları birbirine düşüren.» (69)

Ve daha ileride:

«Sen ey kral katili, ve ayıran
Piçinden babayı! sen kirlettin parlaklığınla
Hymen'in tertemiz yatağını! Sen cesur Mars!
Sen her dem taze, sevimli, zarif zanpara,
Yanağının pembeliğiyle eritirsin sen
Diana'nın kucağındaki kutsal karları!
Olmayacakları birbirine yaklaştırıp
Öpüştüren onları! Her dilde konuşup
Her anlamda laf eden, sen göze görünür tanrı!
Sen, yürek yakan, düşün,
Kölen insan başkaldırıyor; kullan gücünü,
Birbirine ver onları, öyle ki hayvanlar
Yeryüzünde imparatorluk kursun.» (70)

Ne güzel anlatıyor Shakespeare **paranın** özünü. Bunu anlamak için, Goethe'den alınan bölümü çözümleyerek işe başlamalıyız.

Para yoluyla elde edebileceğim şey, satın alabildiğim, yani paranın bana satın alabildiği şey, paranın sahibi olarak, **ben kendimim**. Gücüm, paranın gücü kadar büyük. Paranın nitelikleri para sahibi olarak benim niteliklerim ve potansiyelimdir. Ne **olduğum** ve ne **yapabileceğim,** bu durumda, benim bireyselliğim tarafından belirlenmiş olmuyor. Çirkinim **ben**, ama **en güzel** kadını sa-

(69) Shakespeare, **Atinalı Timon,** Perde 4, Sahne 3. (Marx'ın alıntısı Schlegel-Tieck çevirisinden.)—**Ed.**

(70) Aynı yerde.

tın alabilirim. Demek ki çirkin değilim, çünkü **çirkinliğin** etkisi, iticiliği, para karşısında yok oluyor. Ben — bireysel yaradılışıma göre — **topalım:** ama para bana yirmi dört bacak veriyor; öyleyse topal değilim. Ben kötü, namussuz, her türlü alçaklığı yapabilecek, kafasız bir adamım, ama saygı gösterilir paraya — dolayısıyla sahibine de. En iyi şey paradır, dolayısıyla sahibi de iyidir: para benim dürüstlükten uzaklaşma zahmetine girmemi önlüyor, onun için dürüst sayılıyorum. Kafasızın biriyim ben, ama madem para her şeyin **gerçek ruhu,** para sahibi hiç ruhsuz olabilir mi? Üstelik para sahibi en akıllı kişileri de satın alabilir; insan, akıllılardan daha güçlü olunca onlardan daha akıllı olması da gerekmez mi? Ben ki, **para** sayesinde, insan yüreğinin isteyebileceği her şeyi yapabilirim, bütün insan erdemlerine sahip değil miyim? Bu durumda para benim bütün yeteneksizliklerimi karşıtlarına dönüştürmüyor mu?

Beni **insan** hayatına bağlayan, beni topluma, doğaya, insana bağlayan şey **para** olduğuna göre, **bütün bağların bağı** değil mi para? Böylelikle aynı zamanda ayrılmanın da evrensel aracı değil mi? **Bir araya getirmenin** gerçek aracı olduğu kadar, asıl **ayrılma akımı** da odur, toplumun galvano — kimyasal gücüdür.

Shakespeare paranın iki özelliğini öncelikle vurguluyor:

(1) Bütün insanî ve doğal nitelikleri karşıtına çevirebilen göze görünür tanrı, nesnelerin evrensel dönüştürücüsü ve değiştiricisidir; «olmayacakları birbirine yaklaştırır.»

(2) Evrensel orospu, insanların ve ulusların pezevengidir.

Bütün insanî ve doğal nitelikleri dönüştürmek ve değiştirmek, olanaksızlıkları birleştirmek—paranın tanrısal gücü, insan türünün yabancılaşmış, yalıtılmış (tecrit

edilmiş), dışlaştırılmış özelliği oluşunda yatar. Para, **insanlığın** yabancılaşmış **yeteneğidir.**

Bir insan olarak yapamadığımı, yani, bütün bireysel yetilerimin başaramadığı şeyi, **para** sayesinde yapabilirim. Onun için para bu yetilerimin her birini aslında olmadığı bir şey yapar, yani onu **karşıtına** dönüştürür.

Acıkmış yemek istiyorsam ya da yürümeye gücüm yetmediği için arabaya binmek istiyorsam, para yemeği de sağlar bana arabayı da, yani, isteklerimi imgelem (muhayyile) dünyasından dönüştürür, onları düşünülmüş, imgelenmiş, istenmiş varoluşlarından **gerçek duyusal** varoluşlarına çevirir, imgelemden hayata, imgelenen varlık durumundan gerçek varlık durumuna aktarır. Bunun gerçekleştirilmesinde para **gerçek yaratıcı güçtür.**

Parası olmayanlarda da vardır **istek,** ama onların isteği benim, bir üçüncü kişinin üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir imgelem ürünüdür; bu isteğin varoluşu yoktur, bu yüzden **gerçekdışı, hedefsizdir** benim için. Paraya dayanan etkili istekle benim gereksemelerime, tutkularıma, dileklerime dayanan etkisiz istek arasındaki ayrım, **varlık** ile **düşünme**'nin, yalnız benim içimde varolan düşüncelerle, benim dışımda benim için varolan **gerçek nesne** biçimindeki düşüncelerin arasındaki ayrımdır.

Geziye çıkacak param yoksa bir **gereksemem** de, yani, maddeleşmiş gerçek bir geziye çıkma gereksemem de yoktur. Bilimsel çalışmaya yatkın bir yeteneğim varsa, ama yeterli param yoksa, o zaman hiç çalışma yeteneğim, yani gerçek ve etkili bir yeteneğim yok demektir. Öte yandan, gerçekten hiç bilimsel çalışma yeteneğim yoksa, ama gerekli istek ve param varsa, demek ki etkili benim yeteneğim. İnsan olarak insandan ve insan toplumu olarak toplumdan doğmayan, evrensel bir dışsal **araç** ve **yeti** olarak **para, imgelemi gerçekliğe, gerçekliği de boş bir imgelem ürününe** çevirebilme gücüne sahip-

tir; aynı şekilde, **gerçek kusurları ve fantazileri**, yani yalnızca bireyin imgeleminde varolan gerçekten güçsüz yetileri, **gerçek yeti ve yeteneklere** dönüştürebildiği gibi, **gerçek insanî ve doğal yetileri** de katıksızca soyut fikirlere, dolayısıyla kusurlara, acı veren fantazilere dönüştürebilir.

Böylece, bu karakteristiğiyle, genel olarak bireysellikleri dönüştüren, onları kendi karşıtları yapan, kendi özellikleri yerine çelişik özelliklerle donatan şey paradır.

Bu **dönüştürücü** güç olarak, bireye karşı, toplumsal bağlara ve **öz** olma iddiasında bulunan başka bağlara karşı gösterir kendini. Sadakatı sadakatsızlığa, sevgiyi nefrete, nefreti sevgiye, iyiliği kötülüğe, kötülüğü iyiliğe, serfi lorda, lordu serfe, saçmayı akla, aklı saçmaya çevirir.

Etkin ve varolan değer kavramı olarak para her şeyi değiştirdiğine ve dönüştürdüğüne göre, her şeyin evrensel değiştiricisi ve dönüştürücüsü, dolayısıyla dönüştürülmüş dünya, bütün insanî ve doğal niteliklerin dönüştürücüsü ve değiştiricisidir.

Cesareti satın alabilen kişi, korkak da olsa, cesurdur. Para, para sahibinin görüş açısından, belirli bir nitelik, belirli bir şey, ya da insanî yetilerle değil de bütün insanî ve doğal nesneler dünyası ile takas edildiğine göre, bazı özelliklerin yerine, aralarında çelişik özellikler ve nesneler de bulunan, başka özellikler koyar; olanaksızlıkların birleşmesini temsil eder, çelişik ögeleri kucaklaşmaya zorlar.

İnsanı insan olarak, dünyayla ilişkilerini de insanî ilişkiler olarak kabul ederseniz, sevgiyi yalnız sevgiyle, güveni yalnız güvenle, v.b., değiştirebilirsiniz. Sanatın tadına varmak istiyorsanız, sanat kültürü almış biri olmalısınız; başkalarını etkilemek istiyorsanız, başkalarını gerçekten canlandıran ve yüreklendiren biri olmalısı-

nız. İnsanla — ve doğayla — ilişkilerinizin her biri, **gerçek bireysel** hayatınızın belirli bir şekilde kendini göstermesi olmalı, isteminizin nesnesine uymalıdır. Karşılığında sevgi uyandırmadan seviyorsanız, yani sevgi olarak sevginiz karşılığında sevgi yaratmıyorsa, seven bir kişi olarak dışavurumunuzla kendinizi **sevilen bir kişi** yapamıyorsanız, sevginiz güçsüzdür, bir talihsizliktir.

(HEGELCİ DİYALEKTİĞİN VE FELSEFENİN BİR BÜTÜN OLARAK ELEŞTİRİLMESİ)

(6) Burada, (71) şimdiye kadar sunulan fikirleri açıklamak ve haklı göstermek için, Hegelci diyalektik üzerinde genel olarak ve özellikle **Fenomenoloji** ve **Mantık** (72) üzerinde, ayrıca, son olarak, modern eleştirel akımın bununla ilişkisi üzerinde durabiliriz.

Modern Alman eleştirisinin geçmişe duyduğu ilgi öylesine büyüktü ki — ele aldığı konu gelişmesini öylesine etkilemişti ki — eleştirme yöntemine karşı hiç eleştirel olmayan bir tavır takınıldı ve **görünüşte şeklî,** ama aslında **dirimsel** (hayatî) olan bir soru üzerinde hiç durulmadı; bu soru şuydu: Hegelci **diyalektik** karşısında şimdiki durumumuz nedir? Modern eleştiriyle bir bütün olarak Hegelci felsefenin ve özellikle Hegelci diyalektiğin ilişkisi öylesine ihmâl edildi ki **Strauss** ve **Bruno Bauer** gibi eleştiriciler hâlâ bütün bütün Hegel mantığının sınırlarını aşamamışlardır; Strauss tamamen oradadır, Bauer ise **Synoptics'de** (73) (burada, Strauss'a karşı

---

(71) Bu kelimelerden hemen önce gelen (Marx'ın «Giriş»de «son bölüm» diye nitelediği, Hegel üzerine bölüm bu kitapta sona alındığı için) ve editörün «Özel Mülkiyet ve Komünizm, v.b.» başlığı altında verdiği bölümün sonunu kastediyor.—**Ed.**

(72) **System der Wissenschaft,** von G. W. F. Hegel. **Erste Teil: Phänomenologie des Geistes.** Bamberg ve Nürnberg, 1807. **Wissenschaft der Logik,** 2 cilt, 1812-16.—**Ed.**

(73) Bruno Bauer, **Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker (Sinoptik İncillerin Eleştirisi),** Cilt 1-2, Leipzig, 1841; Cilt 3, Braunschweig, 1842. Dinî edebiyatta ilk üç İncil'in yazarları Sinoptikler adıyla tanınır.—**Ed.**

çıkarak, «soyut doğa» tözü yerine soyut insanın «kendi bilincinde olma»sını koyuyor), hatta **Christianity Discovered**'da (74) hiç değilse örtük bir şekilde orada bulunmaktadır. Böylece, **Christianity Discovered**'da, örneğin böyle şeyler görmekteyiz:

«Dünyayı koyarken, kendi bilincinde oluş kendinden farklı olanı koyar ve koyduğu şeyde kendini koyar, çünkü sonradan, sadece koyuşu ve hareketiyle bir varlık kazandığı için, koyduğu şeyle kendisi arasındaki farkı yok eder. — Öyleyse bu harekette nasıl bir amacı olmayabilir?» v.b.; ya da: «Onlar» (Fransız maddecileri) «sadece kendi bilincinde oluşun hareketi yoluyla evren hareketinin kendi için olabildiğini ve kendisiyle birlik sağladığını henüz görememişlerdir.»

Böyle anlatımlar Hegelci yaklaşımın sözlerinden ayrılmak bir yana, kelime kelime tekrarlıyorlar onu.

Eleştiri edimi sırasında Hegelci diyalektiğin ne kadar az bilincine varılmıştı; Bauer, **The Good of Freedom'**-da (75) Herr Gruppe'nin, «Peki şimdi mantık ne olacak?» sorusunu, gelecekteki eleştiricilerden sormasını söyleyerek bir kenara süpürüp, maddeci eleştiri edimini tanıtladıktan sonra bile bu bilinçlilik ne kadar az gelişti.

Ama şimdi bile — **Feuerbach** hem **Theses,** hem de **Anecdotis**'de ve ayrıntılı olarak da **The Philosophy of the Future**'da (Geleceğin Felsefesi) eski diyalektiği ve felsefeyi yıktıktan sonra; bunu başaramayan o eleştiri okulu bunun başarıldığını gördükten ve kendisinin katıksız, kararlı, saltık eleştiri olduğunu ve artık kendisiyle anlaştığını ilân ettikten sonra — bu eleştiri manevî gururuyla

---

(74) **Das Entdeckte Christentum. Eine Erinnerung des Achtzehnten Jahrhundert und eine Beitrag zur Krisis des Neunzehnten (Keşfedilen Hıristiyanlık: *18. Yüzyıldan Bir Anı ve 19. Yüzyıl Buhranına bir Katkı*),** von Bruno Bauer, Zürih ve Winterthur, 1843.—**Ed.**

(75) **Die Gute Sache der Freiheit und meine Eigene Angelegenheit (Özgürlüğün Yararı ve Benim Kendi Sorunum),** Bruno Bauer, Zürih ve Winterthur. 1842.—**Ed.**

bütün tarih sürecini kendisiyle dünyanın geri kalan parçası (dünyanın geri kalan parçası kendisine karşıttır ve «halk kitleleri» kategorisine girmektedir) arasındaki bir ilişkiye ve bütün bağnaz antitezleri bir **tek** bağnaz antiteze, yani kendisinin akıllılığı ve bütün dünyanın budalalığı antitezine (eleştirel İsa ile İnsanlık, «halk sürüleri» arasındaki antitez) indirgedikten sonra; her gün ve her saat, kitlelerin budalalığı karşısında kendi yüceliğini sergiledikten **sonra;** eleştirel **Son Yargı Günü'**nü, yok olan insanlığın kendi önünde toplanacağı ve onun tarafından birtakım gruplara ayrılacağı, her bir güruha **testimonium paupertatis'**inin (76) verileceği gün şekline soktuktan sonra; dünyadan olduğu kadar insanî duygulardan da üstün olduğunu yazıyla (77) belirttikten ve yüce bir yalnızlık içinde yükseklerdeki tahtında oturup alaycı dudaklarıyla arada bir Olimpos tanrılarına yaraşır kahkahalar attıktan sonra — eleştiri kılığına girmiş (yani, Genç-Hegelcilik), can çekişen idealizmin bütün bu gülünçlüklerini yaptıktan sonra bile — Genç-Hegelcilik'in anasıyla — Hegelci diyalektikle — eleştirel bir şekilde hesaplaşma zamanı geldiği şüphesini dile getirmemiştir — ve Feuerbach diyalektiği karşısındaki eleştirel tutumu üzerine bile söyleyeceği tek söz olmamıştır. Kendine karşı tutumu hiç de eleştirel olmayan bir eleştiri!

Hegelci diyalektik karşısında **ciddî, eleştirel** bir tutumu olan ve bu alanda gerçek buluşlar yapan tek kişi Feuerbach'dır. Gerçekten eski felsefenin asıl fatihidir. Başarısının büyüklüğü ve bunu dünyaya sunuşundaki alçak gönüllülük, ötekilerin tutumuyla tam bir karşıtlık göstermektedir.

Feuerbach'ın büyük başarısı şunlara dayanır:

---

(76) Yoksulluk belgesi.—Ed.

(77) **Allgemeine Literatur Zeitung'a** değiniyor.—Ed.

(1) Felsefenin, düşünceye çevrilmiş ve düşünerek açıklanmış dinden başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla insan özünün yabancılaşmasının varoluşunun bir başka şekli ve tarzı olarak mahkûm edilmesi gerektiğini tanıtlaması;

(2) «İnsanla insanın» toplumsal ilişkisini, Feuerbach da kuramının temel ilkesi yaptığına göre, **gerçek maddeciliğin** ve **gerçek bilimin** oluşması;

(3) Saltık olumlu, kendini destekleyen olumlu, olduğunu ve olumlu şekilde kendinde temellendiğini iddia eden olumsuzlamanın olumsuzlamasına karşı çıkması.

Feuerbach, Hegelci diyalektiği şöyle açıklıyor (ve böylece olumludan, duyu - kesinliğinden başlamasını haklı gösteriyor) :

Hegel, Töz'ün yabancılaşmasından yola çıkar (Mantık'da, Bitimsiz'den, soyut evrenselden) — soyut ve yerleşik soyutlamadan yola çıkar; basit bir dille söylenirse bu, dinden ve dinbiliminden yola çıkar demektir.

Sonra, bitimsizi ortadan kaldırır ve edimli, duyusal, gerçek, bitimli, tikeli oluşturur (felsefe — din ve dinbilimin ortadan kalkması).

Sonra da, olumluyu yeniden ortadan kaldırıp soyutu, bitimsizi geri getirir — dinle dinbilimin geri getirilmesi.

Feuerbach böylece olumsuzlamanın, olumsuzlamasını, **sadece**, felsefenin kendisiyle çelişmesi — dinbilimi (aşkınlığı, v.b.) yoksadıktan sonra olumlayan ve böylece kendine karşı onu olumlamış felsefe olarak görmektedir.

Olumsuzlamanın olumsuzlamasındaki durum ya da kendini olumlama ya da kendini pekiştirme, henüz kendinden emin olmayan ve dolayısıyla kendi karşıtıyla yüklü bulunan, kendinden şüphelenen ve dolayısıyla tanıtlama bekleyen ve dolayısıyla kendi varoluşuyla kendini yerleştirmeyen bir durumdur — kendini haklı gösterem-

mektedir; onun için duyu - kesinliğinin temeli - kendinde durumuyla doğrudan doğruya ve dolaysız olarak karşı karşıyadır. (78)

Ama Hegel olumsuzlamanın olumsuzlamasını, kendi içinde yatan gerçek ve tek olumlu olarak yatan olumlu ilişki açısından ve bütün varlığın tek gerçek ve kendini gerçekleştiren edimi olarak içinde yatan olumsuz ilişki açısından gördüğü için, tarihin akışına sadece **soyut, mantıklı, kurgusal** anlatımı bulmuştur; ve bu tarihî süreç henüz insanın — verilmiş bir özne olarak insanın, ama yalnızca insanın **doğuş ediminin — gerçek** tarihi, insanın **doğuşunun hikâyesi** olmamıştır. Bu sürecin soyut şeklini, bu sürecin Hegel'deki şekliyle modern eleştirideki, yani, Feuerbach'ın **Wesen des Christentums**'undaki (**Hıristiyanlığın Özü**) şeklini, ya da daha doğrusu, Hegel'de eleştirel olmayan bu sürecin **eleştirel** şekli arasındaki ayrımları açıklayacağız.

Hegelci sisteme bir göz atalım. Hegelci felsefenin gerçek çıkış noktası ve gizi olan, **Fenomenoloji**'den başlayalım.

FENOMENOLOJİ (79)

A. Kendi Bilincinde Oluş

I. **Bilinçlilik.** (a) Duyusal yaşantı düzeyinde kesinlik: ya da «Bu» ve **Anlam.** (b) **Algılama,** ya da Şey ve Özellikleri ve **Aldanma.** (c) Zor ve Anlayış, Görünüş ve Duyu - üstü Dünya.

---

(78) Feuerbach, olumsuzlamanın olumsuzlamasını, düşünme olarak belli kavramı düşünceyle kendini aşma ve doğrudan doğruya bilinçlilik, doğa, gerçeklik olmak isteyen düşünce olarak görür.—**Ed.**

(79) Bunlar Hegel'in **Zihnin Fenomenolojisi**'nin başlıca bölüm başlıklarıdır.—**Ed.**

II. **Kendi Bilincinde Oluş.** Benlik olarak Kesinliğin Doğruluğu. (a) Kendi Bilincinde Olmanın Bağımsızlığı ve Bağımlılığı; Efendilik ve Kölelik. (b) Kendi Bilincinde Olmanın Özgürlüğü: Stoacılık, Şüphecilik, Mutsuz Bilinçlilik.

III. **Akıl.** Aklın Kesinliği ve Aklın Doğruluğu. (a) Bir Akıl Süreci olarak Gözlem. Doğanın ve Kendi Bilincinde Olmanın Gözlemlenmesi. (b) Akılcı Kendi Bilincinde Olmanın kendi Etkinliği yoluyla Gerçekleştirilmesi. Zevk ve Zorunluk. Yüreğin Yasası ve Kendini Beğenmişliğin Çılgınlığı. Erdem ve Dünyanın Gidişi. (c) Kendinde ve Kendi İçin Gerçek olan Bireysellik. Manevî Hayvan Krallığı ve Aldanma, ya da Gerçek Olgu. Yasa Koyucu olarak Akıl. Yasaları Sınayan Akıl.

B. Zihin

I. **Gerçek** Zihin; Aktörel (ethical) Düzen.

II. Kendine Yabancılaşmış Zihin — Kültür.

III. Kendine Güvenen Zihin, Ahlâk.

C. Din

Doğal din; **Sanat Şeklinde Din; Vahiyle Gelen Din.**

D. Saltık Bilgi

Hegel'in **Ansiklopedi**'si, (80) Mantık'la, **katıksız kurgusal düşünceyle** başlar ve **Saltık Bilgiyle** — kendi bilincinde olmakla, kendini anlamakla, felsefî ya da saltık (yani insanüstü) soyut zihinle — sona erer. Eser, felsefî zihnin **özünün sergilenmesinden,** kendini nesneleştirmesinden başka bir şey değildir, felsefî zihin de kendi kendine yabancılaşması içinde düşünen yani kendini soyut bir şekilde kavrayan dünyanın yabancılaşmış zihnin-

(80) **Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften**, von G. W. F. Hegel (Heidelberg, ilk baskı, 1817, üçüncü baskı, 1830). Hegel'in **Felsefî Bilimler Ansiklopedisi** başlıca üç bölüme ayrılan tek ciltlik bir kitaptır: ilk bölümde Mantık, ikinci bölümde Doğa Felsefesi, üçüncü bölümde Zihn'in felsefesi yer alır.—**Ed.**

den başka bir şey değildir. **Mantık** (insanın ve doğanın kurgusal ya da **düşünce - değeri** — onların bütün gerçek belirlenmişliğe kayıtsızlaşmış özü, dolayısıyla gerçek olmayan özü) **dışsallaşmış düşüncedir,** dolayısıyla doğadan ve gerçek insandan soyutlayan düşüncedir: **soyut düşüncedir.** Sonra: **Bu soyut düşünen doğanın** soyut düşünce için dışsallığı. Doğa onun dışındadır — kendini yitirmesidir; o da doğayı dışsal bir tarzda, soyut düşünce olarak kavrar — ama yabancılaşmış soyut düşünce olarak. Son olarak, **Zihin,** yani düşüncenin başladığı yere dönüşü — antropolojik, fenomenolojik, psikolojik, aktörel, sanatsal ve dinî zihin olarak kendi için geçerli olmayan düşünce, sonunda kendini bulur, **saltık** bilgi olarak dolayısıyla saltık, yani soyut zihinde kendini kendine ilişkin kılar ve böylece kendine uyan bir varlık tarzında kendi bilinçli cisimleşmesine kavuşur. Çünkü gerçek varlık tarzı **soyutlamadır.**

Bu Hegel'in ikili bir yanlışıdır.

Birinci yanlış, Hegelci felsefenin çıkış yeri olan **Fenomenoloji**'de açıkça görülmektedir. Hegel serveti, devlet gücünü, v.b. **insanî** varlığa yabancılaşmış oluşlar olarak görür, ama onları yalnız düşünce şeklinde görmektedir... Bunlar düşünce - varlıklarıdır ve dolayısıyla **katıksız,** yani soyut, felsefî düşüncenin yabancılaşmasıdırlar sadece. Onun için bütün süreç Saltık Bilgi ile sona erer. Aslında bu nesnelerin yabancılaştıkları şey soyut düşüncedir ve gerçekliklerinin olanca küstahlığıyla çıkarlar onun karşısına. **Filozof** kendisini (yani, yabancılaşmış insanın soyut bir şekli olan kendini) yabancılaşmış dünyanın **ölçüsü** sayar. **Başkalaşma sürecinin** bütün **tarihi** ve **başkalaşmanın** bütün **geri alınma süreci,** soyut (yani saltık) düşüncenin, mantıkî, kurgusal düşüncenin **üretilmesi tarihinden** başka bir şey değildir. Bu başkalaşmanın ve bu başkalaşmanın aşılmasının asıl önemli

yanını meydana getiren **yabancılaşma, kendinde** ile **kendi için, bilinç** ve **kendi bilincinde oluş, nesne** ile **özne** arasındaki karşıtlıktır — yani, soyut düşünceyle, duyusal gerçekliğin ya da gerçek duyusallığın, düşüncenin kendi içindeki karşıtlığıdır. Başka bütün karşıtlıklar ve bu karşıtlıkların hareketleri, önemli olan ve bu başka, bayağı karşıtlıklara **anlam** veren asıl karşıtlıkların **maskeleri, dış görünüşleridir.** Yabancılaşmanın özü ve aşılması gereken şey, insanın kendini **insanî olmayan bir şekilde,** kendine karşıt olarak **nesneleştirmesi** değil, **kendini** soyut düşünceden **ayrı** ve soyut düşünceye **karşıt** olarak **nesneleştirmesidir.**

Nesneleşmiş, aslında yabancı nesneler olmuş özsel güçlerine insanın sahip çıkması böylece ilkin **bilinçte, katıksız düşüncede,** yani **soyutlamada** ortaya çıkan bir **sahip çıkmadır:** bu nesnelere **düşünceler** ve **düşüncelerin hareketleri** olarak sahip çıkılmasıdır. Dolayısıyla, bütünüyle olumsuz ve eleştirel görünüşüne, içinde gizli yatan ve çok sonraki gelişmelere işaret eden eleştiriye karşın, **Fenomenoloji**'de, bir tohum, bir potansiyel, bir giz olarak, Hegel'in ilerideki eserlerinin eleştirel olmayan olumculuğu (pozitivizm) ve gene aynı şekilde hiç eleştirel olmayan idealizmi (varolan empirik dünyanın felsefeyle çözülmesi ve yeniden kurulması) gizil olarak yatmaktadır. **Ayrıca,** nesnel dünyanın insana haklı gösterilmesi — sözgelişi, **duyusal** bilinçliliğin, **soyut şekilde** duyusal bir bilinçlilik olmayıp, **insanca** duyusal bir bilinçlilik olduğunun kavranması — Dinin, servetin, v.b., **insanî** nesneleşmenin, **insanın** çalışmaya adanmış özsel güçlerinin yabancılaşmış dünyası olması ve böylece gerçek **insanî** dünyanın **yolu** olması — bu sahip çıkma ya da bu süreci kavrama dolayısıyla Hegel'de bu şekle girmekte, **duyunun, dinin,** devlet gücünün, v.b., manevî varlıklar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır; çünkü ancak **zihin** insanın

gerçek özüdür ve zihnin gerçek şekli düşünen, mantıklı, kurgusal zihindir. Doğanın ve tarihten oluşan doğanın **insanlığı** — insanın ürünlerinin insanîliği — soyut zihnin ürünleri ve böylece de **zihnin** evreleri, **düşünce varlıkları** şeklinde görünür. Bu yüzden **Fenomenoloji** gizemli bir eleştiridir — kendine kapalı ve okuyanın aklını dağıtan bir eleştiridir; ama insanın **yabancılaşmasını** göz önünde tuttuğu sürece, insan yalnız zihin biçiminde ortaya çıksa bile, içinde, çoğu zaman Hegelci görüş açısının çok üstüne çıkan bir tarzda **hazırlanmış** ve **işlenmiş** olarak, **bütün** eleştiri ögeleri gizli yatmaktadır. «Mutsuz Bilinçlilik,» «Dürüst Bilinçlilik,» «Soylu ve Alçak Bilinçlilik» arasındaki kavga, v.b., v.b., — bu ayrı ayrı bölümler, henüz yabancılaşmış bir şekilde olsa da, din, devlet, yurttaşlık hayatı gibi alanların **eleştirel** ögelerini içermektedirler. **Varlıklar, nesneler,** nasıl **düşünce varlıkları** olarak görünüyorsa, **özne** de her zaman **bilincinde olma** ya da **kendi bilincinde olmadır;** daha doğrusu nesne her zaman **soyut** bilinç, insan da yalnız **kendi bilincinde olma** şeklinde görünür: dolayısıyla ortaya çıkan ayrı ayrı yabancılaşma şekilleri, sadece, bilincin ve kendi bilincinde olmanın değişik şekilleridir. **Kendinde** soyut bilinç (nesnenin kavranıldığı şekil) nasıl sadece ayrılığının ve kendi bilincinde oluşunun bir uğrağıysa, hareketin sonucu olarak görünen şey, kendi bilincinde olmayla bilinçliliğin özdeşliğidir — saltık bilgi — soyut düşüncenin, artık dışa doğru yönelmeyip, kendi benliği içinde dönenen hareketidir — yani, sonuç, katıksız düşüncenin diyalektiğidir.

Hegel'in **Fenomenoloji**'sinin ve bundan çıkan sonucun asıl önemli yanı — yani, hareket ettiren ve doğuran ilke olarak olumsuzluk diyalektiği — böylece ilkin Hegel'in insanın kendini doğurmasını bir süreç olarak kavraması, nesneleşmeyi nesnenin yitirilişi, başkalaşma ve

başkalaşmanın aşılması olarak kavramasıdır; Hegel böylece **emeğin** özünü yakalar ve nesnel insanı — gerçek olduğu için asıl insan — insanın **kendi emeği** ürünü olarak görür. İnsanın kendine bir tür varlığı olarak **gerçek,** etkin uyarlanması (adaptasyonu) ya da gerçek bir tür varlığı olarak belirmesi (yani, bir insan olarak), **tür** insanı olarak kendinin olan bütün **güçleri** gerçekten ortaya çıkarmasıyla gerçekleşebilir — bu da, ancak, tarihin sonucu olarak, insan eylemlerinin toplamıyla gerçekleşebilir — yani ancak insanın bu soydan gelme güçleri nesne olarak ele almasıyla gerçekleşebilir: ve bu da, ancak, yabancılaşma şeklinde gerçekleşebilir.

Şimdi Hegel'in tek - yanlılığını ve sınırlılığını göstereceğiz. Bu özellikler **Fenomenoloji**'nin son bölümü, «Saltık Bilgi» de göze çarpıyor; **Fenomenoloji**'nin yoğunlaştırılmış ruhunu, eserin kurgusal diyalektikle ilişkisini ve Hegel'in her ikisi ve birbirleriyle ilişkileri üzerine **bilinçliliğini** içeriyor bu bölüm.

Başlangıçta geçicilik kaydıyla şunları söyleyelim: Hegel'in bakış açısı, modern politik iktisadınkidir. **Emeği** insanın **özü** olarak kavrar — insanın, kendini tanıtlama edimindeki özü: emeğin olumsuz yanını görmez, yalnız olumlu yanını görür. Emek insanın, **başkalaşma** içerisinde, ya da **başkalaşmış** insan olarak, **kendi - için oluşudur.** Hegel'in bildiği ve tanıdığı tek emek, **soyut şekilde zihnî** emektir. Dolayısıyla, felsefenin **özünü** meydana getiren şeyi — **başkalaşmış insanın kendini tanıyışı** ya da **başkalaşmış** bilimin **kendini düşünmesi** — Hegel özün kendi olarak alır; onun için daha önceki felsefenin ayrı ayrı ögelerini ve evrelerini alıp felsefesini **tek** felsefe gibi sunabilmektedir. Öbür filozofların yaptıkları — doğanın ve insan hayatının ayrı evrelerini kendi bilincinde olmanın, hatta soyut kendi bilincinde olmanın evreleri olarak

kabul etmeleri — Hegel'e göre felsefenin **yaptıklarıdır.** Bu yüzden bilimi saltıktır.

Şimdi konumuza gelelim.

Saltık Bilgi. «Fenomenoloji» nin son bölümü.

Önemli nokta, **bilinçlilik nesnesinin, kendi bilincinde olmak**'dan başka bir şey olmaması, ya da nesnenin sadece **nesneleşmiş kendi bilincinde olmak** — nesne olarak kendi bilincinde oluş olduğudur.

(İnsanın konması = kendi bilincinde olmak.)

Onun için sorun, **bilinçlilik nesnesinin** üstesinden gelmektir. Kendi başına **nesnellik, insanın özüne,** kendi bilincinde olmaya uymayan **yabancılaşmış** bir insan ilişkisi gibi görülmemektedir. Dışlaşmış bir şey olarak yabancılaşma şeklinde ortaya çıkan, insanın nesnel özüne **yeniden sahip çıkılması,** böylelikle yalnız **yabancılaşmayı** değil, **nesneleşmeyi** de yok etmek anlamına gelmektedir. Yani insan, **nesnel olmayan, manevî** bir varlık sayılmaktadır.

Bilinçlilik nesnesinin üstesinden gelinmesini bundan sonra Hegel şöyle açıklamaktadır.

Nesne kendini yalnız **kendi benliğine dönmesiyle** belli etmez — Hegel'e göre bu, hareketi anlamanın **tek-yanlı** yolu, yalnız bir yanının anlaşılması demektir. İnsan benliğe eşit olarak konmuştur. Ama benlik, sadece, **soyut** olarak anlaşılmış insandır — soyutlamayla doğan insandır. İnsan bencildir. Gözü, kulağı, v.b. bencildir. Özsel güçlerinin her birinde **kendilik** niteliği vardır. Ama bundan ötürü «**Kendi bilincinde olmanın** gözü, kulağı, özsel güçleri vardır,» demek oldukça yanlıştır. Kendi bilincinde olmak daha çok insan yaradılışının, insan gözünün, v.b. bir niteliğidir; **kendi bilincinde olmanın** niteliği insan yaradılışı değildir.

Kendi için soyutlanmış ve yerleştirilmiş benlik **soyut bencil** olarak insandır — katıksız soyutlamayla **bencillik**

düşünce düzeyine yükseltilir (bu noktaya yeniden döneceğiz.)

Hegel'e göre **insanın özü — insan — kendi bilincinde olmakla** eşittir. Dolayısıyla insan özünün bütün yabancılaşmaları, **kendi bilincinde olmanın yabancılaşmasından başka bir şey değildir.** Kendi bilincinde olmanın yabancılaşması, insanın **gerçek** yabancılaşmasının bir **anlatımı** olarak görülmemektedir — bilgi ve düşünce dünyasında yansıyan anlatımı. Bunun yerine, **gerçek** yabancılaşma — gerçek görüneni — **en içsel,** gizli özelliğiyle (ancak felsefenin aydınlatabildiği bir özelliktir bu) insanın gerçek özünün, **kendi bilincinde olmanın** yabancılaşmasının **ortaya çıkışından** başka bir şey değildir. Bunu kapsayan bilime de dolayısıyla **Fenomenoloji** adı verilmektedir. Bu yüzden, yabancılaşmış nesnel öze bütün yeniden sahip çıkma edimleri, kendi bilincinde olmakla birleşme süreci şeklinde görülmektedir. Kendi özsel varlığını ele geçiren insan böylece nesnel özleri ele geçiren kendi bilincinde oluştur. Nesnenin benliğe dönüşü böylece nesneye yeniden sahip olunması demektir.

Bilinçlilik, nesnesinin üstesinden gelinmesi, kapsamlı şekilde dile getirildiğinde, şu anlama gelir: (81)

(1) Nesne olarak nesne kendini bilinçliliğe kaybolan bir şey olarak sunar. (2) Şeyliği oluşturan, kendi bilincinde olmanın başkalaşmasıdır. (3) Kendi bilincinde olmanın bu dışsallaştırılmasının yalnız **olumsuz** değil, **olumlu** önemi de vardır. (4) Onun bu anlamı yalnız **bizim için** ya da **içsel** bir şekilde değil, **kendi bilincinde olmanın kendisi için** de vardır. (5) **Kendi bilincinde olma** için, nesnenin olumsuzu, kendini yok etmesi, **olumlu** bir anlam ve önem taşır — çünkü kendi bilincinde oluşun

(81) Bundan sonraki paragraf, Hegel'in **Fenomenoloji**'sinin son bölümünün ikinci ve üçüncü paragraflarının aktarılmasıdır.—**Ed.**

kendisi, kendini başkalaştırmaktadır; çünkü bu başkalaşmada **kendini** nesne olarak koyar, ya da, **kendi için olma**'nın parçalanmaz birliği için, nesneyi kendi olarak koyar. (6) Öte yandan, sürecin bir başka uğrağı da vardır, kendi bilincinde olma bu başkalaşmayı ve nesnelliği ortadan kaldırmış ve aşmış ve onları kendi içinde özümlemiştir, böylece **kendisiyle** ve öbür varlığıyla uzlaşmıştır. (7) Bu, **bilinçliliğin** hareketidir ve bu harekette bilinçlilik uğraklarının toplamıdır. (8) Bilinçlilik aynı şekilde bütün görünümleri ve evreleriyle nesneyle bir ilişki kurmuş ve onu görünümleri ve evreleri açısından kavramıştır. Belirlenmiş karakteristiklerinin bu bütünlüğü, nesneyi **içsel olarak manevî bir varlık** yapar; her birinin **benlik** olarak kavranmasıyla ve onlara karşı, yukarıda **manevî** denilen tutumun takınılmasıyla, bilinçlilik için böyle olur.

Gelelim (1) e: Nesne olarak nesnenin kaybolan bir şey olarak kendini bilinçliliğe sunuşu. Bu yukarıda sözü edilen, **nesnenin benliğe dönüşüdür.**

Gelelim (2) ye: **Kendi bilincinde oluşun başkalaşması, şeyliği** oluşturur. İnsan kendi bilincinde olmayla eşit olduğuna göre, başkalaşmış, nesnel özü, ya da **şeyliği, başkalaşmış kendi bilincinde oluşla eşittir** ve **şeylik** böylece bu başkalaşma yoluyla gerçekleşir (şeylik, **insan için bir nesne** olan **şeydir** ve onun için bir nesne olan şey gerçekte yalnız onun için özsel bir nesne olan şeydir ve dolayısıyla **nesnel** özüdür. Ve böylece özne olan, **gerçek insan** ve dolayısıyla **Doğa** olmadığına göre — insan **insanî Doğa**'dır — yalnız insanın soyutlaması olduğuna göre — yani kendi bilincinde oluş — şeylik, başkalaşmış kendi bilincinde oluşdan başka bir şey değildir). Nesnel (yani maddî) özsel güçlerle donanmış yaşayan, doğal bir varlığın, özünün **gerçek doğal nesnelerine** sahip olması çok normaldir; kendine yabancılaşması da **gerçek** nesnel bir

dünyanın kurulmasına yol açmalıdır; ama bu, yalnız **dışsallık** şeklinde bir dünyadır ve dolayısıyla insanın özsel güçlerine ait olmayan, ezici bir dünyadır. Burada anlaşılmayacak, gizli bir şey yoktur. Başka türlü olsaydı anlaşılmazdı belki. Ama şurası açık ki **kendi bilincinde oluş, şeyliği,** ancak kendisine başkalaşarak kurabilir — yani, kendisi soyut bir şey, bir soyutlama şeyi olan, dolayısıyla **gerçek** bir şey olmayan bir şey kurabilir. Gene açıktır ki, şeylik böylece herhangi bir **bağımsızlığa,** kendi bilincinde oluş karşısında herhangi bir **özselliğe** sahip olamaz; tersine, sadece yaratılmış bir şeydir, kendi bilincinde oluşun **koyduğu** bir şeydir. Ve konan şey, kendini pekiştireceği yerde, sadece koyma edimini pekiştirmektedir; bu edimde bir an için edimin kendi ürünü olarak enerjisi yoğunlaşır ve konan şeye — ama sadece bir an için — bağımsız, gerçek bir töz özelliği vermiş **görünür.**

Gerçek, bedenî **insan,** ayağı katı toprağa basan insan, doğanın bütün güçlerini soluyan insan, gerçek, nesnel, **özsel güçlerini** kendi dışsallaşmasının yabancı nesneleri olarak kurduğunda, bu sürecin öznesi **koyuş edimi** olmayacaktır: bu, **nesnel** özsel güçlerin öznelliğidir ve dolayısıyla eylemi de nesnel bir şey olmalıdır. Nesnel bir varlık nesnel davranır, kendi varlığının özelliğinde nesnellik yatmasa nesnel bir davranışta bulunamazdı. Yalnız **nesneleri** yaratır ya da kurar, **çünkü** onu nesneler oluşturmuştur — çünkü temelde o, **doğadır.** Dolayısıyla oluşturma ediminde, bu nesnel varlık «katıksız etkinlik» durumundan, **nesnenin yaratılması** durumuna düşmez; tersine, **nesnel** ürünü, **nesnel** etkinliğini pekiştirir, etkinliğini nesnel, doğal bir varlığın etkinliği yapar.

Burada, tutarlı doğalcılığın ve insancılığın, idealizm ve maddecilikten nasıl ayrıldığını, aynı zamanda her ikisinin birleştirici doğrusunu meydana getirdiğini görüyo-

ruz. Ayrıca, nasıl yalnız doğalcılığın dünya tarihi edimini kavrayabileceğini görüyoruz.

İnsan doğrudan doğruya bir **doğal varlıktır.** Doğal bir varlık ve yaşayan doğal bir varlık olarak, bir yandan **doğal yaşama güçleri** vardır — **etkin** doğal bir varlıktır. Bu güçler onda yönsemeler ve yetenekler olarak — **itkiler** olarak — vardır. Öte yandan, doğal, bedenî, duyusal, nesnel bir varlık olarak, hayvanlar ve bitkiler gibi, **acı çeken,** koşullanmış ve kısıtlı bir yaratıktır. Yani, itkilerinin **nesneleri** onun dışında, ondan bağımsız **nesneler** olarak vardırlar; gene de bu nesneler onun **gereksemesinin nesneleridir** — özsel **nesnelerdir,** insanın ortaya çıkması için gereklidirler ve özsel güçlerini pekiştirirler. İnsanın doğal enerjiyle dolu **bedenî,** yaşayan, gerçek, duyusal, nesnel bir varlık olduğunu söylemek, kendi varlığının ya da hayatının nesneleri olarak, **gerçek, duyusal, nesneleri** olduğunu, ya da hayatını **gerçek, duyusal nesnelerle dile getirdiğini** söylemektir. Bir yandan nesnel, doğal ve duyusal olmak, bir yandan da nesne, doğa ve duyunun kişinin dışında olması, ya da kişinin üçüncü bir kişi olarak nesne, doğa ve duyu olması, hepsi bir ve aynı şeydir. **Açlık,** doğal bir **gereksemedir;** bu yüzden, doymak, dinmek için kendi dışında bir **doğa,** kendi dışında bir **nesne** gerektirir. Açlık benim bedenimin, kendi dışında bir **nesneye** karşı, kabul edilmiş gereksemesidir, bedenimin bütünlüğü ve bedenimin özsel varlığının anlatımı olarak gereklidir. Güneş, bitkinin **nesnesidir** — onsuz edilmez bir şeydir bitki için, hayatının pekiştirilmesidir — ve aynı şekilde bitki de güneşin bir nesnesidir, çünkü güneşin hayat uyandıran gücünün, güneşin **nesnel** özsel gücünün **anlatımıdır.**

Kendi dışında bir doğası olmayan varlık, **doğal** bir varlık değildir ve doğa sisteminde bir rolü olamaz. Kendi dışında nesnesi olmayan varlık nesnel bir varlık değil-

dir. Üçüncü bir varlık için bir nesne olmayan varlık kendi **nesnesi** için bir varlığa sahip değildir; yani, nesnel olarak ilişkin değildir. Var-lığı nesnel değildir.

Nesnel olmayan bir varlık **hiçtir — yokluktur.**

Kendisi nesne olmayan, bir nesnesi de olmayan bir varlığı düşünün. Böyle bir varlık, ilkin, **benzersiz** varlık olacaktır: onun dışında hiçbir varlık varolmayacak — yalnız başına varolacaktır. Çünkü benim dışımda nesneler olunca, ben **yalnız** olmayınca, ben bir **başkasıyım** — dışımdaki nesneden başka bir gerçekliğim. Üçüncü nesne için de böylece ondan **ayrı** bir **gerçekliğim.** Yani, ben **onun** nesnesiyim. Böylece, bir başka varlığın nesnesi olmayan bir varlığın olabileceğini varsaymak, **nesnel** varoluş olmadığını varsaymaktır. Ama **nesnel — olmayan** bir varlık gerçekdışı, saçma bir şeydir — sadece düşünülmüş (imgelenmiş, yani) bir şeydir — soyutlama ürünüdür. **Duyusal** olmak, yani, bir duyu nesnesi olmak, **duyusal** bir nesne olmak ve böylece kendi dışında duyusal nesneleri olmak — kişinin duyusallığının nesneleri. Duyusal olmak, **maruz kalmaktır.**

Demek ki nesnel, duyusal bir varlık olarak insan **maruz kalan** bir varlıktır — ve maruz kaldığını duyduğu için, **tutkulu** bir varlıktır. Tutku, nesneye enerjiyle yönelmiş insanın özsel gücüdür.

Ama insan yalnızca doğal bir varlık değildir: **insanî** bir doğal varlıktır. Yani, kendi için bir varlıktır. Dolayısıyla bir **tür** varlığıdır ve hem varlığı hem de bilgisiyle kendinin böyle olduğunu pekiştirmelidir. Dolayısıyla, **insanî** nesneler, kendilerini dolaysız olarak sunduklarında doğal nesneler değildir ve dolaysız olarak **insan duyuları** da — yani nesnel olarak — **insan** duyarlığı, insan nesnelliği değildir. Ne nesnel olarak, ne de öznel olarak doğa dolaysız şekilde insana yeterlidir. Doğal her şeyin bir başlangıcı olması gerektiği için, **insanın** da oluşma

edimi vardır: **tarih.** Ama bu insan için bilinen bir tarihtir ve bir oluşma edimi olarak oluşmanın bilinçli bir kendini aşma edimidir. Tarih, insanın gerçek doğa bilimidir (bu konu üzerinde gene duracağız).

Üçüncü olarak, şeyliğin böylece kurulması bir uydurma, katıksız etkinliğin özelliğiyle çelişen bir edim olduğu için, gene ortadan kaldırılmalı ve şeylik yoksanmalıdır.

Madde **3, 4, 5 ve 6.** (3) Bilinçliliğin bu dışsallaştırılmasının yalnız **olumsuz** değil, **olumlu** bir anlamı ve önemi de vardır ve (4) bu anlamı yalnız **bizim için** ya da içsel değildir, bilinçlilik için de önemlidir. (5) **Bilinçlilik için** nesnenin olumsuzu, kendini yok etmesi, **olumlu** anlam taşır — bilinçlilik nesnenin yok oluşunu **bilir** çünkü kendini **başkalaştırır;** çünkü bu başkalaşmada kendini nesne olarak, ya da, kendi için olmanın parçalanmaz birliği uğruna, kendisi olarak nesne diye **bilir.**

Şimdiye kadar gördüğümüz gibi: yabancılaşmış ve nesnel olmuş şeye sahip çıkılması, ya da **yabancılaşma** şeklindeki nesnelliğin ortadan kaldırılması (bu, kayıtsız yabancılıktan gerçek, antagonistik yabancılaşmaya doğru ilerlemelidir) Hegel'e göre eşit olarak, hatta öncelikle, **nesnelliğin** ortadan kaldırılması gerektiği anlamına gelir, çünkü kötü olan ve kendi bilincinde oluşun yabancılaşmasını meydana getiren, nesnenin **belirlenmiş** özelliği değil, daha çok **nesnel** özelliğidir. Dolayısıyla nesne olumsuz, kendini yok eden bir şey, bir **hiçtir.** Nesnenin bu hiçliği bilinçlilik için yalnız olumsuz değil, aynı zamanda **olumlu** bir anlam taşır, çünkü nesnenin böylesine bir **hiçliği,** nesnel olmayışının, **soyutluğun kendini pekiştirmesidir. Bilinçliliğin kendisi** için nesnenin bu hiçliğinin olumlu bir anlamı vardır, çünkü bu hiçliği, nesnel varlığı, kendisinin **kendisini başkalaştırması** olarak

bilir; çünkü ancak **kendini başkalaştırması** sonucunda varolduğunu bilmektedir...

Bilinçliliğin oluş tarzı ve başka bir şeyin onun için oluş tarzı, **bilmek**'dir. Bilmek onun tek edimidir. Demek ki bir şey, bilinçlilik için, bilinçlilik o **bir şeyi bildiği** ölçüde vardır. Bilmek bilinçliliğin biricik nesnel ilişkisidir. Öyleyse bilinçlilik, nesnenin hiçliğini bilir (yani, nesneyle kendisi arasındaki ayrımın yokluğunu, kendi için nesnenin yokluğunu bilir) çünkü nesneyi kendisinin **kendini başkalaştırması** olarak görmektedir; yani, kendini bilir — bilmeyi nesne olarak bilir — çünkü nesne bir nesnenin sadece **benzeridir,** bir uydurmadır, ama özünde de, kendini bilmekten başka bir şey değildir, kendini kendisiyle karşı karşıya getirmiş ve böyle yapmakla kendini bir **hiçlikle** karşı karşıya getirmiştir — bilmenin dışında **hiçbir** nesnelliği olmayan bir şey. Ya da: bilme kendisiyle bir nesne arasında ilişki kurarken sadece kendi **dışına** çıktığını bilir — sadece kendini dışsallaştırmaktadır; **o kendisi** kendine **bir nesne olarak görünmektedir** sadece — ya da ona bir nesne gibi görünen şey aslında o kendisidir.

Öte yandan, diyor Hegel, bu süreçte şu öteki uğrak da vardır: bilinçlilik, bu dışsallığı, nesnelliği yok etmiş, aşmış ve onları kendinde özümlemiştir, böylece **öteki varlığıyla uzlaşmıştır.**

Bu sözlerde kurgusal düşüncenin bütün yanılgıları bir araya gelmektedir.

Her şeyden önce: bilinçlilik — kendi bilincinde oluş — **öteki varlığında kendisiyle uzlaşmıştır.** Böylece — ya da burada Hegel'in soyutlamasından bir soyutlama yapıp Kendi Bilincinde Oluş yerine insanın kendi bilincinde oluşu dersek — **öteki varlığında kendisiyle uzlaşmıştır.** Bu, bir kere, bilinçliliğin (bilme olarak bilme, düşünme olarak düşünme) doğrudan doğruya kendinden

öteki olmaya çalıştığını — duyu dünyası, gerçek dünya, hayat olmaya — düşüncede kendini aşan düşünce (Feuerbach) olmaya çalıştığını gösterir. Sadece bilinçlilik olarak bilinçlilik, yabancılaşmış nesnelliği değil, **nesnellik olarak nesnelliği** kendine düşman gördüğü sürece bu özellik burada vardır.

İkincisi, bu düşünceye göre kendi bilincinde insan, manevî dünyayı (ya da dünyasının manevî, genel varlık tarzını) kendisinin başkalaştırılması olarak tanıdığı, ortadan kaldırdığı ve aştığı sürece, bunu gene başkalaşmış biçimiyle pekiştirir ve kendi gerçek varlık tarzı sayar — onu yeniden kurar ve **kendi öteki varlığıyla uzlaştığı** gösterişine girer. Böylece, örneğin, dini ortadan kaldırıp aştıktan sonra, dinin bir başkalaşma ürünü olduğunu anladıktan sonra, **din olarak dinde** kendi pekiştirilmesini bulur. Hegel'in **yanlış** olumculuğunun, ya da sadece **görünüşte** eleştirelliğinin kökü budur: Feuerbach'ın din ya da dinbilimin konması, olumsuzlanması ve yeniden kurulması diye gösterdiği budur — ama bunu daha genel bir şekilde kavramalıyız. Böylece akıl, akıldışı olarak akıldışıyla uzlaşmıştır. Politikada, hukukta, v.b., yabancılaşmış bir hayat yaşadığını anlayan insan, bu yabancılaşmış hayatta gerçek insanca hayatını yaşamaktadır. Kendisiyle **çelişen** kendini - olumlama — nesnenin bilinmesiyle ve özsel varlığıyla çelişerek — böylece gerçek **bilgi** ve **hayat** olmaktadır.

Demek ki Hegel dine, devlete, v.b., karşı tartışılmaz şekilde taviz vermektedir, çünkü bu yalan ilkesinin yalanıdır.

Dini, insanın **yabancılaşmış kendi bilincinde oluşu** olarak görüyorsam, o zaman dinde din olarak bildiğim benim kendi bilincimde oluşum değil, yabancılaşmış bilinçliliğimin orada pekiştirilmesidir. Demek ki kendi benliğim, onun öz doğasına ait olan bilinçliliğim, **dinde**

değil, **ortadan kaldırılmış** ve **aşılmış** dinde pekiştiriliyor.

Onun için Hegel'de olumsuzlamanın olumsuzlaması, düzmece - özün olumsuzlanmasıyla gerçekleştirilen gerçek özün pekiştirilmesi değildir. Hegel'e göre olumsuzlamanın olumsuzlaması düzmece - **özün**, ya da yoksanan kendine yabancılaşmış özün pekiştirilmesidir; ya da, bu düzmece - özün nesnel bir varlık olarak insanın dışında ve insandan bağımsız varoluşunun yoksanması ve bir özneye dönüştürülmesidir.

Böylece **aşıp geride bırakma** edimi tuhaf bir rol oynamakta, hem yoksayıp hem muhafaza etmekte, yoksadığını olumlamaktadır.

Böylece, örneğin, Hegel'in **Hukuk Felsefesi, Özel Hak** eserinin geride bırakılması **Ahlâk**'la eşittir, Ahlâk'ın aşılması **Aile** ile, Aile'nin aşılması **Yurttaşlar Toplumu** ile, Yurttaşlar Toplumu'nun aşılması **Devlet**'le, Devlet'in aşılması **Dünya Tarihi** ile eşittir. Gerçek dünyada özel hak, ahlâk, aile, yurttaşlar toplumu, devlet, v.b., varoluşun içinde kalmaktadırlar, ama bunlar insanın **uğrakları** olmuşlardır — insanın varoluş ve varlık durumu — ve tek başlarına bir değerleri yoktur, erimekte ve birbirlerini doğurmaktadırlar, v.b., **Akışın uğrakları** olmuşlardır.

Gerçek varoluşlarında, onların bu hareketli özellikleri gizlidir. Bu özellik, ilkin düşüncede, felsefede ortaya çıkartılır. Dolayısıyla benim gerçek dinî varoluşum **din felsefesindeki** varoluşumdur; gerçek politik varoluşum **hukuk felsefesindeki** varoluşumdur; gerçek doğal varoluşum, **doğa felsefesindeki** varoluşumdur; gerçek sanatsal varoluşum, **sanat felsefesindeki** varoluşumdur; gerçek insanî varoluşum, **felsefedeki** varoluşumdur. Aynı şekilde dinin, devletin, doğanın, sanatın gerçek varoluşu da, din, doğa, devlet ve sanat **felsefesidir.** Gelgele-

lim, din felsefesi, v.b. benim için dinin biricik gerçek varoluşuysa, o zaman ancak bir **din filozofu** olarak gerçekten dindarımdır ve böylece **gerçek** dinî duyguyu ve gerçekten **dindar** insanı yoksamaktayım. Ama aynı zamanda, onları öne sürmekteyim: biraz kendi öz varoluşuma ya da onlara karşı çıkardığım başkalaşmış varoluşuma — çünkü bu sadece onların **felsefî** anlatımıdır — dayanarak, biraz da onların kendi ilk biçimlerine dayanarak öne sürüyorum onları, çünkü onlar benim için ancak **görünüşteki** öbür — varlık, alegori, kendi varoluşlarının (yani, benim **felsefî** varoluşumun) duyusal maskeler arkasında gizlenmiş şekilleri olarak geçerli.

Gene aynı şekilde, **Nitelik**'in aşılması **Nicelik**'e eşittir, aşılmış Nicelik **Ölçü**'ye, aşılmış Ölçü **Öz**'e, aşılmış Öz **Görünüş**'e, aşılmış Görünüş **Edimlilik**'e, aşılmış Edimlilik **Kavram**'a, aşılmış Kavram **Nesnellik**'e, aşılmış Nesnellik **Saltık Fikir**'e, aşılmış Saltık Fikir, **Doğa**'ya, aşılmış Doğa **Öznel** Zihin'e, aşılmış Öznel Zihin **Aktörel** (ethical) Nesnel Zihin'e, aşılmış Aktörel Zihin **Sanat**'a, aşılmış Sanat **Din**'e, aşılmış Din **Saltık Bilgi**'ye eşittir. (82)

Bir yandan, bu aşma edimi, düşünce varlığının aşılmasıdır; böylece, **bir düşünce olarak** Özel Mülkiyet, ahlâk **düşüncesinde** aşılır. Ve düşünce kendini doğrudan doğruya kendinin ötekisi, **duyusal gerçeklik** sandığı için — ve dolayısıyla **duyusal, gerçek eylem** için kendi eylemine giriştiği için — bu düşünceyle aşma edimi, gerçek dünyada bıraktığı nesneyi yendiğini sanır. Öte yandan, nesnenin şimdi kendisi için bir düşünce uğrağı olmasından ötürü, düşünce nesnenin kendisini — kendi bilincinde olmayı, soyutlamayı — pekiştirdiğine inanır.

Bir açıdan bakıldığında, Hegel'in felsefede **aştığı**

(82) Sıralama Hegel'in **Ansiklopedi**'sindeki başlıca «Kategorilerin» ve «düşünce-formlarının» sıralanışına göredir.—**Ed.**

varolan **gerçek** din, gerçek **devlet**, ya da **gerçek** doğa değil, kendisi bir bilgi nesnesi olan, yani **dinbilim kuralları** olan dindir; **Hukuk, Siyasal Bilim, Doğa Bilimi** için de durum aynıdır. Böylece bir görüş açısından bakıldığında Hegel hem **gerçek** şeye, hem de bu şeyin dolaysız, felsefî olmayan **bilimine** ya da felsefî olmayan **kavramlarına** karşıttır. Dolayısıyla bunların (dinbilim, hukuk, v.b.) göreneksel kavramlarıyla çelişmektedir.

Öte yandan, dindar insan, v.b., Hegel'de son pekiştirilmesini bulabilir.

Hegelci diyalektiğin yabancılaşma alanındaki **olumlu** görünümlerini ele alma zamanı geldi artık.

(a) Nesnel bir hareket, yani başkalaşmanın **benliğe geri alınması** olarak **ortadan kaldırma.** Bu, yabancılaşmanın içinde dile getirilen, yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasıyla nesnel öze sahip olunması üzerine görüştür; insanın **gerçek nesneleşmesinin,** nesnel dünyanın **yabancılaşmış** özelliğinin ortadan kaldırılması, yabancılaşmış varlık tarzıyla nesnel **dünyanın** ortadan kaldırılması yoluyla, insanın nesnel özüne sahip çıkmasının yabancılaşmış bir gözle görülmesidir. Aynı şekilde, tanrıtanımazlık, Tanrı'nın ortadan kaldırılması olarak, kuramsal insancılığın ilerlemesidir ve komünizm, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması olarak, insanın mülklenmesi olarak gerçek insan hayatının haklı gösterilmesidir ve böylece pratik insancılığın ilerlemesidir (ya da tanrıtanımazlık, dinin ortadan kaldırılmasıyla kendisiyle buluşmuş insancılık, komünizm, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması sonucu kendisiyle buluşmuş insancılıktır). Ancak bu dolayımın ortadan kaldırılmasıyla — ne var ki bu dolayım da zorunlu bir öncüldür — olumlu şekilde kendinden türeyen insancılık, **olumlu insancılık** oluşabilir.

Ama tanrısızlık ve komünizm hayal, soyutlama değildirler; insanın yarattığı nesnel dünyanın yitirilmesi

değildirler — nesnellik dünyasına verilmiş insanî özsel güçler değildirler; yoksulluk içinde, doğal olmayan, ilkel basitliğe dönüş değildirler. Tersine, ilk gerçek doğuş, insan özünün, gerçek bir şey olarak insan özünün, insan için gerçek olmuş gerçekleşmesidirler.

Böylece, olumsuzlamanın **olumlu** anlamını kavramakla (hâlâ yabancılaşmış bir şekilde de olsa) Hegel insanın kendine yabancılaşmasını, insan özünün başkalaşmasını, insanın nesnelliğini ve benliğini bulması olarak gerçekliğini yitirişini, yaradılışının değişmesini, nesneleşmesini ve gerçekleşmesini kavramaktadır. Sözün kısası, soyutlama dünyasında, Hegel emeği insanın **kendini - doğurması** olarak görmektedir — insanın kendisiyle başka bir varlık olarak ilişkisini, **tür bilincinin** ve **tür hayatının** oluşması olacak yabancı bir varlık halinde kendini ortaya koyuşunu görmektedir.

(b) Gelgelelim, yukarıda anlattığımız tersliğinden ayrı olarak, ya da onun bir sonucu olarak, bu edim Hegel'de şöyle bir görünüm kazanıyor:

Bir kere sadece şeklî, çünkü soyut bir edimdir, çünkü insan özü sadece **soyut, düşünen** bir **öz** olarak alınmış, sadece kendi bilincinde oluş sayılmıştır. Ve,

İkinci olarak, kavram **şeklî** ve **soyut** olduğu için başkalaşmanın ortadan kaldırılması başkalaşmanın pekiştirilmesi olmaktadır; ya da Hegel'e göre, **kendine - başkalaşma** ve **kendine - yabancılaşma** şeklindeki bu **kendini - doğurma** ve **kendini - nesneleştirme** hareketi, **insan hayatının, saltık,** dolayısıyla son **anlatımıdır —** kendi amacı olan, kendisiyle uzlaşmış, kendi özüyle bir olmayı başarmış hayatın anlatımıdır.

Diyalektik olarak soyut şekliyle bu hareket, dolayısıyla, **gerçekten insanî hayat** sayılmaktadır, ama gene de bir soyutlamadan başka bir şey olmadığı için—insan hayatının yabancılaşması— **tanrısal bir süreç** gibi görül-

mektedir; ama insanın tanrısal sürecidir, insanın kendinden ayrı olan soyut, katıksız, saltık özünün geçtiği bir süreçtir.

Üçüncü olarak, bu süreci taşıyan biri, bir özne olmalıdır. Ama özne ilkin bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç—kendini saltık kendi bilincinde oluş olarak bilen özne—dolayısıyla **Tanrı**'dır—**Saltık Ruh—kendini bilen ve kendini ortaya koyan Fikir.** Gerçek insan ve gerçek doğa sadece yüklem durumuna gelmektedirler—bu gerçekdışı insan ve doğanın sembolü olmaktadırlar. Böylece özne ve yüklem birbirleriyle saltık bir terslik içinde ilişki kurmaktadırlar—**gizemsel bir özne-nesne ya da nesnenin ötesine ulaşan bir öznellik—saltık özne** bir **süreçtir, özne** olarak kendini başkalaştırmakta ve başkalaşmadan kendine dönmektedir, ama aynı zamanda da bu başkalaşmayı kendi içine almaktadır, ve özne, bu süreç olarak öznedir; kendi içinde katıksız, **durmayan** bir dönüş.

İlkin, insanın kendini - doğurma ve kendini - nesneleştirme ediminin **şeklî ve soyut** kavranışı.

Hegel insanı kendi bilincinde oluşla eşdeğerli olarak koyunca, yabancılaşmış nesne — insanın yabancılaşmış özsel gerçekliği — **bilinçten,** sadece yabancılaşmanın düşüncesinden başka bir şey değildir — yabancılaşmanın **soyut** ve dolayısıyla boş ve gerçekdışı anlatımı, **olumsuzlamadır.** Bu yüzden başkalaşmanın ortadan kaldırılması bu boş soyutlamanın soyut, boş bir şekilde ortadan kaldırılmasıdır sadece — **olumsuzlamanın olumsuzlamasıdır.** Kendini - nesneleştirmenin zengin, yaşayan, duyusal, somut etkinliği böylece kendi soyutlamasına, **saltık olumsuzluğa** indirgeniyor — bir soyutlama olarak yeniden duruklaştırılan ve bağımsız bir etkinlik, sırf bir etkinlik sanılan bir soyutlama — olumsuzlama denen bu şey, gerçek, yaşayan edimin **soyut, boş** şeklinden başka

bir şey olmadığı için, içeriği de, bütün içeriğinden soyutlanarak çıkarılmış **şeklî** bir içerik olabilir ancak. Bunun sonucunda her içeriğe uygulanan ve dolayısıyla her içerikle ilgisiz ve dolayısıyla her içerik için geçerli, genel, soyut, **soyutlama şekilleri** vardır — bunlar, **gerçek** zihin ve doğadan koparılmış düşünce - formları ya da mantıkî kategorilerdir. (Saltık olumsuzluğun **mantıkî** içeriğini daha ileride açıklayacağız.)

Hegel'in buradaki, kurgusal mantığındaki olumlu başarısı, **belirlenmiş kavramların**, evrensel **duruk düşünce formlarının**, doğa ve zihne karşı bağımsızlıklarında, insan özünün ve böylece insan düşüncesinin genel yabancılaşmasının zorunlu sonucu olmaları ve dolayısıyla Hegel'in bunları bir araya toplayıp soyutlama - sürecinin uğrakları olarak sunmasıdır. Örneğin, aşılmış Varlık Öz'dür, aşılmış Öz Kavram'dır, aşılmış Kavram... Saltık Fikir'dir. Ama öyleyse Saltık Fikir nedir? Bütün soyutlama edimini başından başlayıp bir kere daha dönmemek, bir soyutlamalar toplamı ya da kendini kapsayan soyutlama olmamak istiyorsa, kendini yeniden aşmalıdır. Ama kendini soyutlama olarak kapsayan soyutlama bir hiç olduğunu bilir: kendinden vazgeçmelidir — soyutlamadan vazgeçmelidir — ve kendinin tam karşıtı olan bir varlığa, **doğaya** varmalıdır. Böylece, bütün **Mantık,** soyut düşüncenin kendi başına bir şey olmadığını, Saltık Fikir'in kendi başına bir şey olmadığını, yalnız Doğa'nın bir şey olduğunu göstermektedir.

«Kendisiyle birliği göz önünde tutulursa, sezgici olan,» (Hegel, **Ansiklopedi, 3.** baskı, s. 222) ve «kendi saltık doğrusunda, kendi tikelliğinin ve ilk özelliğinin ve öteki - varlığının uğrağını bırakmaya karar veren ve kendi yansıması olarak **dolaysız fikri serbestçe kendinden uzağa, doğaya akan»** (s.g.y.) saltık fikir, **soyut** fikir — böylesine garip ve alışılmadık bir tarzda davranan ve

Hegelciler'e korkunç baş ağrıları veren bütün bu fikir, başından sonuna kadar **soyutlamadan** (yani soyut düşünürden) başka bir şey değildir — deneylerle akıllanmış ve kendi doğrusuyla ilgili olarak aydınlanmış olan bu soyutlama, çeşitli (yanlış ve gene soyut) koşullarda **kendinden vageçmeye**, içine-kapanıklığını, hiçliğini, genelliğini ve belirsizliğini, öteki-varlığıyla, tikel ve belirliyle değiştirmeye karar verir; içinde yalnızca bir soyutlama, bir düşünce-varlığı olarak gizlice barındırdığı **doğanın, kendi içinden serbestçe uzaklaşmasına** izin vermeyi kararlaştırır: bu demektir ki soyutlama soyutlamadan vazgeçer ve doğaya soyutlamadan **bağımsız** olarak bakmaya karar verir. Dolayım olmayınca **sezme** şekline giren soyut fikir, kendinden vazgeçen ve **sezgide** karar kılan soyut düşünceden başka bir şey değildir. Mantık'dan Doğa Felsefesi'ne geçiş, **soyutlamadan sezgiye** geçiştir — soyut düşünür için bunun gerçekleştirilmesi çok güç olduğundan böylesine garip bir dille anlatılmıştır. Filozofu soyut düşünceden sezgiye iten **gizemsel** duygu, **can sıkıntısıdır**, bir içerik bulma özlemidir.

(Kendine yabancılaşmış insan aynı zamanda **özüne** yabancılaşmış düşünürdür — yani, doğal ve insanî özüne yabancılaşmış. Onun için düşünceleri doğanın ve insanın dışında oturan duruk zihnî biçimler ya da hayaletlerdir. Hegel bütün bu duruk zihnî şekilleri bir araya getirip **Mantık**'ında kilitlemiş, her birini ilkin olumsuzlama olarak — yani, **insan** düşüncesinin **başkalaşması** olarak — sonra da olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak ele almıştır — yani, bu başkalaşmanın aşılması, insan düşüncesinin **gerçek** bir anlatımı olarak. Ama bunlar bile hâlâ yabancılaşma sınırları içinde yer aldığı için, olumsuzlamanın olumsuzlaması bir bakıma bu duruk şekillerin kendi yabancılaşmalarında bir daha kurulmalarıdır; biraz da, bu duruk zihnî şekillerin gerçek varlık tarzı ola-

rak son edime varmadan — başkalaşmada kendine - gönderme edimi — kurulmasıdır; (83) ve biraz da, bu soyutlamanın kendini anladığı ve kendinden son derece usandığı ölçüde, Hegel'de, **doğayı** özsel varlık olarak tanıma ve sezgiye gitme şeklinde, soyut düşünceden vazgeçme eğilimi görünür — düşünceden vazgeçme doğrudan doğruya düşüncenin, gözden, dişden, kulaktan, her şeyden yoksun düşüncenin yörüngesinde dönenmektedir.)

Ama **doğa** da, soyut olarak, kendi için alındığında — insandan ayrılmış doğa — insan için bir **hiçtir.** Kendini sezgiye veren soyut düşünür, doğayı soyut bir şekilde sezmektedir. Doğa nasıl düşünürde saltık bir fikir, bir düşünce - varlığı şeklinde saklı idiyse, — düşünürün kendisinin olan, ama ona bile gizli ve anlaşılmaz gelen bir şekilde — kendinden dışarı çıkmasına izin verdiği şey de bu **soyut doğadır**, bir **düşünce - varlığı** olarak doğadır yalnızca — ama şimdi düşüncenin öteki - varlığıdır, gerçek, sezilen dünyadır — soyut düşünceden ayırdedilen doğadır. Ya da, insanî bir dille konuşursak, soyut düşünür doğayı sezerken öğrenir ki hiçten, katıksız soyutlamadan yarattığını sandığı varlıklar — tanrısal diyalektikle, hep kendi içinde kendini ören ve hiç dışa bakmayan düşünce emeğinin katıksız ürünleri olarak ürettiğini sandığı varlıklar — **doğanın karakteristiklerinden** çıkarılmış **soyutlamalardan** başka bir şey değildirler. Dolayısıyla soyut düşünüre göre, bütün doğa, mantıkî soyutla-

---

(83) Bu demektir ki Hegel duruk soyutlamaların yerine, kendi çemberinde dönenen soyutlama edimini koymaktadır. Bunu yapmaktaki başarıları: başlangıçta gösterildiği gibi farklı felsefelerden gelen bütün bu uygunsuz kavramların kaynağını göstermesi; onları bir arada toplaması; belirli bir soyutlamayı değil de, bütün soyutlama alanını eleştiriye hedef yapması. (Hegel'in düşünceyi **özneden** niçin ayırdığını ileride göreceğiz: ama bu aşamada da belli ki insan insanî olmazsa, anlatımı da insanî olamaz, onun için gözü, kulağı, v.b. olan, toplumda, dünyada, doğada yaşayan insanî ve doğal bir özne olarak, insanın anlatımı olarak da düşünce kavranamaz.)

maları duyusal, dışsal bir tarzda tekrarlamaktadır. Onun için doğayı ve bu soyutlamaları bir kere daha **çözümler.** Böylece, doğayı sezmesi, doğayı sezişinden çıkardığı soyutlamanın pekiştirilmesi edimi olur sadece — soyutlamasını çıkarma sürecini bilinçli olarak tekrarlamasıdır. Böylece, örneğin, Zaman, kendine gönderilmiş Olumsuzluk'dur (s. g. e., s. 238) : Varlık olarak aşılmış Olma'nın doğal şekildeki karşılığı, Madde olarak aşılmış Hareket'dir. Işık, **doğal** şeklinde, **kendinde Yansıma**'dır. **Ay** ve **Göktaşı** olarak Beden, **Mantık'**a göre bir yandan **kendi üzerinde dinlenen Olumlu,** bir yandan da kendi üzerinde dinlenen **Olumsuz** olan **antitezin doğal** şeklidir. Yeryüzü, mantıkî Zemin'in, antitezin olumsuz birliği olarak **doğal** şeklidir, v.b. (84)

Doğa olarak doğa — yani, içinde saklı olan gizli duyudan hâlâ duyusal şekilde ayırdedilebildiği oranda — bu soyutlamalardan ayrılmış, ayırdedilmiş doğa, **hiçliktir — hiçliğini tanıtlayan** bir hiçlik — duyudan yoksundur, ya da yalnızca, ortadan kaldırılması gereken bir dışsallık olduğunu duyar.

«Bitimli - teleolojik tutumda, doğanın kendi içinde saltık amacı taşımadığı gerçeği görülür.» (s. 225).

Amacı soyutlamanın pekiştirilmesidir.

«Doğa, **öteki-varlık şeklinde** Fikir'dir. **Fikir** bu şekliyle kendinin olumsuzu ve **kendine dışsal** olduğuna göre, doğa bu fikre sadece görece dışsal değildir, doğa olarak varolduğu şekli **dışsallığı** meydana getirir.» (s. 227).

Burada **dışsallık,** ışığa açık, duyuları olan insana

(84) Zaman, Hareket, Madde, Işık, v.b., Hegel'in **Doğa Felsefesi**'ndeki formlardır. Olma, v.b. **Mantık**'ın kategorileridir.—**Ed.**

açık bulunan, **kendini dışsallaştıran duyu dünyası** olarak anlaşılmamalıdır. Buradaki anlamı başkalaşmadır — olmaması gereken bir yanlış, bir kusur. Çünkü doğru olan gene de Fikir'dir. Doğa sadece **Fikir'in öteki-varlığının şeklidir.** Soyut düşünce de **öz** olduğuna göre, ona dışsal olan şey özü gereği sadece **dışsal** olan bir şeydir. Soyut düşünür aynı zamanda **duyusallığın** — kendini kendi içinde ören düşünceye karşıt **dışsallık** — doğanın özüdür. Ama soyut düşünür bunu öyle bir şekilde dile getirir ki **doğanın** bu **dışsallığı,** doğanın düşünceye **karşıtlığı, kusuru** olur ve böylece doğa, soyutlamadan ayrıldığı oranda kusurludur. Sadece benim için ya da benim gözümde değil, kendinde kusurlu olan bir şeyin — kusuru içsel bir şeyin — dışında, onun yoksun olduğu bir şey bulunmalıdır. Yani, varlığı kendinden başka bir şey olmalıdır. Dolayısıyla soyut düşünüre göre doğa aşılmalıdır, çünkü zaten doğayı **aşılma** potansiyeli olan bir şey olarak koymuştur.

«**Bizim için,** Zihin'in **öncülü doğadır,** çünkü zihin doğanın **doğru**'sudur ve bu nedenle onun **saltık öncelidir.** Bu doğruda doğa **kaybolmuştur** ve zihin kendi-için-olma'ya varmış Fikir olarak ortaya çıkmaktadır; **nesnesi** de, **öznesi** de, **kavramdır.** Bu özdeşlik **saltık olumsuzluktur,** çünkü kavramın doğada kusursuz dışsal nesnelliği olduğu halde, bu başkalaşması aşılmıştır ve bu başkalaşmada kavram kendisiyle özdeş olmuştur. Ama, bu özdeşlik, ancak doğadan geri dönmesiyle gerçekleşir.» (s. 392).

«**Soyut** fikir olarak beliriş, doğanın oluşuna dolayımsız geçiştir; özgür zihnin ortaya çıkışı olarak, doğanın **zihnin** dünyası olarak konmasıdır—aynı zamanda, kurgusal olduğu için, dünyanın bağımsızca—varolan doğa olduğu **varsayımıdır.** Kavrayıştaki beliriş, doğanın zihin varlığı olarak yaratılmasıdır ve burada zihin kendi özgürlüğünün **olumlamasını** ve **doğru**'sunu kazanır.» **(Zihnin Felsefesi) «Saltık, zihindir.** Saltığın en yüce tanımlaması budur.»

İÇİNDEKİLER

PAYEL YAYINEVİ — Nuruosmaniye Cad.
Atasaray No : 405 Cağaloğlu
P. K. 889 — **İSTANBUL**